



**FURÛSİYYE KAYNAKLARI VE MEMLÜKLERDE
OKÇULUK
Yüksek Lisans Tezi
Ali Kemal BİRİNCİ
SAMSUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Samsun 2023**



**SAMSUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**FURÛSİYYE KAYNAKLARI VE MEMLÜKLERDE
OKÇULUK**

Ali Kemal BİRİNCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÇOG

Haziran 2023

TEZ ONAYI

Ali Kemal Birinci' nin “ **Furûsiyye Kaynakları ve Memlûklerde Okçuluk** ” başlıklı tezi .../.../20.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Samsun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

İmza

. Jüri Üyeleri

Üye (Tez Danışmanı)	: Prof.Dr.Mehmet COĞ	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

20/06/2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin tarafıma ait, özgün bir çalışma olduğunu; yapmış olduğum çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm safhalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Samsun Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Ali Kemal BİRİNCİ

ÖNSÖZ

Her insanın ömründe gerçekleştirmek istediği bazı hayalleri vardır. Benim hayallerimden biri de okçuluktur. Küçük yaşlarda fındık ağacının dallarını büküp tütün ipinden kiriş yaparak ilk yayımı yapmakla başlayan hayalim, beni önce Tarih okumaya, sonra da geleneksel okçuluk ile meşgul olmaya kadar getirdi. Olayın bir de ikinci boyutu vardı. Dedem, atalarımızın Mısır'dan geldiğini, orduda emirlik yaptığını anlatıp dururdu. Bu iki unsur, beni bu çalışmayı yapmaya sevk etti. Okçuluk ile ilgili yapmış olduğum araştırmalar beni, Memlûklerin furûsiyye eserleri karşılaştırdı. Çok farklı ve ilginç bir konu olduğunu düşündüm. Çünkü Memlûk furûsiyye okulları, küçük yaşlardan itibaren askerleri yetenekli olduğu askerlik disiplini üzerinde eğitiyor, sonunda da profesyonel askerler haline getiriyordu. Türkiye'de furûsiyye konusunda yapılan az sayıda çalışma genel olarak ayrı ayrı incelemeler olması, bu konudaki açıklığı daha da netleştirdi. Diğer bir husus ise, Osmanlı Devleti'nde icra edilen üstün okçuluk sanatının önemli bir kısmının Memlûk Devleti kökenli olduğunu, okçuluk ve diğer askeri disiplinler ile ilgili birçok furûsiyye eserinin telif edildiğini gördüm. Özellikle risâle şeklinde muhtasar olarak kaleme alınan ve Kıpçak Türkçesi ile yazılan askeri eserlerin olması Türk Kültür tarihi ve edebiyatı açısından çok önemli olduğunu fark ettim.

Furûsiyye Kaynakları ve Memlûklerde Okçuluk adlı Yüksek Lisans Tezi'nin hazırlanmasında bana rehberlik eden değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet COĞ'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Kaynaklara erişimimde bana yardımcı olan Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı çalışanlarına, okçuluk ile ilgili birçok belge ve kaynağa ulaşmamı sağlayan Okçular Vakfı Araştırma Enstitüsü görevlileri Hasan ŞAHİNTÜRK ve Şükrü Seçkin ANIK'a şükranlarımı sunuyorum.

Haziran 2023

Ali Kemal BİRİNCİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
İçindekiler	VI
Özet	X
Abstract	XI
Görseller Listesi.....	XII
Kısaltmalar Dizini	XIV
Giriş... ..	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Memlûklere Kadar Türk Okçuluğunun Tarihsel Kökenleri	4
1.1. İskitler (Sakalar).....	4
1.2.Hunlar	6
1.3.Göktürkler.....	9
1.4.Dede Korkut Kitabında Okçuluk	10
1.5.Dîvân-ı Lügat- it Türk'te Okçuluk.....	12
1.6.Büyük Selçuklular.....	14
1.6.1.Selçuklularda Okun Siyasi, Hukuki ve Sosyolojik Sınıflandırma Yönü.....	17
1.7.Türkiye Selçukluları.....	19
1.8.Selçuklu Türk Okçuluğunun Memlûk Okçuluğuna Etkisi.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

2. Furûsiyye Kavramı Ve Memlûk Furûsiyye Kaynakları	26
2.1.Furûsiyye Kavramı.....	26
2.1.1.İslam Literatüründe Furûsiyye Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Temelleri.....	27
2.2.Savaş Disiplini Olarak Furûsiyyenin Oluşumunda İbn - i Ahi Hizzam Huttalî'nin Etkisi.....	30

2.3.Memlûk Öncesi Furusiyye Kaynakları.....	32
2.3.1. Tabsîrâtü'l Erbâb el-Elbâb Fî-Keyfiyyeti'n-Necât Fil- Hurûb.....	32
2.3.2. El-İfâdetü' ve't-Tabsîr li-Küllî Râmin Mübtedein ev- Mâhiruhû.....	33
2.3.3.et-Tezkîratü'l-Hereviyye Fi'l-Hiyeli'l- Harbiyye.....	35
2.3.4. Kitâbü'l- Vâzih Fi'Ramy.....	35
2.3.5. El-Nihâye Fi'İlmi'L-Rimâye.....	37
2.4. Memlûkler Dönemi Furûsiyye Eserleri.....	37
2.4.1. Memlûk Furûsiyye Eserleri Neden Türkçe Yazıldı?.....	38
2.4.2. Memlûkler Zamanı Furûsiyye Eserleri.....	39
2.4.2.1. Kıpçak Türkçesi İle Telif Edilen Furûsiyye Eserleri.....	39
2.4.2.1.1. Kitâbü'l-Baytarâtü'l-Vâzih.....	40
2.4.2.1.2. Münyetü'l- Guzât.....	41
2.4.2.1.3. Hûlasâ.....	42
2.4.2.1.3.1. Kitâbü'n Fî'İlmü'n - Nüşşâb.....	43
2.4.2.1.3.2. Kitâb Fî-Riyâzâtü'l- Hayl.....	44
2.4.2.1.3.3. Kitâb Fî-'ilmü'l- Mûsâbaka.....	46
2.4.2.1.4. Nûzhetü'n-Nüfûs Fî-Lâ'bü'l- Debbûs.....	47
2.4.2.2. Arapça Olarak Telif Edilen Furûsiyye Eserleri.....	48
2.4.2.2.1. Tuhfetü'l-Enfûs ve Şi'âru Sûkkânî'-Endelûs.....	48
2.4.2.2.2. Kâşifü'l- Hemmi'l - veyl Fî - Ma'rifeti Emrâzil- Hayl.....	49
2.4.2.2.3.Nihâyetü's-Su'ul ve'l-Umniyye Fî-Ta'allumi'l-Furûsiyye.....	50
2.4.2.2.4. Gunyetü't-Tüllâb Fî-Ma'rifeti'Ramy'n-Nüşşâb.....	52
2.4.2.2.5. Bugyetü'l-Merâm Gayetü'l-Garâm (Kavsname).....	53
2.4.2.2.6.Kitâbü't-Tedbîrâtî' s- SultaniyyeFî-Siyâseti's-Sînâ'ati'l -Harbiyye.....	53
2.4.2.2.7. Kitâbü'l-Hiyel Fî-el-Hurûb ve-Fethü'l-Medâ'in ve Hıfz-el Durûb.....	55
2.4.2.2.8. 'Ünsü'l-Melâ bi-Vahşi'l- Felâ.....	56
2.4.2.2.9. Kitâbü'l-'Anik Fi'l- Menâcinîk.....	58

2.4.2.2.10. Tefrîc-el Kurûb Fî-Tedbîr el - Hurûb.....	60
2.4.2.2.11. Kitâbü'l-Furûsiyye ve'l- Menâsibü'l Harbiyye.....	62
2.4.2.2.12. Gars el-Ensâb Fî-Remy ve - Nüşşâb.....	64
2.4.2.2.13. Kitâbü'l-Remy (Okçuluk Üzerine Bir İnceleme).....	65
2.4.2.2.14. Kitâbü'l-Mahzûn li-Erbâbi'l-Fünûn.....	66
2.4.2.2.15. Kitâbü'l-Menâhic el-Sürûr ve'l-Reşâd ve'l-Cihâd.....	67
2.4.2.2.16. 'Umdetü'l-Mücahidîn Fî'tertîb el-Meyâdin.....	69
2.4.2.2.17. Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l Muhârebe.....	70
2.4.2.2.18. Zikrû'l-'Amâl bi's- Seyf.....	71
2.4.2.2.19. Kitâbü'l Fî'ilmü'l-Furûsiyye ve La'b el - Rummah.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Furûsiyyelerde Memlûk Okçuluğu.....	74
3.1.Memlûk Okçuluğunun Dini Temelleri.....	74
3.1.1. Okçuluğun Ortaya Çıkışı.....	74
3.1.2. Okçulukla İlgili Hadis-i Şerifler.....	75
3.1.3. Cihad ve Gazâlarda Okçuluk Etkisi	76
3.2.Okçuluk Ustaları.....	77
3.3.Okçuluk Ekipmanları.....	78
3.3.1. Yay.....	79
3.3.1.1. Yay Çeşitleri.....	79
3.3.1.1.1. Mürekkep (Birleşik) Yay.....	79
3.3.1.1.2. Ayak Yay (Arbalet - Tatar Yay).....	81
3.3.1.1.3. Pençgân (Beşli Yay).....	82
3.3.1.1.4. Pellet Yay (Kavs el - Bunduq).....	83
3.3.1.1.5. Küşkencir (Ok Mancınığı).....	84
3.3.2. Oklar.....	85
3.3.3. Temrenler.....	89
3.3.4. Küstüban (Zihgir).....	91
3.3.5. Kiriş (Çile).....	92

3.4.Okçuluğun Temel İlkeleri.....	93
3.4.1.Kabza Tutmak.....	94
3.4.2.Tevfik (Ok Gezlemek).....	96
3.4.3.Akd (Oku Bağlamak).....	96
3.4.4.Meddü'l - kavs (Yayı Çekmek).....	97
3.4.5.Nazar ve Ayan.....	98
3.4.5.1.Ahval (Hedefi Gözlemek).....	99
3.4.5.2.İ'timat (Atışta Güven).....	99
3.4.5.3.Itlak (Oku Atmak).....	99
3.5.Îtar (Yaya Kiriş Bağlamak - Yayı Çilelemek).....	100
3.6.Okçulukta Hedefe Karşı Duruş Biçimleri.....	104
3.7.Nişan Alma ve Nişan (Hedef) Ölçüleri.....	106
3.8.Uzağa Ok Atma (Menzil).....	107
3.9.Memlûk Atlı Okçuluğu.....	109
3.9.1. Kabak Atışı.....	110
3.9.2. Kıgaç (kıkkaç, kaykaç).....	111
3.10.Memlûk Okçuluk Eğitimi.....	113
3.11.Okçuluk Kusurları ve Yaralanmaları.....	114
3.11.1. Malzeme ve Dış Etkenlere Bağlı Kusurlar.....	114
3.11.2. Okçularda Oluşan Meslek Yaralanmaları.....	115
3.12.Memlûk Okçuluğunun Osmanlı Okçuluğuna Etkisi.....	116
Sonuç	119
Kaynakça.....	121
Özgeçmiş	142

ÖZET

FURUSİYYE KAYNAKLARI VE MEMLÜKLERDE OKÇULUK

Ali Kemal BİRİNCİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Haziran 2023

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÇOG

Türklerin, bilinen resmi belgelere göre ortaya çıktıkları coğrafya olan Orta Asya, içerisinde barındırdığı zorlu coğrafi, siyasi ve ekonomik koşullar sebebi ile üzerinde yaşayan insanları yarı göçebe bir hayat sürmeye zorlamıştır. Bu zorunluluk Türklerin savaşçı bir toplum olmalarına, bu zorlu şartlarda hayatta kalabilmek için farklı silahlar kullanmalarına sebep olmuştur. Mezkûr silahlardan en önemlisi ok ve yay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmada Türklerin ok ve yayın kullanım serüvenine değinildikten sonra, Memlük Furûsiyye eserleri araştırılarak ortaya koyulacaktır. Bu kaynaklar ışığında, Memlük Devleti'nde icra edilen okçuluk faaliyetleri, Arap ve Memlük furusiyye kaynaklarına göre değerlendirilecektir. Memlük askeri teşkilatı içerisinde okçuluğun yeri ve önemi, okçuluk eğitimi, ok ve yayın imalatında kullanılan malzemelerin neler olduğu, okçuluğun tarihsel ve dinsel kökenleri, savaş ve sulh zamanlarında okçuluk faaliyetleri, ok atış ekolleri, şekilleri, biçimleri, farklılıkları, ünlü okçuların kimler olduğu ve okçuluğun icrası esnasında meydana gelen yaralanmalar ve sağlık sorunları ayrı ayrı görsellerle desteklenerek ortaya konulacaktır. Ayrıca Memlük okçuluk risaleleri olan furusiyye eserlerinin Osmanlı okçuluğuna etkilerine değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: Furûsiyye kaynakları, Memlük, Okçuluk.

ABSTRACT

FURÛSİYYA RESOURCES AND ARCHERY IN MAMLUK

Ali Kemal BİRİNCİ

Department of History

Samsun University, Institute of Graduate Programs, June 2023

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet ÇOG

Central Asia, the geography where Turks emerged according to known official documents, has forced the people living on it to lead a semi - nomadic life due to the difficult geographical, political and economic conditions it has. This necessity caused the Turks to be a warrior society and to use different weapons to survive in these harsh conditions. The most important of these weapons is the bow and arrow. In this research, after mentioning the adventure of using arrows and bows of the Turks, the archery activities performed in the Mamluk State will be evaluated according to the Arabic and Mamluk furusiyye sources. The place and importance of archery in the Mamluk military organization, archery training, the materials used in the manufacture of bows and arrows, the historical and religious origins of archery, archery activities in times of war and peace, arrow shooting schools, shapes, forms, differences, who the famous archers are Injuries and health problems that occur during the performance will be presented separately, supported by visuals. In addition, the effects of furusiyye works, which are Mamluk archery treatises, on Ottoman archery will be mentioned.

Keywords: Furusiyye sources, Mamluk, Archery.

Görseller Listesi

GÖRSEL 1: İskit ok ucu paraları	5
GÖRSEL 2: Islık Çalan Oklar (Vızıldayan Ok)	7
GÖRSEL 3: Minaî Seramik Tabak Yüzündeki Savaş Sahnesi: Büyük Selçuklu Dönemi	22
GÖRSEL 4: Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud zamanı ok atan süvari	23
GÖRSEL 5: Tabsirat Erbâb El - Elbâb Fî Keyfiyyeti'n - Nacât Fi'l - Hurûb, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 2848 numarada kayıtlı nüsha	33
GÖRSEL 6: Kitâbü'l - Vazih Fi'l - Ramy, Abdurrahman Taberî	36
GÖRSEL 7: Nihâyetü's - Su'ul ve'l - Umniyye fî Ta'allumi'l – Furûsiyye	51
GÖRSEL 8: Kitâbü't - Tedbîrâtî's - Sultâniyye fî Siyâseti's - Sınâ'atî'l – Harbiyye	54
GÖRSEL 9: Kitâbü'l-Hiyel fî-el- Hurûb ve - Fethü'l - Madâ'in ve - Hıfz - el – Durûb	56
GÖRSEL 10: Ünsü'l - Melâ bi - Vahşi'l – Felâ	57
GÖRSEL 11: Kitâbü'l - 'Anîk fî'l – Menâcinîk	59
GÖRSEL 12: Tefrîc - el Kürûb Fî - Tedbîr el – Hurûb	62
GÖRSEL 13: Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l - Menâsibü'l – Harbiyye	63
GÖRSEL 14: Gars el - Ensâb Fi - Ramy ve – Nüşşâb	64
GÖRSEL 15: Kitâbü'l – Remy	65
GÖRSEL 16: Kitâbü'l - Mahzûn li - Erbâbi'l – Fünûn	66
GÖRSEL 17: Kitâbü'l-Menâhic el-Sürûr ve'l-Rasâd fî-Remy ve'l-Sibâk ve'l– Cihâd.....	68
GÖRSEL 18: 'Umdetü'l - Mücâhidîn fî'tertîb el – Meyâdîn	69
GÖRSEL 19: Kitâb fî'l Furûsiyye ve'l Muhârabe	71
GÖRSEL 20: Zikrû'l - 'Amâl bi's – Seyf	72
GÖRSEL 21: Kitâbü' l Fî'ilmü'l - Furûsiyye ve la'b el – Rummah	73
GÖRSEL 22: Şam Kalesinde bulunmuş 13. Ve 14. Yüzyıl tamamlanmamış yay parçaları.	80
GÖRSEL 23: Birleşik yay	80
GÖRSEL 24: 13. Yüzyıldan 14.yüzyıla kadar kullanılan yaylar	81
GÖRSEL 25: Ayak Yayı (Üzengili Yay)	82
GÖRSEL 26: Pellet yayı (kavs el - bunduq)	83
GÖRSEL 27: Pellet topları (bunduq)	83
GÖRSEL 28: İki Yaylı Küşkencîr	84
GÖRSEL 29: Bocurgatlı Büyük Yay.....	84
GÖRSEL 30: Hasan er - Rammah' ın eserinde Nâvek ve oku	86

GÖRSEL 31: Yukarıdan aşağıya Ufşûri, Davdan ve Husbân okları.....	87
GÖRSEL 32: Yangın oku temreni.....	88
GÖRSEL 33: 15. Ve 16. Yüzyıla ait Şam Kalesi buluntuları okların temel biçimleri.....	88
GÖRSEL 34: Temrenin bölümleri.....	89
GÖRSEL 35: Temren çeşitleri.....	90
GÖRSEL 36: Çeşitli malzemelerden imal edilmiş zihgirler.....	92
GÖRSEL 37: Kiriş halkalarının düğümlemesi.....	94
GÖRSEL 38: Okçuluk Talimi, Taberî, ...	94
GÖRSEL 39: Kabza tutmanın yandan görünüşü.....	95
GÖRSEL 40: Çengibazi kabza tutuşu.....	95
GÖRSEL 41: Tevfîk (Ok Gezleme).....	96
GÖRSEL 42: Akd şekilleri.....	97
GÖRSEL 43: Meddû' l - kavs (yayı çekmek).....	98
GÖRSEL 44: Ferke ve hatra.....	100
GÖRSEL 45: İki bacak arasında yay kurma.....	101
GÖRSEL 46: Dizi kullanarak yay kurma.....	102
GÖRSEL 47: Bağdaş kurarak yay kurmak.....	102
GÖRSEL 48: İki ayak ile yay kurmak.....	103
GÖRSEL 49: Yay kurma aparatı.....	103
GÖRSEL 50: At üstünde yay kurma.....	104
GÖRSEL 51: İki ayak hedefe dönük Tahir - i Belhi duruşu.....	104
GÖRSEL 52: İki ayak çapraz duruş, İshak er - Raffa duruşu.....	105
GÖRSEL 53: Hedefe karşı çapraz duruş, Haşim - i Bâverdi duruşu.....	105
GÖRSEL 54: Sağ diz yerde atış yapma.....	106
GÖRSEL 55: Murabba (bağdaş kurma).....	106
GÖRSEL 56: Kabzanın içinden nişan alma.....	107
GÖRSEL 57: Uzağa Ok Atma (Menzil).....	108
GÖRSEL 58: Bilek siperi ile uzağa ok atmak.....	109
GÖRSEL 59: Kabak atışı.....	110
GÖRSEL 60: Kabak Atışı.....	111
GÖRSEL 61: At üzerinde geriye ok atışı.....	112
GÖRSEL 62: Kığaç atış şekilleri.....	112

Kısaltmalar Dizini

A.D.	: Milattan Önce
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.L.T.	: Divân'ül-Lûgat-it Türk
Ed.	: Editör
s.	: sayfa
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
vol.	: cilt
v.d.	: ve devamı

Giriş

Ebu Osman Amr B. Bahr El - Câhiz : ”... o hayvanını sürdüğü halde öne, arkaya, sağa, sola yukarıya aşağıya ok atar. Harici yayına bir ok koymadan Türk 10 ok atar..” şeklinde Türkleri tarif etmektedir.¹ “Türk, evinden uzakta geceler, avla geçinir. Oklarını tutkalla cilalar, yontar ve üzerine koyun bağırsağı sarar.”² El - Câhiz’in de ifade ettiği gibi Türkler, okçuluk sanatı konusunda çok maharet sahibi bir millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususiyetler, Türklerin göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olmalarından kaynaklanmakta³, kendilerini güven altına alma psikolojisinin gerektirdiği bir hayat biçimini devam ettirme ihtiyacından hasıl olmaktadır. Şehirlerde yaşayan insanların kendilerine güven ortamı sağlayacak binalar, kaleler ve surlar gibi mimari yapıların bulunması hasebiyle, göçebe Türkler gibi⁴, kendilerini şahsi olarak koruma içgüdüğü ile hareket etmemişler, ancak konargöçerler doğal korunma ve güven alanı tesis etmek için değişik silahlar, taktikler ve stratejiler geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri silah teknolojileri sayesinde birçok kadim kavme karşı üstünlük kurmuşlardır. Türklerin en çok kullandıkları ve her alanda etkin bir role büründürdükleri ok ve yay, gerek kendi tarihlerine ve gerekse bulundukları coğrafyalarda ikamet eden diğer milletler üzerinde münhasıran bir etki oluşturmuştur. Bu etki Türklerin batı ve doğu arasında oluşturdukları yeni bir savaş kültürünün devamı için en önemli savaş teknolojisi ok ve yayın üstünlüğüdür.⁵

Bu çalışmanın birinci bölümünde Türk okçuluğunun tarihsel kökenleri incelenecek ve Memlûk Devleti zamanına kadar olan süreç değerlendirilecektir. Zira Memlûk okçuluğunun ortaya çıkması ve gelişim aşamaları içerisinde geçmişten gelen büyük bir askeri kültür birikimi bulunmakta ve Türklerin siyasal, sosyal, askeri ve kültürel olarak varoluşlarının temel taşlarından biride okçuluk sanatı olarak önümüze çıkmaktadır. Türk okçuluğunun Sakalar’dan Osmanlı İmparatorluğu’na kadar geçen yüzyıllar boyunca gelişimi devam ederken, değişen ve değişmeyen okçuluk unsurları, her dönemde mezkûr okçuluğun

¹ Ebu Osman Amr B.El - Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkibeleri ve Türklerin Fazîletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967, s. 67.

² El - Câhiz, *a.g.e.*, s.49.

³ Rene Grousset, *Step İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, Çev. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s.40.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s.32 - 33.

⁵ Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. Füsun Tayanç - Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 7.

etkisi hakkında savaş, siyaset ve sportif faaliyetler ile ilgili örnekleri, muhtasar risaleler ve diğer tarihsel kaynaklar ışığında değerlendirilecektir. Orta Asya ve Ön Asya coğrafyalarının kadim milleti olan Türkler, Asya Hun Devleti'nden itibaren teşkilatlı bir devletleşme sürecine girmesi ve mezkûr coğrafyada hayatta kalabilmek, güçlü komşuları ile gerek diplomatik ve gerekse askeri açıdan mücadele edebilmek için güçlü bir askeri sisteme ihtiyaç duymuşlardır. Özellikle Mete Han zamanından itibaren Türk Ordusu'nda uygulanmaya başlayan “onlu sistem”⁶ ve “turan taktiği”⁷ gibi sistem ve stratejilerin uygulanabilirliğinde en etkin rol ok ve yaya aittir. Bir diğer önemli ok türü olan “ıslıklı ok”⁸, savaşlardaki iletişim ve psikolojik üstünlüğün Hun Türklerine geçmesini sağlamıştır.

Hunların tarih sahnesinden çekilmesi ile birlikte onların bir devamı niteliğinden olan Göktürkler, atalarının kullandıkları ok ve yayları geliştirerek kullanmışlardır. Gerek uzun mesafe savaşlarında ve gerekse yakın mesafelerde amacına uygun olarak farklı tipte oklar ve yaylar imal etmişler, özellikle boynuz vurularak ve sinir döşenerek yapılan yaylar savaşlarda üstün gelmelerine sebep olmuştur.

Göktürklerden sonra bölgeye hâkim olan Uygurlar'da belli bir dönem ok ve yayı ataları gibi kullanmayı sürdürmüşlerdir. Asya'da hayatlarını idame ettiren tüm devletler, milletler ve boylar bu çağın en önemli silahını kullanmışlardır. Sadece Orta Asya'da değil Ön Asya ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan diğer Türkler olan, Peçenekler, Uzlar, Kıpçaklar, Avarlar da ok ve yay sayesinde birçok yeni coğrafyanın hükümrانlığını yapmışlardır.

Selçuklulardan sonra Mısır ve Ortadoğu coğrafyasına hâkim olan Eyyubîler ile Memlûk devletlerinin her alanda birbirlerini etkilemeleri, siyasi, askeri ve sosyal müesseselerinin etkileşimleri ve dolayısı ile okçuluk sanatı konusunda da benzer yöntemler kullanmaları bu bölümde aktarılacaktır.

⁶ Ayten Akcan, "Bozkır Türk Kavimlerinde Ordunun Temel Unsurları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.7, Sayı 4, s.715. ; Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 25. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 270 - 271.

⁷ İlhami Durmuş, "Eski Türk Savaş Araç - Gereç ve Taktiği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 2019, s.66.

⁸ Gyula Nemeth, *Atilla ve Hunları*, Çev. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982, s.32; "Mao - tun, ıslık çalan oklar hazırlattı. ; bütün ordusunun okları, onun okunun uçtuğu tarafa doğru, ıslık çalan ve vızıldayan bir orman gibi takip ederdi." Aynı eser, s.32. ; Ayrıca bkz.Durmuş, a.g.m. , s.58.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Furûsiyye (فروسيه)⁹kavramının açıklanmasına çalışılacak ve furûsiyye ile ilgili yazılan eserler ile ilgili bilgilendirmeler yapılarak Memlûkler döneminde yazılan mezkûr eserler içerisindeki okçuluk ile ilgili hususlara değinilecektir. Özellikle Memlûk furûsiyyeleri içerisinde Kıpçak Türkçesi ile yazılmış olanlar üzerinde okçuluk literatürü ve sisteme etkileri üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde ise; Memlûk Devleti'nde çok önemli bir yere haiz olan okçuluk sanatının içeriği ile ilgili olacaktır. Zira, Memlûkler, edindikleri dini psikolojinin etkisi ile uyguladıkları gazâ ve cihad siyasetinin uygulanması esnasında kullandıkları en mühim silah, ok ve yaydır. Bu sebep ile kendileri okçuluğun gerek askere ve gerekse halka yayılması, malzemenin temini ve imalinin daha profesyonel olarak icra edilmesi için Kıpçak Türkçesi ile çeşitli furûsiyye risâleleri yazmışlar, onlardan sonra Mısır coğrafyasına hâkim olan Osmanlı Devletine de bu konuda öncülük etmişlerdir. Bu tezdeki temel maksatlardan biri de Türk Tarihinde önemli ve derin izler bırakmış olan okçuluk sanatının seviye atladığı Memlûkler Dönemi'ndeki vaziyetini, furûsiyye eserleri ve risaleleri ışığında araştırıp ortaya koymaktır. Bu çalışmada, Memlûklerin kuruldukları coğrafyadaki zamanlarının güçlü ve kadim ülkeleri ile olan siyasal mücadeleleri içerisindeki okçuluğun etkisi üzerinde durulacak, ok ve yayın dini temelleri aktarılacaktır. Memlûk okçuluğunun etkilendiği devletler, aynı ve yakın coğrafyalarda mukim Arapların etkilerinden bahsedilecektir.

Okların yapılışı, malzemeleri, çeşitleri, örnekleri üzerinde durulduktan sonra yay yapımı ve ayrıntıları üzerinde durulacaktır. Ok atış duruşları, biçimleri ve ok atış ekolleri, üstatları, okçuluk yaralanmaları, atlı okçuluk ve savaşlardaki etkileri aktarılacaktır. Ayrıca okçuluk talimleri, çeşitleri, okulları aktarılarak oluşturulan furûsiyye kültürünün Memlûkler üzerindeki etkilerinden bahsedilecektir.

Çalışma kaynaklarının bir kısmı çeviri yaptırılarak kullanılmış, gerek digital ortamlardaki eserler ve gerekse fiziksel eserlerden genellikle çevirisi yapılanlar üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Spesifik bir konu olması ve bir bütün olarak yapılmış bilimsel çalışmaların az olması nedeni ile yabancı kaynaklardan ağırlıklı olarak faydalanılmıştır. Kaynaklarda elde edilen veriler ışığında kendi uygulamalarım ile çizimlerim çalışmada kullanılmıştır.

⁹ Altan Çetin, “Memlûk Devletinde Okçuluk”, *Gazi Türkiyat*, Sayı 9., Ankara 2011, s.67 - 86.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Memlûklere Kadar Türk Okçuluğunun Tarihsel Kökenleri

1.1.İskitler (Sakalar)

İskitler (Saka), M.Ö. 8.yüzyıl ile M.S. 2.yüzyıllar arasında Tuna Nehri'nden başlayıp Çin'e kadar hâkimiyet alanlarını genişletmiş¹⁰ Proto - Türk milletlerinin en mühim kolunu oluşturmaktadır.¹¹ İskitler Asur kaynaklarında “Aşguzai”, Pers kaynaklarında “Saka”, Herodot Tarihinde¹² eserinde “Skyth”¹³, Çin kaynaklarında “Sai - Sak” isimleri ile zikredilmişlerdir. İskitlerin ok ve yayı kullanmadaki hünerleri, irtibat kurdukları diğer medeniyetleri etkilemiş, kaynaklarında İskitlerin ok ve yay kullanmalarındaki ustalıklarından bahsetmişlerdir.¹⁴

Atlı göçebe kültürünün kadim temsilcilerinden birisi olarak karşımıza çıkan İskitler ile ilgili yapılan arkeolojik kazılar neticesinde, Anadolu coğrafyasındaki varlıkları kanıtlanmış, kazılar sonucunda iki veya üç kanatlı, mahmuzlu ve yuvarlak sap delikli tunçtan yapılmış ok uçları bulunmuştur. Çavuştepe, Maşathöyük, İmirler Gömütü, Taşova - Ladik ve Sivas Müzesinde bulunan ok uçları en güzel örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵

İskit ordusunun temelini atlı okçuluğa dayanması, savaşlarda ok ve yayın temel savaş aracı olarak kullanılması, okçuluğun sayesinde birçok coğrafyaya hükmetmeleri neticesinde ok ve yay, İskitlerin gerek hükmi, gerek iktisadi ve gerekse siyasi hayatlarında

¹⁰ E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Konya 1987, s. 15.

¹¹ İskitlerin Proto - Türk kavimleri içerisinde en önemlisi olması konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhaluk M.Çay - İlhami Durmuş, “İskitler”, *Türkler I*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.575 - 578;.

¹² “Tanıdığımız bütün halklar arasında sadece İskitler, insan hayatı için en önemli sanata sahiptirler. Bu sanat, kendine saldıran hiçbir düşmanın kurtulmasına imkân bırakmamalarından ileri gelmektedir. Ayrıca kendileri buna izin vermedikçe onları geçmek, onların üstesinden gelmek de mümkün değildir. Zira İskitlerin ne şehirleri, ne de kaleleri vardır, evlerini yanlarında taşırlar. İskitlerin hepsi güzel at biner ve ok atarlar; tarımla değil hayvancılıkla uğraşırlar; evleri, çadırlardır. Böyle bir halkın ele geçirilmesi ve yenilmesi hiç mümkün mü? İskitlerin bu özelliklerinde tabii olarak onların topraklarının ve nehirlerinin de payı vardır” şeklinde Herodot açıklamıştır. Herodotos, *Herodot Tarihi*, Ter. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s.45 - 46. ; Zaur Hasanov, “İskit ve Türk - Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler”, Çev. Bağdagül Musa, *Belleten*. C.LXXX, Sayı, 288, Ankara 2016, s.653.

¹³ *Herodot Tarihi*, Ter.Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s.36.

¹⁴ Erkan Göksu, *Okla Yükselen Millet: Türklerde Ok ve Okçuluk*, Okçular Vakfı, İstanbul 2018, s.63.

¹⁵ Oya San, “Bazı Bulgular Işığında Anadolu’da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler”, *Belleten*, C.LXIV, s.239, Ankara 2000, s.14.

etkin olarak kullanılmıştır.¹⁶Özellikle, bakır, gümüş ve bronz gibi madenlerden imal edilen ve İskitler tarafından sıkça kullanılan ok ucu şeklindeki paralar, okun İskitlerin iktisadi hayatlarının da bir parçası olduğunu göstermektedir.



Görsel 1: İskit ok ucu paraları

Arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgular bize şunu göstermektedir ki, İskit savaşçıları tirkeşlerinde ve yanlarında taşıdıkları okluklarda çok sayıda ok taşır, savaş yaklaştığında okların temrenleri keskinleştirilirdi.¹⁷İskit okları genel olarak hu/huş ağacından yapılmakta ve ok uzunlukları 60 - 80 cm arasında değişmektedir. Ok kuburlarında (tirkeşlerinde - ok muhafazalarında) 50 ile 200 adet arasında ok taşımakta ve hatta yanlarında özel tirkeşlerde 400 - 500 ok taşıdıkları bilinmektedir.¹⁸

İskitlerin kullandıkları yaylara genel olarak bakacak olursak, genel olarak atlı okçular olmaları hasebiyle kolay kullanılabilmesi için ve savaş esnasında atış kabiliyetlerini artırmak için bir metre uzunluğunda kısa yaylar kullanmışlardır. Kompozit bir yay olan İskit yayları, ahşap, kemik, boynuz, sinir ve tutkaldan müteşekkil olarak imal edilmektedir.¹⁹ İskitlerin ok menzilleri ise diğer Orta Asya atlı Türk kavimlerinde olduğu gibi 660 metre ile 884 metre arasında değişmektedir.²⁰

Atlı okçuluk konusunda mahir olan İskitler, M.Ö. 5.yüzyılda Atina'ya gitmişler ve Atina'nın güvenliğini sağlayacak polis gücünü oluşturmuşlardır. Paralı asker olarak görev yapan İskit'li süvari okçular sadece Atina'ya değil, Ege Denizi'nin etki alanındaki diğer bölgelere de konuşlandırılarak bölgelerin güvenliklerini sağlamışlardır.²¹Greklerin

¹⁶ Said Mübin Çalış, "Kimmer - İskit Ok Ucu Biçimindeki Paralar", *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 3/1, Samsun 2021, s.66.

¹⁷ İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s.44.

¹⁸ Hasan Şahintürk, Barış Can, Şükrü Seçkin Anık, *Türk Okçuluğunun Tarihi Seriüveni*, Okçular Vakfı - Yunus Emre Enstitüsü, İstanbul 2019, s.20.

¹⁹ Durmuş, *a.g.e.*, s.44.

²⁰ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.284.; Durmuş, *a.g.e.*, s.45.

²¹ Muzaffer Demir, "İskit'li Okçuların Atina'ya Getirilişi Tarihi Üzerine Yeni Bir Yorum (M.Ö.5. Yüzyıl)", *Belleten*, c.65, sayı 244, 2001, s.906.

kullandıkları “Küpido yaylarının” İskitlerden alıp kompozit yay formunda imal ettikleri ve savaşlarda kullandıkları da bilinmektedir.²²

1.2.Hunlar

Çin kaynakları incelendiğinde, Orta Asya’daki kendilerinden başka hâkim güç olarak iki grup milletten bahsetmekte, ancak bunlardan biri olan Hyung - Nu yani Hunlar, tüm bozkır içerisinde ikamet eden gruplara karşı üstünlük sağladığını yazmaktadır.²³Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Hunların Moğollara karşı bozkır üstünlüğünü nasıl ele aldığı sorusuna cevap vermiş, Hunların kullandığı ok uçlarının (temren) farklı oldukları, ok atıldığında içerisindeki deliklerden hava geçişi neticesinde ses çıkardığı ve Moğollar’a karşı psikolojik olarak üstünlük sağladığı ortaya çıkmaktadır.²⁴

Asya Hunlarına ait olan Oğuz Kağan Destanı’nda²⁵ ok ve yayın önemini görmekteyiz. Oğullarından yay verdiklerinin rütbe olarak daha üstte olduklarını belirtmiş, ok verdiklerinin yeri ise altta konumlandırarak yönetimde ve ordu teşkilatlanmalarında ok ve yayın kullanıldığı görülmektedir.²⁶Böylelikle Hunlarda “yay” tâbilik ve “ok” ise metbûluk alameti olarak kullanılmıştır.²⁷Arkeolojik buluntular sonucu elde edilen verilere göre²⁸, bulunan ilk Hun yayının kemik plakalarla sertleştirilmiş, kurulmamış halinin uzunluğunun 105 cm olduğu ve yanında da 81 cm. uzunluğunda bir okun olduğu belirlenmiştir.²⁹

Çin kaynaklarında “yay çeken kavimler”³⁰olarak nitelendirilen Hunlar, yaşadıkları sert coğrafya ve atlı göçebe kültürü nedeni ile uzun yaylar kullanmamışlar, etraflarında

²² Göksu, *a.g.e.* , s.66.

²³ Grousset, *a.g.e.* , s.41.

²⁴ Katib Abdullah Efendi, *Tezkire - i Rumat (Okçular Tezkiresi)*, Haz. Şükrü Seçkin Anık, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Okçular Vakfı, İstanbul 2020, s.23.

²⁵ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s.47 - 48.

²⁶ Togan, *a.g.e.* , s.47. ;

²⁷ Erkan Göksu, “Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri”, *Turkish Studies*, Vol.5/2, 2010, s. 987. ; ” Türk Kagan ve Sultanlarının tâbi bey ve hükümdarlara ok göndermekle onları bir toplantı veya sefere davet etmeleri keyfiyetini izah ederken Türk devlet adamları arasındaki münasebetlerin hukuki mahiyetini tesbit edecek bir vasıtayı da elde etmiş olacağız. Bu sâyede, böyle bir kayıt oldukça, filan devlet adamının filâna göre hukuki durumu veya ona nazaran kendisini nasıl bir mevkide telâkki ettiği meselesi de anlaşılabilir. Bundan dolayı bu hususun aydınlanmasının Türk tarihi, hususiyle Türk hukuku bakımından ehemmiyeti vardır.”.Osman Turan, ”Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Belleten*, C.IX, Sayı 35, 1945, s.306.

²⁸ 1939 yılında Kırgızistan Kenkol’de Hun dönemine ait olduğu kabul edilen Katakomb mezarındaki kalıntılarda bulunan yay ve ok, Hunlara ait ilk yay prototipini oluşturduğu kabul edilmektedir. Göksu, *a.g.e.* s.73.

²⁹ Göksu, *a.g.e.* s.73.

³⁰ Şahintürk - Can - Anık, *a.g.e.* s.20. ;Göksu, *a.g.e.* s.72.

bulunan her türlü malzemeyi hayatlarını idame ettirebilecek şekilde silahlar üretmeyi başarmışlardır. Mezkûr sebepler ışığında diğer Asya toplumlarında olduğu gibi kompozit yay modelini kullanmışlardır.³¹Orta Asya kavimleri üzerine derinlemesine inceleme yapan Prof. Dr. Wolfram Eberhard, “Çin’in Şimal Komşuları” adlı eserinde Asya’nın kuzeyinde yaşayan kavimlerin yaylarının boynuzdan imal edildiğini belirtmektedir.³²

Mete Han’ın Asya Hunlarının başına kağan olarak geçmesiyle birlikte Hun okçuluğu adeta çığır açmış, Mete’nin icat ettiği bilinen “ıslık çalan ok” yahut “vızıldayan ok”, diğer Asyalı milletler üzerinde haberleşme ve psikolojik etki bakımından tesirli olmuştur. “Çavuş oku”³³ olarak da bilinen ok, Hunlardan Osmanlılara kadar sürekli olarak çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Mermi çekirdeği biçiminde kemik veya fildişi kullanılarak imal edilen temren kısmında çapraz şekilde açılan delikler vasıtası ile uçuş esnasında ses çıkarmak suretiyle kullanılmaktadır.³⁴



Görsel 2: Islık Çalan Oklar (Vızıldayan Ok)

Asya Hunları’nın devamı olan Avrupa Hunlarında ok ve yay savaşın ve avın temel silahı olarak karşımıza çıkmakta, oklarının uçlarına ise sivriltilmiş kemik monte etmektedirler.³⁵Hunların mukim oldukları her coğrafyada siyaseten başarı sağlamalarındaki en önem verilecek unsurlardan biri de kullandıkları savaş silah ve stratejileri, adı geçen

³¹ Hanry Balfour, "On The Structure And Affinities Of The Composite Bow", *The Journal Of The Anthropological Institute Of Great Britain And Ireland*, Vol.19, 1890, s.221.

³² Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.45 - 45.

³³ Turan, "Türklerde Hukuki Sembol...", s.315. ;

³⁴ Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.333. ;Kafesoğlu, *a.g.e.* s.28

;Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s.79. ;Islık Çalan Oklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.Ömer Tarkan Tuzcuoğulları, "Islık Çalan Oklar ve İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal Of Social And Humanites Sciences Research (JSHSR)*, vol.7/61, 2020, s.3117 - 3122.

³⁵ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s.158 - 159.

silahlar içerisinde de ok ve yayı mükemmel kullanmalarıdır. ³⁶Gerek Orta Asya’da gerekse Avrupa’da devlet kuran Hunlar, uzak mesafe savaşlarında ok - yay ve attan müteşekkil atlı okçular olarak savaşırlar, yakın mesafe savaşlarda ise kılıç ve demir saplı kısa mızrak kullanmakta idiler.³⁷

Asya Hunlarında olduğu gibi Avrupa Hunlarında da kullanılan yaylar, boynuz, sinir, hu/huş ağacı (akçaağaç) ve tutkaldan müteşekkil kompozit biçimde üretilmiş yay olduğu, kabza kısmının düz, yay başlarının ise düz ve dışa kıvrık olduğu görülmektedir.³⁸Göçebe hayat tarzını benimsemiş olan Hunların kullandıkları birleşik reflex yaylara karşı alınan stratejik önlemlerden de bahsetmek gerekmektedir. Zira kompozit reflex yaylar nemli veyahut yağışlı iklim koşullarına maruz kaldığı takdirde etkinlikleri azaltmaktadır. Özellikle çöl arazilerde ve fırtınalı zamanlarda, düşman savaş stratejileri mevsim - zaman - mekâna göre tespit edilmektedir. Birleşik yayların imal malzemeleri doğal sinir ve tutkal olması hasebiyle olumsuz hava koşullarından etkilenecek kullanılabirlikleri azalmakta ve göçebe atlı ve yaya okçuların zaman zaman başarısız olmalarına sebebiyet vermektedir.³⁹

Avrupa Hunları’nın savaş stratejileri içerisinde İskit ve Asya Hunlarında olduğu gibi atlı okçu süvariler büyük önem arz etmektedir. Yukarıda zikredildiği üzere göçebe savaş stratejisi Batı Roma İmparatorluğunun o zamana değin kullanmış olduğu yakın mesafe muharebelerine karşı zıt bir savaş taktiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Asya’daki atalarının ve gerekse kendilerinin idame ettirdiği göçebe tarz, kullandıkları ok ve yayın askeri stratejilerine birebir uygunlun göstermektedir.⁴⁰

³⁶ Göksu a.g.e. s.84;V. yüzyıl Grek seyyahı Priskos Attila ile ilgili şöyle bir bilgi vermektedir: ” O zaman şu hayrete şayan şey vuku bulmuştur. Bu kadar vahşi düşman hususunda endişeli olan Doğu'nun kralı olan Marcianus’a rüyasında tanrının kendi yanında olduğunu görmüş, tanrı ona Attila'nın yayının aynı gecede kırılmış olduğunu göstermiş. Sanki bununla soyun (milletinin) kendisi birçok şey elde ediyormuş. Sanki bu silahta çok anlam varmış gibi, Tarihçi Priscos bunu gerçekten ispat edebileceğini (yani buna gerçekten tanık olduğunu) söylemekledir. Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)’a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991, s.61.

³⁷ Mürşit Akbulut, *İslam Öncesi Dönemde Türklerle Çinliler Arasında Casusluk Faaliyetleri (Hunlar Örneği)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2019, s. 85.

³⁸ David Nicolle, “Attila ve Göçer Kavimler” eserinde kullandığı İllüstrasyonda Attila’nın kullandığı yayın özelliklerini göstermiştir. David Nicolle, *Attila ve Göçer Kavimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

³⁹ Eduard Alofs, ”Studies on Mounted Warfare In Asia IV: The Turanian Tradition - The Horse Archers Of Inner Asia”, *War In History*, Vol.22/3, s. 274 - 297.

⁴⁰ Kerim Akarsu, *Roma ve Batı Hunları Askeri Sistem Karşılaştırması*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2020, s.28.

Avrupa Hunları ile ilgili olmak üzere, arkeolojik buluntular ortaya çıkarılmış ve Viyana Panonia'daki Semmering'de 1930 yılında bulunan yay, restorasyona tabi tutulmuştur. Mezkûr yayın 140 - 150 cm civarında olduğu düşünülmektedir⁴¹. Hayvan siniri ile güçlendirilmiş reflex kompozit yay olduğu ortaya çıkmıştır.⁴²Macaristan bölgesinde yapılan kazılarda ortaya çıkartılan bir depoda 32 adet Hun yayına rastlanmış, bu yayların kemik kısımlarının geyik boynuzundan⁴³ imal edildiği görülmüştür. 1.60 cm uzunluğa sahip yayların, iki kemik levhadan ve kabza kısımlarının ağaç malzeme kullanılarak üretildiği belirlenmiştir.⁴⁴

1.3.Göktürkler

Asya Hunlarının bir kolu olarak tarih sahnesine çıkan Göktürkler⁴⁵ kadim atalarının kullandığı gibi ok ve yayı siyasal, sosyal ve askeri hayatları içerisinde kullanmışlardır. Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgiler ışığında Göktürklerin oklara göre toplumsal ve siyasi sınıflandırmalar yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bir okun bir kabileyi veya boyu temsil ettiği, okun “tâbilik”, yayın ise “metbûluk”alâmeti olarak kullanıldığını yukarıda zikredilen kaynaklardan anlamaktayız.⁴⁶Türk tarihinin ilk yazılı edebi metinleri olan Orhun yazıtlarında kullanılan harflere bakıldığında ise “k”ve “y” harflerinin ok ve yay ile gösterildiğini⁴⁷görmekteyiz.

Göktürkler, ok ve yayı savaşlarda etkin bir silah olarak kullanmasının yanında altın temrenli oklar yapmışlar ve bu okları balmumuna batırarak mühür olarak da kullanıldığını görmekteyiz.⁴⁸Yine Göktürkler zamanına tarihlenen Kudırge Kurganlarında ortaya çıkarılan

⁴¹ Akarsu, a.g.t. , s.28.

⁴² Erkan Göksu, Smmering'de bulunan yayın 110 - 160 cm arasında olabileceğini, bu uzunluğun yayın kurulmuş halinin mi yahut kurulmamış halinin mi olabileceği konusunda tartışmaların olduğunu ortaya koymuştur. Ancak Asya'da Kırgızistan'da bulunan 105 cm yay ile karşılaştırıldığında, Avusturya - Semmering yayının ilk hali olabileceği noktasında fikir birliğine varıldığını belirtmiştir. Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.87.

⁴³ “Altay Türkleri arasında ortaya konulan Kara - Atlı Han Masalında türeyiş temelli olarak bir çocuğun kendine yay yapmak için yedi dağı gezdiğini, yedi geyikten yedi boynuz aldığını, yedi boynuzdan mürekkep bir yay yaptığını yazmaktadır. ”Hasan Basri Öngel, ”Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, *G. Ü.Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.21, sayı 2, 2001, s. 194.

⁴⁴ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s.104.

⁴⁵ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, c.1., TTK Yayınları, Ankara 2003, s.9.

⁴⁶ Turan, “a.g.m.”, s. 306.

⁴⁷ Mehmet Alparslan Küçük, ”İslam Öncesinden Sonrasına Türk Geleneğinde Bir Yaşam Stili: Okçuluk”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, Vol.4, Haziran 2018, s.178 - 191.

⁴⁸ Şahintürk - Can - Anık, a.g.e. , s.22.

eserler arasında ise üç dilimli demir ok uçları, kayın ağacından kabuğundan imal edilen tirkeş ve okluklar bulunmaktadır.⁴⁹

Kutluk Devleti (II. Göktürk - 682 - 745) devleti zamanında Çinli General Chang Chih - lien'in Göktürklerin tehditlerinden kurtulabilmek için ortaya koydukları stratejilerden biri de onların hayat tarzlarını değiştirmek olduğunu düşünmektedir. Bu stratejiyi gerçekleştirmek için Göktürlere ait ok yay ve benzeri silahların toplatılıp imha etmiş ve onların bu silahları kullanmalarını engellemeye çalışmıştır. Bu durum bize Göktürkler zamanında ok ve yay ne kadar önem verildiğini göstermektedir.⁵⁰

Yine Kuray Kurganlarında elde edilen arkeolojik buluntularda yayların kabzaları ile tonç kertiklerine ait olan kemikten yapılmış kısımlar ortaya çıkarılmıştır. Bu da Göktürklerin, Hunlarda olduğu gibi yay imalatında kemik, ağaç (huş ağacı) ve hayvan siniri kullandığını göstermektedir.⁵¹

VI - VIII. asırlar arasında günümüz Moğolistan'ında tespit edilen Türklere ait bir okun özelliklerine baktığımızda ise ok gövdesinin huş ve sarıçamdan imal edildiğini, ok uzunluğunun 70 cm ve 8 mm'lik gövde çapına sahip olduğunu, üç kanatlı⁵², milli ve baklava şeklinde bir temrene sahip olduğunu, yeleklerinin kırlangıç kuyruğu biçiminde ve 15 - 20 cm uzunluğunda olduğu görülmektedir.⁵³

Çin'in Tan Dönemi kaynaklarından elde edilen bilgilere göre Göktürkler, "boynuzlu yaylar" kullanmakta ve "başarılı bir yay nişancısı" olarak ifade edilmektedirler.⁵⁴

1.4. Dede Korkut Kitabında Okçuluk

Göktürklerin tarih sahnesinden çekilmesi ile birlikte Orta Asya coğrafyasında hüküm tesis eden Uygurlar ve diğer Türk boylarının da en temel silahının ok ve yay olduğunu

⁴⁹ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.140.

⁵⁰ Şahintürk - Can - Anık, *aynı yer*.

⁵¹ Ögel, *a.g.e.*, s.160.

⁵² "Göktürk çağına ait olan ve Orhun ve Tula bölgelerinde bulunan ok uçları üç perdeli (yapraklı) bir özelliğe sahip olduğu görülür. Altay bölgesinde bulunan temrenler üç yapraklı ve temren ile iğne arasında yuvarlak bir bölüm (mil) bulunmaktadır. Ancak Orhon ve Tula bölgelerinde ele geçirilen ok uçlarında mil kısmının olmadığı görülmektedir."Ögel, *a.g.e.*, s.161.

⁵³ Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.90.

⁵⁴ Yuliy S. Hudyakov, "Eski Türklerde Silah", *Türkler III*, Edt. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.468 - 477.

görmekteyiz.⁵⁵Özellikle Uygur duvar resimlerinde tavsir edilen okçular ile ilgili olarak, yay çantası taşımadıkları, sadece sağ taraflarındaki kemere asılı olarak konumlandırılan uzun ok çantaları taşıdıkları görülmektedir.⁵⁶Kaşgarlı Mahmud, Uygurların çok iyi okçular olduklarını belirtmektedir.⁵⁷

Oğuz boylarının yaşadıkları olayları destansı bir biçimde ortaya koyan ve Türk Tarihi'nin en mühim edebi ürünlerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri⁵⁸incelendiğinde ok ve yay ile birçok hikâyede çeşitli kelimeler ve ifadeler kullanılmıştır. Dirse Han'ın hatunu için söylediği : "*Kurulu yaya benzer çatma kaşlum*" ifadesinde yaşadıkları her türlü duygunun ifade edilmesinde bazen oku bazen de yayı kullanmışlardır.⁵⁹Yine Dirse Han'ın oğlu Boğaç ile olan ilişkisi aktarılırken "*Oğlunu al, ava çık. Av avlayıp kuş küslerken ok atar öldürürsün*" ifadesi Türklerin her durumda ok ve yayı kullandıklarını göstermektedir.⁶⁰

Dede Korkut Kitabının şerhli olarak okunuşu üzerine eserler ortaya koyan Asif Hacıyev (Şirvanelli) eserde geçen "*bilük*" kavramını şerh ederken "*ok kuburu, sadak, okluk, ok koymaya mahsus muhafaza*" olarak tanımlamıştır.⁶¹Yine aynı eserde Kazan Han ile ilgili hikâyede "*Kayın oklar atup, yelek koyan elde ben Kazanıdım*" ifadesinde ise yapılan okların malzemesinin kayın ağacı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶²

Oğuz Türkleri ile ilgili toplumsal hayat ile ilgili olarak ok önemli bir yer tutmaktadır. "*Oğul hayırlı çıkarsa, babasının sadağındaki ok gibidir*" şeklinde telaffuzundan şu anlaşılmaktadır ki, aile ilişkileri içerisinde doğruluk ve dürüstlük erdemi ile oku

⁵⁵ Göksu, a.g.e. , s.94; Küçük, a.g.m. , s.184. ;Öngel, a.g.m. , s.197. ; "Uygurların ataları olan Kao - chielerin yıldırım düşen yere gidip gökyüzüne bakıp bağırdıkları ve gökyüzüne doğru ok attıkları bilinmektedir." Turan, "a.g.m."s.312.

⁵⁶ Yücel, *Türk Okçuluğu*, s.353.

⁵⁷ Erkan Göksu, "Okla Yükselen Millet", *Uluslararası Gazi Süleymanpaşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli 2017, s.2481.

⁵⁸ "Kitâb - ı Dedem Korkud alâ Lisân - ı Tâife - i Oğuzân adı ile ortaya konulan hikâyelerin iki nüshası bulunmakta, yukarıda zikredilen Dresten nüshası 1815 F. Von Diez tarafından bulunmuştur. İkinci nüsha ise İtalyan Türkolog Ettore Rossi tarafından Vatikan kütüphanesinde tespit edilip aynı yazar tarafından makale haline getirilmiştir." Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.78.

⁵⁹Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s.5.

⁶⁰ Süleyman Teyek, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, s.21.

⁶¹ Asif Hacıyev (Şirvanelli), *Dede Korkut Kitabının Şerhli Okunuşu*, c. II, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2019, s.123.

⁶² Hacıyev (Şirvanelli), *Dede Korkut Kitabının Şerhli Okunuşu*, c. I, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2014, s.7.

eşleştirmiştir.⁶³ Yakın mesafelerin tespiti için ise “*Bir ok atımı uzaklık*” tabiri kullanılmıştır.⁶⁴

Dede Korkut Hikâyeleri’ nin muhtelif yerlerinde zikredilen “*katı yay*”⁶⁵ ifadesi ile anlatılmak istenen yayın güçlü bir yay mı yoksa “*kurt sinirli*” ifadesi ile kompozit bir reflex yayı mı anlatılmak istenmiştir. Bu husus araştırmaya muhtaçtır.⁶⁶ Kompozit bileşenli yayın katmanlarını birbirine sağlam bir şekilde yapıştırmak için kullanılan kurutulmuş balık hava keseleri ve yayın tam manasıyla tüm katmanları ile birleşebilmesi uzun zaman alan bir işlemdir⁶⁷. Bu kadar uzun emek ve sabır gerektiren bir işlemler bütünü Oğuz Türklerinde uygulandığını Dede Korkut Hikâyeleri’ nde de görmekteyiz.

Basat’ın Tepegözü Öldürmesi hikâyesinde ise “*Erdebil teke boynuzundan katı yaylı*”⁶⁸ ifadesi ile yayların güçlü ve boynuz destekli yaylar olduğu anlamakta ve İskitlerle başlayan Türk Yayı’nın gelişim aşamalarının asırlar boyu aynı minval üzere devam ettiğini görmekteyiz.

1.5. Dîvan - ı Lûgat - it Türk’te Okçuluk

Türk dilinin temel taşlarından biri olan Dîvan - ı Lûgat - it Türk’te Kaşgarlı Mahmud, okçuluk ile ilgili olmak üzere birçok ifadeye yer vermiştir. Zikredilen sözcükler okçuluk ilminin her alanı ile ilgili olup, kullanılan malzemeler ve okçuluğun sosyal, askeri ve ekonomik hayatları kapsayıcı niteliktedir. DLT’ de ifade edilen ok çeşitlerine bakıldığında farklı amaçlar için kullanılan okların varlığı ortaya çıkmaktadır. Zira Türkler, hayatlarının her aşamasında okçuluk ilmini uygulamışlar, yaşadıkları coğrafyaların sosyo - ekonomik durumlarını iyi etüt ederek uygun olan her türlü malzemeyi kullanmışlardır.

DLT’de zikredilen ok çeşitleri ile ilgili terminolojiye örnekler verilecek olursa ; *azak* (*azuk*) (=nereden ve kimden geldiği belli olmayan ok)⁶⁹, *kalwa* (=öğrence oku, temrensiz yuvarlak tahta (*ahşap*) ok, *luğ oku*(=temreni zehire bulaştırılmış ok), *sokım*(=bir ağaç

⁶³ Hacıyev (Şirvanelli), a.g.e. s.50.

⁶⁴ Hacıyev (Şirvanelli), *Dede Korkut Kitabının Şerhli Okunuşu*, C.II. , s.126.

⁶⁵ “Kurt sinirli katı yayım zarı zarı inler, Sadağında okum yatağını deler”.Teyek, a.g.e. , s.136.

⁶⁶ Abdullah Temizkan - Recep Efe Çoban, ”Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 15/2, 2015, s.18.

⁶⁷ R.Miller - E. Mc. Even - C. Bergman, ”Experimental Approaches to Ancient Near Eastern Archery”, *Word Archaeology*, vol. , 18/2, 1986, s.184.

⁶⁸ Semih Tezcan - Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.149.

⁶⁹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat - it Türk Dizini - Endeks*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 56 - 57.

parçasındaki çam kozası şeklinde kesilerek ve içi oyularak üç tarafı delinip üzerine ok konulur)⁷⁰, *çılğılvar okı* (=bir çeşit küçük ok). Mezkûr eserde yine okların uçlarına takılan demirler ile ilgili birçok ifade kullanılmıştır. *Başak* (=okun veya mızrağın ucuna takılan demir, temren, okbaşı), *başakla* (=ok temreni takmak), *borı*(=ok ucuna geçirilen temren oyuğu halkası), *çırğuy*(=ok temreninin şişkince olan yeri), *kesme*(=enli ok temreni), *temürken*(=ok temreni), *tili*(=ok temreni üzerine sarılan sırim).

DLT’de, ok atışı ve ok atış şekilleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. *Burunğ*(=ok atış yeri), *çek*(=sıkılan oku çekmek), *çuram*(=diğer okçulardan daha uzağa giden oku atmak), *kezik*(=okun kirişe dayanan yerini oymak için kullanılan bıçak - gez açma bıçağı), *koguş*(=okları perdahlamak için huş ağacından yapılan aygıt), *ok*(=pay ve hisse üleşmek için atılan ok, kur’a oku), *oktat*(=ok attırmak), *yaztur*(=ok atarak yanıltmak), *oktam*(=ok atımı). Oklara takılan tüyler ile ilgili olarak ise *yünğ/yük*(=ok yeleşti), *yüklet*(=oka yelek taktırmak), *kapa - lüğ ok*(=yüksek yelekli ok) ifadelerine yer verilmiştir.

DLT’de yaylar için de kelimeler bulunmaktadır. *Ya - ı*(=yayın orta yeri), *kaşlığ* *kişi*(=yay gibi ince kaşlı adam), *kiriş*(=yaya ait ip), *kurugluk ya*(=kurulmuş yay), *kürt*(=kaynağacı, yay, kamçı, değnek yapılan ağaç), *teke*(=boynuzundan yay yapılan erkek geyik), *toz*(=yaya sarılan sırim - ağaç kabuğu), *bağrı*(=yayın orta yeri), *okçı*(=okçu), *okluk*(=ok kılıfı, ok konulan kab, sadak), *kurman*(=ok ve yay konan kab, yay kabı), *korugluğ*(=sadak, okluk, gedeleş)⁷¹.

DLT’de, okçuluk ile ilgili çeşitli beyitler bulunmakta ve Türklerin edebiyat hayatlarına da etki ettiği görülmektedir;

“*Utru turup yağdı angar kiş okı çılğılvar*

*Aydım: ”Aşığ kılgu emes sen takı yalvar”*⁷²

Diğer bir beyitte ise şu şekildedir:

“*Eligim arıg kırçatur ok başakı*

*Önmiş ulug terngek üze köp kaşakı”*⁷³

⁷⁰ Atalay, a.g.e. s.528. ;Kullanılan bu ifade, Türklerin Mete Han’dan itibaren okçuluk literatürüne soktuğu ıslıklı ok olsa gerektir. Çünkü bir ağacın içinin oyulup üç delik delmek sureti ile imal edilerek kullanılması durumunda ıslıklı okun çıkardığı sesi çıkaracaktır. Bu da ıslıklı okun Türkler tarafından kullanıldığına dair kuvvetli bir delildir. Bkz. Göksu, a.g.e. s.76.

⁷¹ Atalay, a.g.e. , s. 73-74-103-118-139-145-150-161-257-282-311-339-384-429-431-434-598-623-804-821.

⁷² Kaşgarlı Mahmut, *Divan ü Lügat - it Türk*, Haz. Ali Çiçekli, May Yayınları, İstanbul 1970, s.148.

⁷³ Kaşgarlı, a.g.e. , s.208.

1.6. Büyük Selçuklular

Türk okçuluğunun gelişim aşamalarını inceleyip kökenlerine baktığımızda Selçukluların, Türk okçuluğuna seviye atlattığını görmekteyiz. Zira gerek savaşlarda icra edilen taktik ve stratejilerdeki etkisi, gerek tabilik ve metbuluk⁷⁴ ile hâkimiyet sembolü olarak ve gerekse barış zamanlarında önemli bir sportif faaliyet alanı olduğu görülmektedir. Selçuklu ordusundaki tüm sipahilerin haftada en az iki gün ok ve yay talimi yaptıkları bilinmektedir.⁷⁵

Selçuklu okçuluğu ile ilgili olarak dönem kaynaklarında ve vakayinamelerde birçok bilgi ve olay bulunmaktadır. Çünkü mevcut zamanda Selçukluların yaşadığı coğrafya olan Maverâünnehir ve Horosan bölgesinde Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar ve Bizans İmparatorluğu desteğindeki Ermeni Krallıkları bulunmaktadır. Bu kadar fazla ve güçlü rakip arasında hayatta kalabilmek için çok önemli bir meziyete sahip olmak gerekmektedir. Selçukluların sahip olduğu okçuluk maharetleri, onların bu zor bölgede güçlenmelerine ve hatta bütün bu mezkûr devletlerarasında en güçlülerinden biri haline gelmeyi başarmıştır.⁷⁶

Urfalı Mateos⁷⁷, Vekayinamesinde, Selçuklu Türklerinin oklarına karşı Ermeni askerlerinin savaş anında maruz kaldığını belirtmiştir. General Şapuh⁷⁸, Ermeni Kralı David'e : *"Ey kral, düşmanın önünden çekil, çünkü askerlerimizin birçoğu oklarla yaralanmıştır. Geri dönelim ve düşmanın elinde gördüğümüz silahlarına mukavemet edebilmek için oklara karşı başka elbiseler giyelim"*⁷⁹. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Selçuklu okçuluğunun savaş alanına ne kadar etkili bir biçimde uygulandığı net bir biçimde görülmektedir.

⁷⁴ Turan, a.g.m. , s.306. ;Göksu, a.g.e. , 162.

⁷⁵ Tülay Metin, "Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi*, S.XVII. , s.135.

⁷⁶ Göksu, a.g.e. , s.125.

⁷⁷ "Urfalı Mateos'un hangi tarih aralığında yaşadığı tam olarak bilinmemekle beraber, kendi yazdığı Vekayinamesinde 952 - 1136 tarihleri arasında yaşadığı ve 1136 tarihinde öldüğü sanılır. Urfa'da doğmuş, manastırda başrahiplik yapmıştır. Eserinde Urfa ile ilgili birçok bilgi vermiş, olayları günü gününe tarih vererek yazmış, akıcı bir üslup kullanmıştır." <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80774/urfali-mateos.html> , E. T.18.06.2022.

⁷⁸ "Şapuh, Rıstunik bölgesinin başşehri olan Ostan'da oturmakta olan kral Senekerim'in ordusunun generalidir." Avşar Yıldırım, *Selçuklu Devrinde Ani Şehri (1064 - 1200)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010, s.27.

⁷⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyînamesi (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 - 1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar, Eduardo Dulaure - M.Halil Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.48.

Selçukluların Horasan bölgesinde etkisini göstermesi üzerine, Gazne’li Devlet yöneticilerinden Arslan Câzib, bu coğrafyadaki oluşan yeni tehlikeyi sezmiş, Kınık Türkmenlerini hâkimiyeti altında tutmak için onların yay ve ok kullanmalarını engellemek ve Ceyhun Nehri’ni geçecek olanların başparmaklarının kesilmesini Sultan Mahmud’a teklif etmiştir.⁸⁰ Türk okçuluğunda, “başparmak çekişi”⁸¹ tekniği kullanılmaktadır. Başparmağa, kirişin parmağı yaralamaması, hızlı bir şekilde ok atışı ve art arda seri ok atışını sağlamak için “zihgir”⁸² denilen bir yüzük takılmaktadır. Arslan Câzib’in teklifindeki maksat da tam olarak budur⁸³.

ABD’li tarihçi Will Durand, Malazgirt Meydan Muharebesi ile ilgili olarak Seyyah Browne ve İngiliz tarihçi Gibbon’dan alıntı yaparak şu şekilde bir ifade kullanmaktadır: *”Tuğrul Bey 1063 yılında vefat edince, 26 yaşındaki Alparslan tahta geçmiştir. Alparslan’ın vücudu iriydi ve bıyıkları o kadar uzundu ki, ok atmak istediği zaman uçlarını düğümlemek âdetiydi. Attığı okun hedefini bulmadığı görülmemiştir.”*⁸⁴ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, sadece Selçuklu sipahileri veya gulamları⁸⁵ değil melikler, atabeyler ve sultanlar da Selçuklularda okçuluğu kıymetlendiren insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Alparslan, Berzem kalesinin fethinden sonra kendisi ile görüşmek isteyen kale komutanı Yusuf el - Harezmî tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir⁸⁶. Bu olay esnasında Sultan’ın

⁸⁰ Şadruddîn Ebu’l - Hasan ‘Ali İbn - i Nâsir İbn - i Ali El - Hüseyinî, *Ahbârü’ d - Devleti’s - Selçûkiyye*, Çev. Necati Lûgal, TTK Yayınları, Ankara 1943, s.2.

⁸¹ El - Hüseyinî, *a.g.e.* , aynı yer.

⁸² “Okçu yüzüğü, şast, küstüban”.Şucâ’u’d - Dîn Dorûd - Bâşî - yi Beyhakî, *Câmi’i’ul - Hidâyet Fî’İlmi’r - Rimâyet (Okçuluk Sanatı)*, Çev. İbrahim Duman, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020, s.62.(İleride teferruatına girilecektir.)

⁸³ “Gazne’li Devleti Sultanı Mahmud, Hacib Arslan’ın teklifine sert bir şekilde tepki göstererek “Sen katı kalplisin, tahakkuk etmemiş bir cürümleri olmayan bu Müslümanlara, söylediğin şeyi nasıl yapabilirim” fikrini ortaya koymuştur. Bkz. El - Hüseyinî, *a.g.e.* , s.2. ;Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.126 - 127. ;Yukarıda zikredilen olayın bir benzeri Üsâme B.İbn - i Münkız tarafından kaynaklarda yer almaktadır. Atabey Zengi’nin Sevr kalesini kuşattığı sırada, kalenin idarecisi olan Artukoğlu Emir Fahreddin Karaarslan İbn - i Davud İbn - i Sökmen ait olduğunu ve kalenin içinin okçu olduğunu belirtmektedir. Atabey Zengi Kaleyi alınca sağ kalan okçuları çağırmış, sayıları dokuz kişi olan okçuların yayları omuzlarında asılı olarak geldiği belirtilmektedir. Atabey Zengi, okçuların başparmaklarının eklem yerlerinden kesilmesini emretmiş, böylece ellerini kullanamayacak ve ok atamayacaklardır. Üsâme B. Münkız, *İbn - i Münkız Haçlılara Karşı*, Çev. Selâhattin Hacıoğlu, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2006, s.244 - 245.

⁸⁴ Fuad Carim, *Haçlı Seferleri ve Kruvazadlar*, Ufuk Yayınları, İstanbul 1999, s.75.

⁸⁵ Gulam: “İslam ve Türk devletlerinde orduda, sarayda ve yönetimde çalıştırılan köle ve esirlere denir.” Mustafa Zeki Terzi, “Gulam”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, s.178. ;”Selçuklularda alınıp satılabilen gulamlar arasında ok atmasını bilenler en pahalı fiyata satılmaktaydı. Bu meziyete sahip olanların fiyatı 400 dinari bulmaktaydı.” Mehmet Altay Köymen, “Alparslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı”, *Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.V. , Sayı 8 - 9, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, s.18.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s.144 - 146.:

okçuluk hünerlerine çok güvendiği ve esirin ellerini çözdürdüğü, ona bir ok attığı, ancak isabet ettiremediği ifade edilmiştir.⁸⁷

Selçuklu Devleti askerlerinin ok menzillerinin ne kadar olduğu konusu ise tam olarak ortaya çıkarılamamakla beraber, El - Hüseyini, Nizamülmülk ile ilgili olarak aktardığı bir hikâye içerisinde 1 mil mesafeye kadar gittiği sonucuna varılmıştır.⁸⁸ Ancak zikredilen bu mesafenin (1 mil=1, 61 km) çok uzak olduğu ve günün teknik şartlarında bir okun bu kadar uzağa gidemeyeceği aşîkârdır.⁸⁹

İran (Fars bölgesi) coğrafyasındaki tüm kaleler ve askeri bölgelerin Sultan Alparslan'a itaat ettiği İbn'ül Esir tarafından belirtilmektedir. “..sadece Behenzâd denilen bir kale bulunmakta idi. Nizâmülmülk, kale üzerine yürüdü, kalenin bulunduğu dağın eteklerine gelip muhasaraya başladı. Okçularına isabet ettirdikleri her ok için bir avuç dinar vaadetti.”⁹⁰ Bu durum Selçuklu okçularının savaş alanlarında devlet idarecileri tarafından psikolojik olarak motive edilebilecek kadar önem arz ettiğini göstermektedir.

Anna Komnena, Hristiyanlık dünyasının korkulu rüyası olan ve at üzerinde savaşan Peçenek okçularından bahsetmektedir.⁹¹ Aynı eserde Komnena Türklerin okçuluk maharetlerini şu şekilde aktarmaktadır: “Türkler savaşlarda mızrağı hiç mi hiç kullanmazlar⁹², amma düşmanı tam bir çember içine alıp ona ok atarlar ve kendilerini uzaktan savunurlar. Bir Türk kovalamaya geçmişse, düşmanını ok atmakla haklar. Kendisi kovalanıyorsa okları sayesinde üstün gelir. Bir ok fırlatır ve ok, uçarak ya ata ya atlıya saplanır. Ok, yayın güçlü bir elle çekilmesinden sonra atılmışsa, gövdeyi bir yandan ötekine delip geçer. Onlar, gerçekten çok usta okçulardır.”⁹³ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere

⁸⁷ Kerîmüddin Mahmud - i Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.13. Ayrıca bkz. Muharrem Kesik, “Sultan Alparslan Nasıl Öldürüldü?”, *Türkiyat Mecmuası*, 2016, s.95 - 115. ; Ali Sevim, “İbnü'l - Cevzî'nin El - Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XXVI, Sayı 30, 2005, s.52.

⁸⁸ El - Hüseyini, a.g.e. s.46.

⁸⁹ Göksu, a.g.e. , s.130. ; Köymen, a.g.m. , s.44.

⁹⁰ İbn'ül Esir, *El Kâmil - Fi't - Târih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, C.10. , İstanbul 1991, s.63.

⁹¹ Anna Komnena, *Alexiad - Malazgird'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s.384.

⁹² Anna Komnena'nın Türkler'in mızrak kullanmaması ile ilgili ifadesi hatalı bir ifadedir. Zira Selçuklular ve Türkler mızrak kullanmada mahir bir millettir. Hatta Selçuklular mızrak kullanan askerler için bir birim kurmuşlar ve "mızrakçılar" (harbedârân) adını vermişlerdir. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.24.

⁹³ Komnena, a.g.e. , s.488.

Selçuklu okçularının savaş devam ederken, taktik ve stratejiler üzerinde ne kadar etkili olduğu görülmektedir.

1.6.1. Selçuklularda Okun Siyasi, Hukuki ve Sosyolojik Sınıflandırma Yönü

Gerek Selçuklu öncesi Türklerde ve gerekse Selçuklularda ok ve yayın savaş alanlarında etkin bir biçimde kullanılmasının⁹⁴ yanında ok ve yay siyaseten tabî olma ve hukukî açıdan da bir sembol olma niteliği taşımaktadır. Ayrıca sosyolojik olarak hangi Türk boylarının kimlere tabi olacağı, kimin üst kimin altta yer alacağı meselesi ok ve yayla göre şekillenmiştir.⁹⁵

Tabiyet hukuku açısından önemli bir örnek, Gazne Sultanı Mahmud ile Selçuklu hâkimi Arslan Yabgu arasında vukubulmuştur. Sultan ile görüşmek üzere ziyafete katılan Arslan Yabgu'ya : *"Askere ihtiyacım olursa bana ne kadar yardımda bulunabilirsiniz?"* diye sorar. Silahdârından⁹⁶ bir yay alan Arslan Yabgu: *"Bu yayı benim kabileme gönderirsem 30.000 kişi derhal atlanırlar."* der. Sultan Mahmud: *"Daha fazla ihtiyacım olursa ?"* diye tekraren sorunca Arslan Yabgu bu kez tirkeşinden aldığı bir oku Sultan'a göstererek : *"Bu oku kabileme gönderdiğin zaman 10.000 kişi daha gelir"* der. Sultan Mahmud, aynı soruyu birkaç kez tekraren sorar. Arslan Yabgu, bir yay ve üç ok ile 100.000 atlı getirebileceğini taahhüd eder. Sultan Mahmud, son kez *"Daha fazlasını istersem ?"* diye sorunca, *"şu oklardan birini Balhân Kûh'a gönder, 100.000 atlı daha gelir. Bu oku Türkistan'a gönder 200.000 atlı da istersen gelir"* cevabını vermiştir.⁹⁷

⁹⁴ M.Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983, s.52. ; Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Ordusu", *Belleten*, C. LII, Nisan 1988, s.99.

⁹⁵ Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970, s.22 - 23; Karacahisar'ın fethinden sonra Osman Gazi'nin Türkiye Selçuklu Sultan'ından izin gerektiği hususunda Aşıkpaşazade şu şekilde ifadelerle yer vermiştir. "Osman Gazi geldi. Sorup istediklerini bildi. "Siz ne lazımsa onu yapın" dedi. Dursun Fakı : "Hânım! Sultan'dan izin gerekir" dedi. Osman Gazi dedi ki: "Bu şehri ben kendi kılıcımla aldım. Bunda Sultan'ın ne dahli vardır ki ondan izin alayım? Ona sultanlık veren Allah (C.C.), bana da gazâ ile hanlık verdi. Eğer minneti sancak ise ben kendim dahî sancak kaldırıp kâfirle uğraştım. Eğer o, ben Selçuk Hanedanındanım derse, ben de Gök - Alp oğluyum derim, eğer ben bu ülkeye onlardan önce geldim derse, Süleymanşah dedem de onlardan evvel geldi". Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Osman Gazi, kendisini Oğuz Kağan'ın yay verdiği oğullarının en büyüğü olan Gök - Alp'e, yani Bozok Türklerinin liderine bağlamaya çalışarak kendilerinin de "metbû" yani, kendisine tabî olunan olarak göstermiştir. Böylelikle kendi kurduğu devletin de legal bir devlet olduğunu, kendi hükümdarlığının ise "kut" verilmiş han olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bkz. Kâtip Abdullah Efendi, *Tezkire - i Rûmat*, s.25.

⁹⁶ Selçuk sultanlarının saraylarında hükümdar için satın alınıp eğitilerek yetiştirilen silâhdar denilen bir görevli bulunmaktadır. Bunlar, muhtelif milletlerden, özellikle Türklerden alınıp yetiştirilen kölelerdi. Bu gulmanlar saray usul ve esaslarına göre yetiştirilirler, ok talimine ve saray hizmetlerine alıştırılırlardı. Bunların başına emir - i silâh denirdi. Emir - i silâh, tören sırasında hükümdarın oturduğu tahtın yanına otururdu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devirli Teşkilâtına Medhal", *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1988, s. 32, 34). Aksaray, *Müsameret'ül - Ahbâr*, s.7.

⁹⁷ Aksaray, *a.g.e.* , s.7 - 8. ; Ayrıca bkz. Turan, "a.g.m.", s.309. ; Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.169.

Selçuklularda ve diğer Türk devletlerinde devletin bağımsızlık alâmetlerinden birisi de sikkelerdir. Büyük Selçuklu Sultanı, Tuğrul Bey⁹⁸ zamanında basılan sikkelerde mensubu oldukları Kınık Boyu'nun damgasında yer alan ok ve yay tasviri kullanılmış, bağımsızlığın alâmetlerinden biri olarak da bir yay ve üç ok olarak görülerek tasvir edilmiştir.⁹⁹Büyük Selçukluların kullandıkları bağımsızlık alâmeti olan bayraklarında ilk yıllarda ok ve yayın sembolleştiğini görmekteyiz.¹⁰⁰

Büyük Selçuklular, uluslararası diplomaside de ok ve yayı bir imza niteliğinde kullanmıştır. Bunun en güzel örneği de Gregory Abû'l Farac tarafından nakledilmiştir: ” *Yusuf oğlu İbrahim Horasan emirliğini yapmakta idi. Bu adam ana tarafından Tuğrul Bey'in kardeşi idi. İbrahim bir mektup yazarak Bağdat'a gönderdi ve şu sözleri söyledi: “Şehinşah - i Selçuki Tuğrul Bey, Horasan ve Harezm'in hükümdarıdır. Kendisi Bedevilerin hac yollarında neler yaptıklarını ve Allahın evinde ibadet için gidenlerin nasıl yakalayıp soyulduklarını haber aldığı için Bağdat'a bir ordu göndermek için hazırlanıyor. Ordusunu izzet - ü ikram ile ve hediyelerle karşılayarak sulh ve müsalemetin bütün dünyaya hâkim olmasını temin için hazırlanın, . Mektubun başına bir ok ile bir yay resmi geçirilmiştir.”*¹⁰¹Tuğrul Bey, Abbasi Halifesine yazdığı mektupta kendisini “meşru hükümdar, “Müslümanların sığınağı” ve “Rüknüddîn Sultan Tuğrul Bey” şeklinde ünvanlandırmış, ünvanlarının bulunduğu mührün üzerine bir yay resmi kazdırmış ve bu işareti “Tuğra” denilmiştir. Bu tuğrayı yazana da “Tuğrai (Turğrakeş)” denilmiştir.¹⁰²

⁹⁸ Tuğrul Bey, kendisine isyan eden kardeşi İbrahim Yınal'ı bir yay kirişi ile öldürmüştür. Zira eski Türk inancına göre, hanedan soyundan gelenlerin kanı dökülmez yay kirişi kullanılarak öldürülürdü. Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.63. ; Ayrıca “İslamiyeti kabul edip tamamen İslam medeniyetine giren Selçuklu Türkleri, İslam öncesi adetlerinden bazılarını devam ettirmektedirler. Mesala hanedan üyelerinin kanlarının dökülmemesi noktasında birçok tarihsel kayıt bulunmaktadır. Örneğin, Sultan Melikşah kendisine isyan eden amcası Kavurd'u yay kirişi ile boğdurmuştur. Yine Sultan Alparslan'ın oğlu Tutuş, Melik Atsız'ı yay kirişi ile boğdurarak idam etmiştir. M. F. Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983, s.74. ;Tuğrul Bey yüksek bir taht üzerinde oturur, arkasında kalkan ve mızraklar, önünde de muazzam bir yay bulunurdu, elindeki iki ok ile oynardı. ; Gregory Abû'l Farac, *Abû' Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.299. ; Köymen, a.g.e. , s.80;Bizans İmparatoru ile yapılan bir antlaşma gereği Tuğrul Bey, Mesleme b.Abdülmelik tarafından İstanbul'da yaptırılan cami ile minaresini tamir ettirmiş, üzerine kandiller astırmış, mihrabına da ok ve yay yaptırarak anlaşılmayı her tarafa duyurmuştur. İbnü'l Esir, *El - Kâmil - Fit Tarih*, s.43.

⁹⁹ Oğuz Tekin, “Sikke”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.37. , s.181. ;Köymen, a.g.e. , s.84.

¹⁰⁰ Büyük Selçuklularda önemli bir hâkimiyet sembolü olan bayraklarda ilk zamanlarda ok ve yay sembollerinin kullanıldığı görülmektedir. Ok ve yay sembolü sadece Büyük Selçuklulara ait değildir. Zira tüm Kınık boyuna mensup hâkim unsurlar bunu kullanmışlardır. Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurd'un çetinde ok ve yay olduğu, ayrıca resmi yazışmalarda ve fermanlarda tuğra olarak da kullanıldığı tarihsel kaynaklarda ortaya konmuştur. M. F. Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s.189.

¹⁰¹ Abû'l Farac, a.g.e. , s.298.

¹⁰² Abû'l Farac, a.g.e. , s.305.

Ok Büyük Selçuklularda aman verme (bir topluluğa zarar gelmemesi için garanti verme) alâmeti olarak da kullanılmaktadır. Sultan Melikşah'ın Tekrit'te şerefine verilen ziyafetin ardından Musul yolunda karşılaştığı Arap kabilesine aman alameti olarak ok verdiği tarihi kayıtlarda mevcuttur.¹⁰³

Oklar, Selçuklularda para gibi hazineye korunmakta, ihtiyaç hâsıl olduğu durumda askerlere dağıtılmakta idi. Ok ve yaylar sadece barış zamanlarında değil savaş zamanlarında da üretilmeye devam etmektedir. Halep kuşatmasında Sultan Alparslan hazineden 80.000 ok alarak askerlere dağıtmıştır.¹⁰⁴

1.7. Türkiye Selçukluları

Büyük Selçukluların hanedan üyeleri tarafından 1075 tarihinde Kutalmışoğlu Sülayman Şah tarafından kurulan Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili olarak okçuluk konusunda gerek yabancı ve gerekse İslam kaynaklarında birçok kayda yer verilmektedir. Türkiye Selçuklu ordusu içerisinde okçular için ayrı bir askeri birim kurulmuş ve mezkûr birliklere “zevebun” denmekteydi. Oklar ile kısa ve uzun mızrakları taşıyan askeri birime ise “nize” adı verilmişti.¹⁰⁵ Türkiye Selçuklu Sultanları da okçuluk konusunda çok mahir hükümdarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan I.Alâaddin Keykubad, çok mahir idarecidir. Birçok meşgalesinin yanında en çok yaptığı işlerden biri de yay yapmaktır.¹⁰⁶

Büyük Selçuklularda olduğu gibi, Türkiye Selçukluları'nda da ordunun en temel vurucu gücü Türkmen atlı okçulardır.¹⁰⁷ Özellikle kullandıkları reflex kompozit kısa yaylar

¹⁰³ Köymen, “a.g.m.”, s.47.

¹⁰⁴ İbnü'l – Adim, *Bugyetü't - taleb fi Tarihi Haleb Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1982., s.16.

¹⁰⁵ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988, s.277. ;Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s.56.

¹⁰⁶ Gordlevski, a.g.e. , s.185.”... yay yapmanın yanında Sultan, boş zamanlarında zanaatle uğraşır, dülgerlikten anlar, süsleme ve resimler çizer, saraçlık yapar ve bıçak imal ederdi.”Gordlevski, *aynı yer*.

¹⁰⁷ David Nicolle, *İslam Orduları 600 - 110*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.42. ;”...bu topluluğun savaşları da oldukça garip, tabi bizim ölçülerimize göre. Değişik harp oyunları deniyorlar, maksat tek: düşmanı öldürmek. Savaşırken işlerine gelirse ricat bile ediyorlar. Hatta düşmanı kandırmak amacıyla kaçarmış gibi hareket ediyorlar. Atlarını da çok iyi eğitmişler doğrusu, harp meydanlarında öyle usta kişiler ki, bir sağa bir sola ok gibi uçuyorlar adeta. Düşmandan uzakken bile iyi dövüşüyorlar. Oklarını iyi atıyorlar, hepsi de keskin nişancı. Sanki bozguna uğramış gibi hızla kaçmaya başlıyorlar. Sonra birden dönüp uzaktan oklarını savuruyorlar. Ya düşmanı ya atlarını mihliyorlar. Sonra yeteri kadar düşman öldürdüklerini görünce düşmanın etrafını bir çember gibi sarıyorlar ve imha ediyorlar. Bu harp oyunları ile pek çok zafer kazanmışlar, pek çok büyük orduyu yenmişler.”Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, s.72.

sayesinde savaş alanında sürekli bir etki oluşturmakta, kaybedilen savaşlarda dahi düşman askerlerine çok büyük zaiyatlar vermektedirler.¹⁰⁸

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ok ve yay yapımcıları mesleki olarak icra edilen bir esnaf kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yay yapım ustalarına “*keman - ger*”denmektedir. Ok ustalarına ise “*tîri - traş*” veya “*tîr - ger*” adı verilmektedir.¹⁰⁹

Sultan I.Kılıçarslan zamanında başlayan haçlı seferleri sırasında sultanın verdiği bir emir ve tek bir ıslık sesi ile birdenbire 1000 ok atıldığı ve haçlı şövalyelerinin ilk anda birçoğunun devrildiği yazılmaktadır.¹¹⁰Kadim Türk savaş taktiğinde ordunun en etkin kısmı mükemmel ok atan atlı okçulardan oluşmaktadır. Atlı okçular evvelâ hızla düşmana yaklaşarak ok atmaktadırlar. İlk saldırının ardından hızla geri çekilerek yerini göğüs göğüse çarpışan piyade askerlerine bırakarak savaşta ilk üstünlüğü sürekli ele almaktadırlar.¹¹¹Hatta savaşlarda o kadar etkili idiler ki, barış zamanlarında Bizans İmparatorluğu için paralı asker olarak dahi çalışmışlardır.¹¹²

Türkiye Selçuklu Sultanı I.Kılıç Arslan, 1 Temmuz 1097 senesinde Haçlı birliklerini pusuya düşürmüş, Bohemond komutasındaki ordu çok zor durumda kalmış, Sultan bu avantajını Türk okçuları sayesinde kazanmıştır. Ancak Haçlılar yardım alınca bu avantaj yerini dezavantaja bırakmış, Sultan geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ordu yapılanması içerisinde önemli bir yere sahip olan gulâmlar ve ikta birlikleri gibi sürekli askeri guruplar yer almaktadır ve kullandıkları en temel silahlardan biri ok ve yaydır. Gulâmların eğitimleri Türkiye Selçuklularında iki teme alan üzerine kurgulanmıştır. Birincisi dini eğitimler, ikincisi ise

¹⁰⁸ Nicholle, *aynı yer*.

¹⁰⁹ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.160.

¹¹⁰ Amin Maolouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M. A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, İstanbul 1997.s.25 - 26.

¹¹¹ Maolouf, *a.g.e.* , s.36. ;”XII. yüzyılın ortasından itibaren haçlılara karşı mücadele eden orduların önemli bir bölümünü Türkler oluşturmakta idi. Düşmanlarına şiddetle saldıran ve yalandan kaçış taktiği (sahte ricat) ile onları savaş alanından uzağa çeken ve çok hızlı hareket edebilen atlı okçulardan oluşmakta idi. Cecile Morrison, *Haçlılar*, Çev. Nermin Acar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s.103.

¹¹² Ian Heath, *Bizans Orduları 900 - 1461*, Çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.41. ;”... 1078 yılına gelindiğinde Bizans Orduları içerisinde paralı asker olarak istihdam edilen 2000 Selçuklu Türkü, 6000 Alan askeri, 8000 Norman ve sayısı belli olmayan Peçenek ve İtalyan savaşçılar bulunmaktaydı.”Heath, *a.g.e.* , s.37.

askeri eğitimler olan ata binme, ok ve yay kullanma, kılıç kullanma ve savaşlara dair temel taktik ve stratejiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bizanslı bir tarihçi gözü ile Türkiye Selçuklularını da aktaran Niketas Khoniates, Selçuklu okçularının maharetlerine eserinde yer vermiştir. İkinci Haçlı Seferi sırasında Fransa Kralı Louis VII, ordusunu Menderes Nehri kenarına getirdiğinde, nehrin karşı kenarına mevzilenen Türk okçuları tarafından ilk sıradaki askerler delik deşik edilmiştir. Bunun üzerine ordugâhı ok menzilinin dışına kurmak zorunda kalmıştır.¹¹³

İmparator Manuel Dorlyion (Eskişehir) savunmasında Türklerin saldırısı esnasında çadırından çıkınca, bunu gören Türk askerleri dağılıp kaçmaya başlamıştır. Lakin bu kaçış hareketi Türklerin meşhur savaş hilesidir. Çünkü kaçan askerler aniden geri dönüp kendilerini takip edenleri ok yağmuruna tutarlar. Bu kendilerini takip edenleri vurmak ve atlarından düşürmek için sahte bir kaçış hareketidir. Çünkü bir Türk şöyle yapar: *"Atını, uçar gibi koşmasını sağlamak için şiddetle mahmuzlar, kendisi iki eliyle yayını kavrayarak geriye doğru ok atar. Arkasından onu geçmek üzere gelen ise onu geçer ama sadece ölmekte. Onu yakalamak isteyen kendisi yakalanır ve birden bire izlenen izleyen olur."*¹¹⁴

Türkiye Selçuklu Devletinde orduda önemli bir yere sahip olan okçuların savaşlarda gösterdikleri maharetlere birçok örnek verilebilir. 1224 yılında düzenlenen Suğdak Seferi sırasında İbn Bibi'nin ifadelerine bakmak gerekmektedir : *"Savaş alanından tozdan siyah bir bulut kalkarak lacivert gök kubbeyi örttü. O kalkan toza bulut diyeceğim geldi. Hem de yağmuru ok olan bulut."*¹¹⁵ Şeklinde tarif etmekte ve Türkiye Selçuklu ordusuna mensup okçuların savaşlardaki etkin gücünü şiirsel bir ifadeyle ortaya koymaktadır.

¹¹³ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.45.

¹¹⁴ Khoniates, *a.g.e.* , s.122. ;"Türkler olağan taktiklerini uyguluyorlar. Atlı okçuları her Bizans saldırısında geri çekiliyor, kovalayanlar yavaşladığında aniden dönüp geri ok yağdırıyorlardı."Colin McEvedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, Promat Basım, İstanbul 2004, s.60. ;"Üçüncü haçlı döneminde Avrupa, zırhlarının gücü ve Müslüman okçuluğunun sözüm ona zayıflığı konusunda yaygın bir anlama söz konusudur. Kaynaklar, haçlı zırhlarının kompozit yay ve hafif okların kullanıldığı taarruz altında uzun mesafe ok tacizine dayanıklı olduğuna, ancak yakın mesafelerde koruma özelliğinin azaldığına işaret ediyor. Haçlı arbaletçileri, kurma - nişan alma ve atış yapmaktaydı. Ancak Müslüman süvâri ve atlı okçular, hareketli veya sabit oldukları hallerde hayret verici bir hızla hareket ediyorlardı. David Nicolle, *Üçüncü Haçlı Seferi*, Çev. L. Ece Sakar, Askeri Tarih Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.26.

¹¹⁵ İbn Bîbî (El - Hüseyin b. Muhammed b. Ali El - Câ'feri Er - Rugadi), *El Evamirü'l - Alâ'iyе fi'l - Umuri'l - Alâ'iyе (Selçukname)*, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.331 - 332. ;Ayrıca

Selçuklularda kullanılan okların ve yayların özellikleri hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değiliz. Zira gerek arkeolojik çalışmalar ve gerekse koleksiyonlar ile müzelerde Türkiye Selçukluları döneminden kalan her hangi bir yay örneğine rastlanmamıştır. Ancak Selçuklu dönemi minyatürlerinde¹¹⁶, Selçukluların kullandıkları yayların Asya kökenli yaylara çok benzediği, gerek form, gerek imalat ve malzeme mühendisliği açısından kadim Türk kompozit yayı olduğu görülmektedir.¹¹⁷



Görsel 3: Minaî Seramik Tabak Yüzündeki Savaş Sahnesi: Büyük Selçuklu Dönemi

Türkiye Selçukluları döneminde yaşayan ve Türkiye Selçuklu Tarihi hakkında önemli bir eser ortaya koyan er - Râvendi¹¹⁸, at binmeyi ve ok atmayı, bir Müslümanın vasıfları arasında saymış, bunun oyun veya eğlenmek maksatlı olarak yapılmamasını, kazanılan bu özelliklerin düşmana karşı daima diri olmak ve hazır olmak için yapılması gerektiğini aktarmıştır. Ona göre, *”ok atmak ve binicilik öğrenilirken Yüce Allah’ın düşmanlarıyla ve kâfirlerle savaşmak için öğreniyorum diye niyet edilmeli zira ancak bu şekilde kişi yaptığı işin vebalinden kurtulup sevap kazanabilir.”*¹¹⁹

Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti’nin bazı sultanları sikkeler üzerine ok, yay ve süvari figürleri işlemişlerdir. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud zamanında H.682 - 697/H.699 - 700 (1282 - 1297/1299 - 1300) tarihlerinde bastırılan bakır sikkeler üzerinde sağa doğru ok atan süvari figürü

bkz. A. C. S. PEACOCK, ”Kırım’a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad’ın Genişleme Politikası”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.29, Sayı 47, 2010, s.249. ;Gordlevsky, *a.g.e.* , s.55.

¹¹⁶Abdurrahman Deveci, ”Selçuklu Dönemi Resim Çalışmaları”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5. , Sayı 9. , 2015, s.109.

¹¹⁷ Metin, ” Selçuklu Okçuluğuna Genel Bir Bakış”, s.142.

¹¹⁸ Abdülkerim Özaydın, ”Râvendi, Muhammed b. Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, s.471, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/34/C34011291.pdf> , e. t.23.07.2022.

¹¹⁹ Muhammed b. Ali b. Süleyman er - Râvendi, *Râhat - üs Südür ve Âyet - üs Sürûr*, Çev. Ahmet Ateş, C.2. , TTK Yayınları, Ankara 1960, s.395 - 398.

bulunmaktadır.¹²⁰Bu örnekte olduğu gibi diğer bazı Türkiye Selçuklu sultanları da ok ve yay figürü olan sikkeler bastırmışlardır.¹²¹



Görsel 4: Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud zamanı sağa doğru ok atan süvari figürü.

1.8. Selçuklu Türk Okçuluğu' nun Memlük Okçuluğuna Etkileri

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin uygulamış olduğu devlet teşkilatlanması, onların devamı niteliğinde kadim Ortadoğu coğrafyasında kurulan Atabeylikler, Eyyûbiler ve Memlükleri de etkilemiş, mezkûr varisler gerek yönetsel ve gerekse adli ve askeri açıdan Selçukluların tesirleri altında kalmışlardır.¹²²Özellikle askeri teşkilât içerisinde önemli bir yere sahip olan “gulâm - ı has, gulâmân - ı dergâh” ifadeleri Memlüklerde “halka”¹²³ şekline dönüşerek aynı misyonu yerine getirmeye devam etmiştir.¹²⁴Askeri teşkilatın Memlüklerle geçişi, aynı zamanda ordu ve silah yapım ve imâl biçimlerinin de geçişi anlamına gelmektedir.

¹²⁰ M. İskender Targaç, “Nadir Birkaç Sikke”, *Türk Nüsmatik Derneği (TND) Bülteni*, Sayı 41, İstanbul 2009, s.10.

¹²¹ Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.156.

¹²² Altan Çetin, “Selçuklu Teşkilâtı' nın Memlüklerle Tesiri”, *Belleten*, C. LXVIII, Sayı 251, Nisan 2004, s.1 - 24. Ayrıca bkz. M. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s.1 - 24.

¹²³ Mısırlı tüccarlar doğu ülkelerinden, Kafkasya'dan ve Kıpçak (Bizanslılar Kuman diye adlandırır) diyarından getirdikleri köle çocukları Mısır pazarlarında satarlar. Memlük sultanları çocuk olarak satın aldıkları bu insanları ergenlik dönemlerine kadar eğitirler ve güçleri ile orantılı “yay” verirlerdi. Daha da güçlendiklerinde zayıf kalan yaylar silahhaneye verilir ve silah ustası onlar için daha güçlü yaylar imal ederdi. Ergenlik çağı gelince Sultan onları, kendi ordusunun bir askeri yapardı. Bu askerler direkt olarak Sultanın muhafızlığını yapar, başlarındaki Emir'in Sultan'dan aldığı emirleri iletir, Halka askerleri de bu emirleri anında yerine getirirlerdi. Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, Ter. Cüneyt Kanat, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020. , s.145 - 147.

¹²⁴ Köprülü, *a.g.e.* , s.134 - 135.

Selçuklular zamanında üretilen en ünlü yaylar Dimaşk (Şam) ve Çaç/Şâş (Taşkent) olduğu tarihi kayıtlarda mevcuttur.¹²⁵ Dimaşk (Şam), hem Büyük Selçukluların hâkimiyet alanı, hem atabeyliklerin hâkimiyet alanı, Eyyûbiler ve sonrasında Memlûklerin hüküm sürdüğü bir bölgedir. Bu sebeple orada üretilen yay teknolojisi birbirlerinin devamı olan zikredilen devletlerde kullanıldığı aşîkârdır. Jean De Joinville¹²⁶ hatıralarında Fransa Kralı IX. Loui' nin silah ustası olan Ermeni John'un, Dimaşk (Şam)'a yay yapımında kullanılan boynuz ve zamk (tutkal) almaya gittiğini kaydetmektedir.¹²⁷ Bu da ok ve yay imalatının merkezi olarak Dimaşk (Şam) olduğunu göstermesi ve bölgeye hâkim olan tüm devletlerin bu durumdan etkilenecek devam ettirdiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İmal edilen bu yaylar çok kıymetli yaylardır. Zîra üretilmeleri uzun ve meşakkatli olduğu için değerli idiler ve “Zerredhâne”(ردخانه)¹²⁸ saklanmaktaydılar.

Memlûklerin kullandıkları yaylar ve oklar Selçukluların yaylarının benzerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Eyyûbiler ve gerekse Memlûkler birleşik kompozit yaylar kullanmışlardır. Özellikle atlı okçular, Selçuklular ve Moğolların kullandıkları üretim yöntemlerini kullanarak geliştirmişlerdir. Mezkûr yaylar beş parçadan oluşan ahşap, sinir (aşıl tendonu), zamk (tutkal) ve boynuzdan mürekkep yaylardır.¹²⁹

Eyyûbilerin Memlûkleri (paralı askerleri) yani muhafızları, iktidârı ele geçirmeleri ile birlikte Eyyûbilerin, Selçuklulardan ve Atabeyliklerden aldıkları devlet nizâmını, Memlûkler, Mısır'da uygulamaya koydular.¹³⁰ XII. asırdan itibaren, Türkiye Selçukluları, Musul Atabeylikleri (Zengiler), Eyyûbiler ve nihayetinde Memlûkler ile devam eden, gerek siyasi ve gerekse askeri - kültürel birleşme Müslümanları haçlılara karşı büyük bir tehdit

¹²⁵ Göksu, *a.g.t.* s.295. , Metin, "a.g.m.", s.147.Harran'ın fethi sırasında bu yaylar ile kullanılmış, fetihten sonra birçok Dimaşk(Şam) ve Çaç/Şâş (Taşkent) yayı ele geçirilmiştir. Metin, "a.g.m.", s.148.

¹²⁶ Mısır ve Ortadoğu üzerine düzenlenen VII. Haçlı Seferine katılan Fransız lordudur. Joinville, sefer sırasında yaşadıklarını anlattığı hatıralarını içeren bir seyahatname biçiminde eser kaleme almıştır. Bu eserde, Memlûk Türkleri ve Eyyûbiler ile ilgili birçok malumat vermiş, yay ve okun Türkler arasında ve savaşlarda ne kadar etkili olduğunu ortaya koymuştur. Joinville, *a.g.e.* , 19 - 27.

¹²⁷ Joinville, *a.g.e.* , s.201.

¹²⁸ Zerd (زرد) Arapça kökene sahip bir kelime olup “zırh” anlamına gelmektedir. Zerdhâneler o dönemdeki silah depoları olarak kullanılmaktadır. Zerdhânedenden sorumlu olan görevliye ise “Nâzir - u Hazâini”s - Silâh (silah depoları komutanı)”, “Emîr - i Silâh” veya “silahdâr” adı verilmektedir. Abdullah Kubat, *Eyyûbilerde Askerî Teşkilat*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2020, s.112.Ayrıca bkz. Nizamü'l - Mülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009. , s.291 - 292. ;Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Eyyûbi ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s.212.

¹²⁹ A.D.H.Bivar, "Cavalry Equipment And Tactics On The Euphrates Fronteier", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks Trustees For Harward Üniversty, Vol.26. , 1972, s.283.

¹³⁰ Peter Thorau, "Die Ritterorden In Kampf Mit Ayyûbiden und Mamlûken", *Die Welt Orient*, b.d.31, 2000/2001, s.161.

olarak ortaya çıkarmış, Selçuklu temelindeki devlet ve ordu teşkilatı Memlûk devletinde de uygulanmaya başlamıştır.¹³¹

Eyyûbiler devletinin ordu sistemi içinde yer alan ana muharip kısım, Sultan'ın hassa kuvvetlerinden oluşmaktadır. Bu askerler arasında hür olarak büyüyen askerler olduğu gibi, özellikle Türk toplumları içerisinde (Kıpçak¹³², Horosan bölgesi) satın alınarak eğitilip azad edilen “*Tavaşi*” denilen Memlûkler bulunmaktadır.¹³³

Selçuklu etkisinin bir diğer delili olarak da, gerek Eyyûbilerde gerekse Memlûklerde kullanılan bazı askeri kavramların aynı veya benzer olması hususlarıdır. “*ibn'ün - nâss*(=Memlûklerde azadlı köleler için kullanılır)¹³⁴, *el - cünd'ül bahriye*(=üçüncü sınıf askerler), *el - cünd'ül halka*(=sultanın en yakınında bulunan askerler, sultan muhafızları)¹³⁵, *el - eclâb*(=sultanın satın aldığı köleler)¹³⁶, *el - iktâi*(ikta verilen askerler)¹³⁷, *emir - i tablhâne*(=sultanın nevbet veya mehterinden sorumlu komutan)¹³⁸.

Yukarıda zikredilen ve askeri teşkilat ile ilgili kelimeler benzer şekilleri ile Selçuklulardan, Atabeylikler ve Eyyûbiler vasıtası ile Memlûklere geçmiştir. Askeri sistemin geçişi demek, orduda kullanılan silahların ve dolayısı ile de ok ve yayın gerek imalat ve gerekse talim ve her tür okçuluk uygulamalarında kullanılması demektir.¹³⁹

¹³¹ Trorau, “a.g.m.”, s.163.

¹³² Çetin, “Selçuklu Teşkilatının Memlûklere Tesiri”, s.6.

¹³³ Coşkun Alptekin, “Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyûbi Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri”, *Belleten*, C.54. , Sayı 209. , 1990, s.119. ;Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*, s.233. Tavâşiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s.75 - 81. ;Memlûkler üzerine araştırmaları ile ön plana çıkan David Ayalon, “The Eunuchs in the Mamluk Sultanate” isimli makalesinde Tavâşilerin, Rum(Kafkaslar), Habeşistan ve Batı Afrika'dan (Tekrur) alındığını belirtmiştir.Çetin, “a.g.m.”, s.17.

¹³⁴ Abbas Sabbağ - Hasan Hallâk, *El - Mu'cemü'l - Câmi' fi'l - Mustalahâtî'l - Eyyûbiyye ve'l - Memlûkiyye ve'l - Osmâniyye Zâtu'l - Usûli'l - Arabiyye ve'l - Fârisiyye ve't - Türkiyye*. , Darü'l - İlm li'l - Melâyîn, Beyrut, 1420 / 1999. , s.14.

¹³⁵ Sabbağ - Hallâk, *a.g.e.* , s.15.

¹³⁶ Sabbağ - Hallâk, *a.g.e.* , s.15.

¹³⁷ Sabbağ - Hallâk, *a.g.e.* , s.23.

¹³⁸ Sabbağ - Hallâk, *a.g.e.* , s.24. ;Kubat, *a.g.t.* , s.213.

¹³⁹ Çetin, “a.g.m.”, s.1 - 24.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Furûsiyye Kavramı Ve Memlûk Furûsiyye Kaynakları

2.1.Furûsiyye (فروسیة) Kavramı

Furûsiyye, kavramsal olarak ifade edildiğinde, en temel manada Araplarda ortaya çıkmış, ilk zamanlarda sadece at ve binicilik üzere kurgulanmış bir disiplin iken, özellikle Abbâsiler zamanından itibaren, savaş terminolojisinin değişip çeşitlilik arz etmesi ile birlikte, içerisinde temel savaş teknik - taktiklerini, silah imâlâtı, silah kullanım teknikleri ve askeri eğitimleri kapsayan bir bilimsel hale getirilen temel savaş literatürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Furûsiyye, Memlûk devlet teşkilatının temelini Memlûk sistemi, askerî ikta sistemi ve furûsiyye geleneği oluşturmaktadır. Temelde savaş disiplinleri bütünü olarak uygulanan furûsiyye uygulamaları, Memlûk sisteminin temel taşlarını oluşturmaktadır. Memlûklerin son dönemlerinde furûsiyye disiplinlerinin gelişmemesi ve bozulması da devletin sonunu hazırlayan etkenler arasında yer almaktadır.¹⁴⁰

Özellikle Memlûklerde oluşan savaş psikolojisi ve savaş esasları¹⁴¹, furûsiyyeyi en temel dayanak noktası haline getirmiş ve hatta furusiyyeler ile ilgili olarak çeşitli savaş dallarında ve farklı dillerde risaleler ile kitaplar te'lif edilmeye başlamıştır.¹⁴²

Kelime manâsı olarak ise furûsiyye, “atlar hakkında bilgi sahibi olmak ve onları nasıl yetiştireceğini iyi bilmektir.”¹⁴³Bir diğer müellif Mevlüt Sarı eserinde furûsiyyeyi, “binicilik”, el - fârisu **الفارس** ”at binmekte mâhir, atlı, at sahibi” olarak tanımlar.¹⁴⁴Kazımîrsk, ferâseten kavramını “at ve at yetiştirme sanatı” , efrâs “daha becerikli süvari”, ”ata binme kurallarını iyi bilen binici”, ”iyi at binicisi olmak” şeklinde açıklamıştır.¹⁴⁵Ancak yapılan yukarıdaki tanımlamaların hiç biri Memlûk furûsiyyelerinin

¹⁴⁰ Çetin, “Memlûk Devletinde Okçuluk”, s.70.

¹⁴¹ Altan Çetin, “Memlûk Devletin’ nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dair”, *Belleten*, C. LXXI, Sayı 262, s.910.v. d. ;

¹⁴² David Nicolle, *Haçlılar Çağın’nda İslâm Orduları 1071 - 1300*, Çev. Kahraman Şakul, Osprey Tarih Dizisi Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.49.

¹⁴³ A. De Biberstein Kazımîrski, *Arabe - Français Dictionarie*, Maisonneuve et cie Editeurs, Paris 1860, s.568.

¹⁴⁴ Mevlüt Sarı, *el - Mevârid Arapça - Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul 1982, s.1145.

¹⁴⁵ Kazımîrski, a.g.e. , s.569.

karşılığı değildir. Zira aşağıda geniş bir şekilde açıklanacağı üzere, furûsiyye içerisinde birçok askeri disiplin yer almaktadır.

2.1.1. İslâm Literatüründe Furûsiyye Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Temelleri

İslâmiyet'in Arap Yarımadasında hızla yayılmaya başlaması ile birlikte, Câhiliye Döneminde de önem arz eden meşhur arap atlarının eğitimleri, soy ve kütüklerinin kaydı gibi meseleler¹⁴⁶ daha da fazla üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, Allah (C.C.), Kur'an - ı Kerîm'de göndermiş olduğu âyetlerinde atlardan bahsedilmesi, Müslümanlar için bu hususun önemini bir kat daha artırmıştır.

Âdiyât Sûresi'nde Allah - u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"yemin olsun nefes nefese koşanlara"*¹⁴⁷, *"sonra çakarak kıvılcım saçanlara"*¹⁴⁸, *"Sabahleyin ansızın baskın yapanlara"*¹⁴⁹, *"derken o sırada tozu dumana katanlara"*¹⁵⁰, *"Peşinden orada bir topluluğun ta ortasına dalanlara ki!"*¹⁵¹. Zikredilen âyetlerde, eski savaşlarda atların ne kadar öneme haiz olduğu, insandan sonra en önemli varlığın at olduğu vurgulanmaktadır.

Allah - u Teâlâ (C.C.), Enfal Sûresi 60. Âyette şöyle buyurmaktadır : *"Onlara gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın (C.C.) ve sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın (C.C.) bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir. Haksızlığa uğramazsınız."*¹⁵². Ayet - i kerimenin meâlinde, Müslümanlar için güçlü silah olarak savaş atından söz edilmektedir.¹⁵³ Dolayısı ile Kur'an - ı Kerîm'in yücelttiği bir binek hayvanını

¹⁴⁶ Arap atları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Major General W.Tweede, *The Arabian Horse*, William Blackwood and Sons, India Office Library, London 1894. ;Arap atlarının en iyileri, Mısır, Gazze, Şam, Basra ve Bağdat gibi şehirlerde yetiştirilmektedir. Çeşitli cinsleri olan atlar, soy isimlerini genelde Arap kabilelerinin isimlerinde almaktadır. Seylâvi (Saklavî), Küheylân, Havarî, Mahmudî bunlara örnek olarak verilebilir. Ercan Cengiz, "Hz.Muhammed'in (S.A.V.) Atları", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28. , s.563.

¹⁴⁷ Kur'an - ı Kerîm, Âdiyât: 1.

¹⁴⁸ Kur'an - ı Kerîm, Âdiyât: 2.

¹⁴⁹ Kur'an - ı Kerîm, Âdiyât: 3.

¹⁵⁰ Kur'an - ı Kerîm, Âdiyât: 4.

¹⁵¹ Kur'an - ı Kerîm, Âdiyât: 5.

¹⁵² Kur'an - ı Kerîm, Enfal: 60

¹⁵³ Yukarıda zikredilen Ayet - i Kerîme'nin tefsirinde düşmanla savaş yapmak için en iyi silahlarınızı hazırlayın emri vardır. Buradaki silahların en kuvvetlisi savaş atlarıdır. Ancak silahların en etkili de insan kalbinin Allah (C.C.) ile güç bularak düşman olan nefis ile savaşmasıdır. Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifü'l - İşârât (İlâhî Kelâmın Sırları Kur'an - ı Kerîm Tefsiri)*, Çev. Ekrem Demirli, TurkuvaZ Haberleşme ve Yayıncılık, İstanbul 2020, s.657.

Müslümanlar doğal olarak yaptıkları cihâd, gazâ ve savaşlarda en mühim savaş ve ulaşım aracı olarak kullanmışlardır.

Sâd Sûresinde ise Allah - u Teâlâ : ” *Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, “Ben malı (atları), rabbimi hatırlattığı için sevdim” dedi. Derken (güneş batınca) onlar karanlığın perdesiyle gizlendi.*”¹⁵⁴.Âyetlerde belirtilen soylu ve alımlı koşu atları ifadesi ile Arap atlarının ne kadar kıymetli olduğu anlaşılmaktadır.

Peygamber Efendimiz Hz.Muhammed (S.A.V.)’in hadislerinde de atların önemi ortaya çıkmaktadır:

*“Kıyamet gününe kadar atların alınlarına hayır düğümlenmiştir.”*¹⁵⁵

*“Kim Allah’a (C.C.) gerçekten inanarak ve va’dine gönülden bağlanarak O’nun yolunda cihad etmek için at beslerse, o atın yediği - içtiği, gübresi ve bevli kıyamet gününde o kimsenin sevapları arasında olacaktır”*¹⁵⁶

Yukarıda zikredilen Hadis - i Şeriflerden anlaşıldığı üzere at, Allah yolunda cihâdın simgelerinden birisidir. Hem dünyada hem de ahirette hayır vesilesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zîra cihâd için at beslemek sevaptır. Bir kimsenin cihâd için atına iyi bakması ve beslemesi atın ve biniciliğin İslâmiyetin doğduğu dönemde mühim bir düşüncenin öneminin artmasına sebep olmaktadır. Bu düşünce furûsiyye disiplindir.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) çeşitli zamanlar ve farklı nedenlerde atlar edinmiştir. es - Sekb adında bir atı bulunmaktadır. Suyun akışı ve dökülüğü gibi hareket ettiği için ona bu isim verilmiştir.¹⁵⁷Bundan başka Mürteciz (yüksek ve güzel bir sesle kişnemesi), Sebha (altın sarısı ve uzun adım atması), ¹⁵⁸Luhayf/Lâtif (kuyruğunun uzunluğu), Lizâz (güzel huylu ve hızlı hareket etmesi)¹⁵⁹, Zarîb (Toynağının sertliği), Verd (Hz.Ömer’e hediye ettiği at), Eblâk (Renginin siyah - beyaz olması)¹⁶⁰ isim ve özelliklerde atları bulunmaktadır.

¹⁵⁴ Kur’an - ı Kerîm, Sâd: 31 - 33.

¹⁵⁵ İmam Buhârî, *Sahih - i Buhârî*, Ter. Mehmed Sofuoğlu, Cihad, 43.C, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

¹⁵⁶ Buhârî, Cihâd, 45. ;Atlar ile ilgili diğer hadisler için bkz. Ercan Cengiz, ”a.g.m.”, s.561, 565 - 568.

¹⁵⁷ Sandra L.Olsen - Cyntia Culbetson, *Gift Desert The Art History and Culture of the Horse*, International Museum of the Horse, Kentucky Horse Park, Kentucky 2010. , s.76. ;Cengiz, “a.g.m.”, s.570.

¹⁵⁸ Cengiz, ”a.g.m.”, s.570.

¹⁵⁹ Cengiz, ”a.g.m.”, s.571.

¹⁶⁰ Cengiz, ”a.g.m.”, s.572.

İslâmiyetin, Kur'an - ı Kerîm ve Efendimiz (S.A.V.)'in hadisleri çerçevesinde temellendirilen furûsiyye disiplini, ilk tebliğ döneminden itibaren özellikle de gazâ ve cihâdda atın kullanılması ile önemini katbekat artırmıştır.

Allah - u Teâlâ (C.C.), Enfâl Suresi 1.ayette şöyle buyurmaktadır: ”Sana ganimetlerin bölüştürülmesini soruyorlar. De ki: Savaş ganimetlerinin taksimi Allah’a ve Peygamberine aittir. O halde mü’minler iseniz Allah’tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin”¹⁶¹. Âyetten de anlaşılacağı üzere savaş ganimetlerinin paylaşılması hukuku Allah’ın emri ile Peygamber Efendimiz (S.A.V.) tarafından yapılacaktır. Yine bu paylaşırmanın nasıl ve ne şekilde yapılacağını Allah (C.C.), Enfâl Suresi’nin 41. Âyetinde bildirmiştir. “Biliniz ki, Allah’a ve hakikat ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün (Bedir) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Allah her şeye kadirdir.”¹⁶²buyurularak, tespit edilmiştir.

Hızır Peygamber (S.A.V.), gerek hadisleri ile gerekse savaşlardaki uygulamaları ile Allah’ın (C.C.), emirleri doğrultusunda ganimet hukukunu oluşturmuştur. Ganimetlerin taksimatında, ashab - ı kirâm’dan atlarını gazâ ve cihâd için kullanan Müslümanlara ganimetten ayrıca pay vermiştir. Savaşlarda atını kullananlara ganimetten iki pay, ata iki pay ve biniciye (süvariye) de bir pay verilmektedir. ¹⁶³Bu durum, furûsiyye disiplinlerinin İslâm hukuk sisteminin içine dâhil olması demektir.

Peygamberimiz (S.A.V.), hayvanların otlatılması için alanlar tahsis etmiş ve bu mera alanlarına zarar verenler hakkında cezalandırma işlemi yapılacağını bildirmiştir. en - Naki’ bölgesi Müslümanların atları için mera olarak ayrılmıştır. Ebû ‘Ubeyd, en - Naki’ kelimesini en - Nakîn şeklinde söylemiştir. En - Naki’ düz bir yer olup burada tatlı yonca yetişmektedir.¹⁶⁴Bu olay ile ortaya çıkan hukuki durum, tüm Müslümanlar için geçerli olacak yeni bir kanunun ortaya çıkması ve herkesin buna riâyet etmesi, hukuk kuralına uymayanların ise cezalandırılmasıdır.

¹⁶¹ Kur'an - ı Kerim, Enfâl: 1.

¹⁶² Kur'an - ı Kerim, Enfâl: 41

¹⁶³ Olsen - Culbetson, *a.g.e.*, s.76. ;Peygamber Efendimiz (S.A.V.), Bedir Savaşı'na gazâ için atları ile katılan sahâbelerden Mikdâd b. Amr ile Zübeyr b. Avvam'a ganimetten birer pay vermiş, birer pay da atları Sebha ve Ya'sub için vermiştir. Cengiz, "a.g.m.", s.565.

¹⁶⁴ Ahmed b.Yahyâ el - Belazûri, *Fütûhu'l Bülân*, Çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s.10.

2.2. Savaş Disiplini Olarak Furûsiyye'nin Oluşumunda İbn - i Âhi Hizzam Huttalî'nin Etkisi

Furûsiyye'nin İslâm topraklarında meydana gelmesinde ve uygulanmaya konulmasında Sasani (Fars), Doğu Roma (Bizans imparatorluğu) ve Yunan klasik eserleri etkili olmuş, furûsiyyenin savaş disiplini olarak ortaya çıkışına ortam hazırlamıştır. Abbâsi hanedanlığına mensup üyeler, furûsiyye eğitimlerini genç yaştan itibaren almışlar, Sasanilerin hükümdar ailesine uyguladıkları eğitimin bir benzerini buna uygun kurumlar oluşturarak kendileri vermişlerdir.¹⁶⁵

Abbâsilerde oluşan Furûsiyye sanatının oluşmasında diğer bir etkin husus da Türk paralı askerlerdir. Abbâsiler orduda büyük bir çoğunlukta yer alan Arap ve Fars askerlere güvenmediklerinden dolayı, onlara karşı bir denge unsuru olabilecek bir uygulamaya gitmişlerdir ve orduda Türk askeri istihdâmına yer vermişlerdir.¹⁶⁶Günden güne artan Türk Memlûk sayısı, halifelik içinde Hassa Ordusu adıyla bir ordunun oluşmasına neden olmuştur.¹⁶⁷Özellikle Abbâsi Halifesi Mut'asım, Horosan, Fergana gibi bölgelerin valilerine emirler vererek kendisine Türklerden oluşan paralı asker satın almasını ve göndermesini istemiştir. Sadece Mutasım'ın kendisine ait 4000 Türk paralı asker olduğu, onları diğer askerlerinden ayrı tuttuğu, şehir içerisinde huzursuzluk çıkardıkları için Bağdat halkı bu askerleri geceleri yakalayıp öldürmekte idi. Bu sebep ile Samarra şehrini kurmuşlardır.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Barış Bora Güç, "Furûsiyya: Eserleriyle İslami Savaş Sanatının Tarihi ve Konularının Özeti", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C.2. , Sayı 5, 2018, s.48.

¹⁶⁶ Mehmet Azimli, "Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4. , Sayı 2, Diyarbakır 2002, s.31.

¹⁶⁷ Azimli, "a.g.m.", s.34.

¹⁶⁸ Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin el - Mesudî, *Mürûc ez - Zeheb*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004. , s.230. ;Samarra şehrinin kuruluş nedenleri bununla sınırlı değildir. Halife Mutasım, savaş sanatının en iyi inceliklerini icra eden bu milletin özünün korunması, Türklük benliklerini, karakterlerini ve ahlaklarını korumak için bu şehri inşa ettirmiş ve kendisi de buraya taşınmıştır. Samarra'da ikamet eden bu Türk askerlerine dolgun maaş verilmekteydi. Askerler Horasan bölgesinden getirilen Türk kızları ile evlenmek zorundaydı. Arap geleneklerini kullanarak boşanmak istemeleri dahi yasaklanmıştı. Türk kızları da hazineden maaş alırlar, evlenince de bu maaşları devam ederdi. M.Şemseddin Günaltay, "Abbasoğulları İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Belleten*, C. VI. , Sayı 23 - 24. , Temmuz 1942, s.194.

Furûsiyye'nin savaş disiplini olarak ortaya konulmasında Abbâsîlerin rolü büyük olmuştur. ¹⁶⁹Abbâsî halifesi Mûtevekkil'in mîrâhuru¹⁷⁰İbn - i Âhi Hizzam Huttalî¹⁷¹, tarafından yazılan furûsiyye kitabı ilk olma özelliğini taşımaktadır.¹⁷² *Kitâbü'l - Hayl ve'l - Furûsiyye*, *Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l - baytara*¹⁷³ isminde yazılmıştır. İki ayrı kitaptan oluşan eserin birinci kısmında, binicilik, hipoloji veterinerlik, nalbantlık ve askerlik sanatı ile ilgilidir. Eserin ikinci kısmı ise mızrak kullanma, kılıç, okçuluk ve polo teknik özellikler ve malzemelerinden bahsetmektedir.¹⁷⁴ Furûsiyye disiplininin en temel taşı olarak görülen eser, daha sonraki zamanlarda, özellikle Memlûkler döneminde farklı isimlerde tekraren yazılıp nüshaları çoğaltılmıştır. Çeşitli zamanlarda çoğaltılan yukarıda zikredilen eserin nüshalarından bazıları İstanbul Şeyh'ülislam Veliyyüddîn Efendi Kütüphanesinde 3174 numarada bulunmaktadır. Diğer bir nüsha Ayasofya Kütüphanesi 2899 numarada kayıtlıdır. ¹⁷⁵Baytarlıkla ilgili kısım Osmanlıca'ya çevrilerek Fatih Kütüphanesinde 3535 numarada tutulmaktadır. ¹⁷⁶British Library Doğu El Yazmaları koleksiyonunda, 1523 numarada kayıtlı olan nüshası ise *Kitâb al - furûsîyah ve - shiyât al - hayl* adı ile bulunmakta ve iki farklı nüsha birleştirilmiştir.¹⁷⁷ Mezkûr furûsiyye eseri, kendi döneminden sonra telif edilen tüm eserlere ve tüm furûsiyye dallarına kaynaklık etmiş, birçok yazar, hükümdar ve silahşörler onun kitabını kendilerinin icra ettiği savaş sanatı dallarına başucu eser olarak kullanmışlardır.

¹⁶⁹ Shibab al - Sarraf, "Close Combat Weaponsin to the Early "Abbâsid Period: Maces, Axesand Swords", Ed. David Nicholle, Companion to Medieval Arms and Armour, 1994. , s.149. ;

¹⁷⁰ Mîrâhur: Saraya ve özellikle hükümdara ait hayvanların bağlı olduğu teşkilatın başıdır. Abbas Sabbağ, "Mîrâhur", *TDV İslamAnsiklopedisi*, C.30. , s.141.

¹⁷¹ Abbâsî hanedanlığına onlarca yıl hizmet etmiştir. Amcası Hizzam ibn - i Gâlib, Horasan ordusunun tanınmış bir komutanıdır. Atlar ile ilgili rakipsiz bir otorite olan Ahi Hizzam, Abbâsî halifesinin başveterineri olmuştur. Kendisi aynı zamanda Horasan ordusunun ileri gelen askerlerinden biridir. Deneyimli ve zeki bir asker olan Akhi Hizzam, aynı zamanda furûsiyye ustası idi. Mızrak, okçuluk, yakın dövüş sanatları ve teknikleri konusunda zamanının otoritesi idi. Shibab el - Sarraf, "Mamluk Furûsiyyah Literature and Its Antecedents", *Mamluk Studies Rewiev*, C.8/1. , 2004, s.149.

¹⁷² Helmut Ritter, "Ata Binmek Ok Atmak", *Türkoloji Dergisi*, C.4. , Aralık 2010, s.45.

¹⁷³ Joseph Toussaint Reinauld furûsiyyenin ortaya çıkışı hakkında yapmış olduğu araştırmalar neticesinde Hollanda Leiden Üniversitesi kütüphanesinde rastladığı isimsiz ve tarihsiz furûsiyye kitabından bahsetmektedir. *Kitâbü' - Hiye'l vel Hurûb vel Fethi'l - Medâin ve Hıfzi'd durub men Hâkimü'l - İskender .. Yunâni* adlı eser, ifade edildiğine göre İslâmi furûsiyyenin temellerinin Büyük İskender'e kadar gittiğini belirtir. Joseph Toussaint Reinauld, *De l'Art Militarie Chez Les Arabes au Moyen Âge*, Imprimeire Nationale, MDCCC XLVIII, 1848, s.8.

¹⁷⁴ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.150.

¹⁷⁵ Ritter, "a.g.m.", s.45.

¹⁷⁶ Kasım Kırbıyık, "Baytarlık", *TDVİslamAnsiklopedisi*, C.5. , s.279.E. T.02.08.2022/ <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/5/C05001938.pdf>.

¹⁷⁷ Ibn Akhî Hizâm, Muḥammad ibn Yakup, *Kitâb al - furûsîyah wa - shiyât al - khayl*, Katar Dijital Kütüphane, qdl.qa/archive/81055/vdc_100022599339.0x000001 , E. T.28.07.2022.

Furûsiyye'ye ait olan kısım ise Münyetü'l - Guzât ismiyle Memlûk Kıpçakçasına çevrilmiş ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi III. Ahmed kısmında 3468 numara ile kayıt altındadır. Bu nüsha 115 varaktır.¹⁷⁸Mezkûr eserle ilgili ayrıntılı açıklamalar yapılacaktır.

2.3. Memlûk Öncesi Furûsiyye Kaynakları

Ağırlıklı olarak Memlûkler Devleti (1250 - 1517) zamanında yazılan furûsiyye risâlelerinin kökenlerine bakıldığında, Arap ve diğer ulus araştırmacıları tarafından yukarıda belirtildiği üzere Arap ve Sasani etkisi ile ortaya çıkmış ve bu konuda çeşitli eserler telif edilmiştir.¹⁷⁹

2.3.1. Tabsirat Erbâb El - Elbâb Fî Keyfiyyeti'n - Nacât Fi'l - Hurûb

Abbasîler zamanından itibaren telif edilmeye başlayan furûsiyye eserleri, kendilerinden sonra gelen diğer Müslüman devletleri de kesin bir şekilde etkilemiştir. Bu eserlerden birisi de Eyyûbiler zamanında Mardî et - Tarsûsî'nin (589/1193), Tabsıratu Erbâbi'l - Elbâb fî Keyfiyyeti'n - Necât fi'l - Hurûb' adlı eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁰Eyyûbi Sultanı Selâhaddin Eyyûbîye takdim edilen bu eser, Ortaçağ'da Ortadoğu coğrafyasındaki, İslâm ordularında kullanılan silâhlar ve savaş taktikleri hakkında bilgi vermektedir. Mezkûr eser, iki ana bölümden oluşmakta, bir bölümü savaş ve taktiklerden yöntemlerden bahsederken, ikinci bölüm ise silahlardan bahsetmektedir.¹⁸¹İslâm ordularında kullanılan silahların neler olduğu, nasıl imal edildiği ve ne şekilde kullanıldığı, isimleri tek tek yazılmıştır.¹⁸²

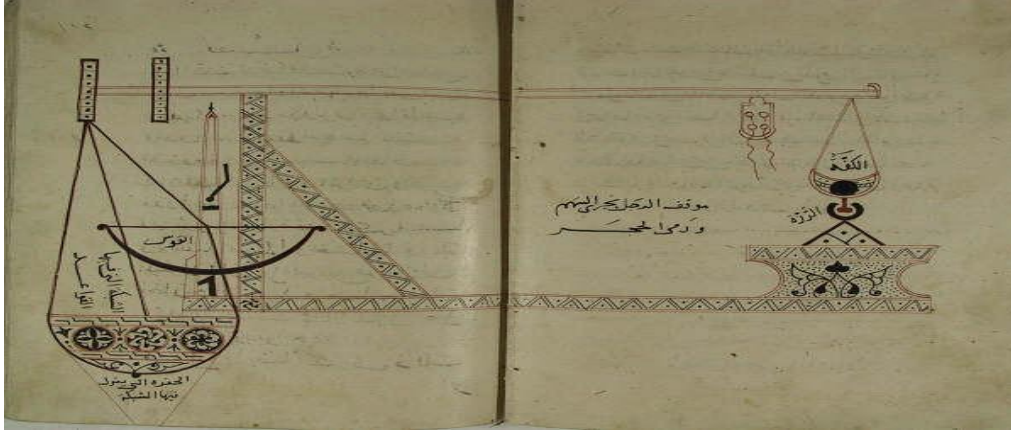
¹⁷⁸ Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Erzurum Fen - Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 1993., s.7.

¹⁷⁹Abbes Zouache, "Une Culture en Partage: La furûsiyya a'l'epreuve du Temps", *Medievales*, Vol.64., 2013., s.57.

¹⁸⁰ Shibab Al - Sarraf, "Mamlûk Furûsiyah Literatüre and Its Antecedents", *International Center Furûsiyye Studies, The Middle East Documentation Center*, MSR, VIII, 1., 2004., s.182.;

¹⁸¹ Erkan Göksu, "Mardî Al - Tarsûsî Entitled ,Tabsırat Arbâb Al - Albâb Fî Kayfiyyat Al - Najât Fi'l - Hurûb", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, Sayı 43, Erzurum 2010, s.291.

¹⁸² Al - Sarraf, "Abbasied Period...", s.157.



Görsel 5: Tabsirat Erbâb El - Elbâb Fî Keyfiyyeti'n - Nacât Fi'l - Hurûb, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 2848 numarada kayıtlı nüsha.

Esere ait iki nüsha bulunmaktadır. Nüshalardan bir tanesi Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya kısmında 2848 numarada kayıt altına alınmıştır. Diğer nüsha ise Bodleien Library, Oxford - Huntington Collection 264 numarada kayıt altındadır.¹⁸³ Müellif eserin birinci bâbın ikinci faslında genel olarak okçuluk sanatını anlatmıştır. Bu bölümde okçuluğun dînî temelleri üzerinde durarak başlamakta, okçuluğun faziletlerinden, âyet ve hadislerden bahsedildikten sonra, yayı ilk kez kullananlar, yayların isimleri, atıcının özellikleri, atış şekilleri aktarılmıştır. Hareketli ve hareketsiz hedeflere ok atma, at üstünde ok atma, kabza tutuş biçimlerinden bahsedilmiştir. 32 fasıldan oluşan okçuluk kısmı¹⁸⁴ ile ilgili ilerleyen bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

2.3.2. El - İfâdetü ve't - Tabsir li - Külli Ramin Mübtediîn ev Mahiru

Zamanının okçulukta en ustalaşmış okçularından biri olan Abdullah İbn - i Meymûn el - Murakkısî tarafından kaleme alınmıştır Fas kökenli bir müelliftir. Memlûkler zamanında telif edilen okçuluk risâlelerinin temel kaynağı olarak kullanılmıştır. Acemi okçuların uyması gereken temel ilke ve prensipleri ortaya koymaktadır.¹⁸⁵ Eserin nüshaları, Princeton Üniversty Libraryi 793 numarada kayıtlıdır.¹⁸⁶ Chester Beatty Kütüphanesi 5144 numarada

¹⁸³ Al - Sarraf, "Mamlûk Furûsiyah Literatüre. ", s.141. ;Göksu, "Tabsirat..", s.292. ;A.Boudot - Lamotte, "Contribution A L'etude De L'archerie Muslumane", *İ.F.D.*, Damas, 1968. , s.47.

¹⁸⁴ Göksu, "a.g.m.", s.293 - 294. ;A.Boudot - Lamotte, ". 'l'archerie Muslumane", s.48 - 68.

¹⁸⁵ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.167 - 168. ; Agnes Carayon, *La Furûsiyya Des Mamlûks Une E'lite Sociale Cheval (1250 - 1517)*, Université De Provence Aix - Marseille, These De Doctorat D'histoire (Monde Arabe, Musluman Et Semitique), 26 Haziran 2012. , s.93.

¹⁸⁶ Carayon, *a.g.t.* , s.720.

bulunmaktadır. Esere ait üç nüsha Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonunda 1211, 1212 ve 1213 numaralarda kayıtlıdır.¹⁸⁷

Söz konusu eser, 1945 senesinde N.A.Faris ve R.P.Elmer tarafından “Arap Okçuluğu” adıyla çevrilmiştir. 1500 tarihli Arapça el yazması yay ve okçuluk açıklamaları şeklinde yayınlanmış, çeviride İbn - i Meymûn ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁸⁸Müellif, çevirisi olan Arap Okçuluğu eserinde, nişancılık ve Arap yayının kullanımı hakkında, daha evvel bir eser kaleme aldığını, ancak bu eserin kısa olduğunu, konunun tüm teferruatlarını kapsamadığını belirtmekte ve bu eserin adını da *Kifâyetü'l - Muktesîd el - Basîr fi'l - Ramy'an el - Kavsü' - Arabiyye bi'l - Sehmü'l - Ta'vîl vel - kasîr* olarak koyduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹

Memlûk Furûsiyye kaynakların üzerine geniş bir literatür çalışması yapan Shibab el - Sarraf, bu eserin okçuluk üzerine yazılmış olan en eksiksiz risâle olduğunu ve Memlûkler döneminde okçulukla ilgili kaleme alınan eserlerin en temel başvuru kaynağı olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰

Eserin başlangıcına, Rahman ve Rahîm olan Allah'ın (C.C.) adıyla başlar ve Peygamber Efendimiz (S.A.V.) ve onun âline, eshâbına salât ve selâm ile başlayarak¹⁹¹, Allah'ın (C.C.), kendisine okçuluk ilminin her türlü özelliğini bahşettiği için şükreder. Neden okçuluk ilmini icra ettiğini, Kur'an - ı Kerîm ve Hadis - i Şeriflerdeki âyet ve rivâyetlerle delillendirerek, okçuluk ilminin faziletlerini anlatmaktadır.¹⁹²

Eserde diğer başlıklar altında Arap yaylarının özellikleri, farklı yay türleri, yay isimleri, okçuluk ekolleri, ünlü okçular ve atış biçimleri, yayın imalatı, çekiş ve bırakış usulleri, yay kurma ve boşaltma, nişan alma, gezleme, bırakış, üç parmak tutuşu ve parmakla sayı sistemi. Velhasıl, bir okçunun bilmesi gereken her husus, müellif tarafından kaleme alınmıştır.¹⁹³

¹⁸⁷ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.168.

¹⁸⁸ Carayon, a.g.t. , s.94.

¹⁸⁹ Nabil Amin Faris - Robert Potter Elmer, *Arab Archery (Arap Okçuluğu) An Arabic manuscript of about A.D. 1500 "Book on the Excellence of the Bow and Arrow"*, Princeton Universty Press, Princeton - New Jersey 1945, s.5.

¹⁹⁰ Carayon, a.g.t. , s.95.

¹⁹¹ Telif edilen tüm Arapça, Türkçe ve Farsça eserlerin tamamında (furûsiyye, hadis, lügat, tarih, coğrafya, astronomi v. s.) besmele ile başlanır ve Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ailesine ve ashâbına salât ve selam getirilir. Beyhâki, a.g.e. , s.13.

¹⁹² Faris - Elmer, a.g.e. , s.5. ;Carayon, a.g.t. , s.95.

¹⁹³ Faris - Elmer, a.g.e. , s.2 - 3.

2.3.3. et-Tezkîretü'l - Hereviyye fi'l - Hiyeli'l - Harbiyye

Memlükler öncesi, Eyyûbiler zamanının sonunda kaleme alınan bir furûsiyye eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, Ebû'l - Hasan 'Alî b. Ebû Bekr el - Herevî tarafından telif edilmiş ve aynı zamanda Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu el - Melikü'Zâhir'e 1206 tarihinde takdim edilmiştir.¹⁹⁴ et - Tezkîretü'l - Hereviyye fi'l - Hiyeli'l - Harbiyye, günümüzde Türkçe'ye çevrilmiş ve neşredilmiştir.¹⁹⁵ Harp sanatına dair yazılar eserde müellif, savaşlarda başarı kazanmanın ülkenin ve halkın kudret ve refahına, devletin iyi yönetilmesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Eserinin birinci babından on altıncı babına kadar olan bölümünde siyasî meselelere, hükümdar ve vezirlerin niteliklerine değinmiştir. Hâciblerin, valilerin, kadıların nasıl olması gerektiğine dair konulara ayırmış, on altıncı bölümden yirmi dördüncü bölüme kadar da savaş ve savaşlarda kullanılan ordu ve askeri bölümlerin yapması gereken işlerden bahsetmiş, savaş aletleri hakkında bilgi vermiş, savaş taktiklerini ve bunlara karşı alınacak önlemleri anlatmıştır.¹⁹⁶İstanbul Atıf Efendi Koleksiyonu nr.2018, Ayasofya nr2857, Nuruosmaniye nr.2298 ve Yusuf Ağa nr.5009 yazma eserler olarak nüshaları bulunmaktadır.¹⁹⁷

2.3.4. Kitâbü'l Vazih fi'ramy

İbn - i Akhi Hizzam'ın eski çağdaşı olan ve okçuluk sanatının dördüncü imamı sayılan Ebû Muhammed Abdurrahman Ahmed Et - Taberî tarafından yazılmıştır.¹⁹⁸Hayatı ile ilgili olarak fazla bir bilgiye sahip olmamakla birlikte sürekli seyahat eden mahir bir okçu olduğu bilinmektedir. Kendisinden önceki okçuluk mezhepleri olan Hâşim - i Bâverdî, Tahir - i Belhî ve İshak er - Raffa'nın okçuluk sistematiğini geliştirerek kendi sentezini oluşturmuş ve Memlükler zamanında telif edilen birçok okçuluk risâlesi Taberî'nin risalesini kendilerine

¹⁹⁴ M.Fatih Yalçın - Suat Kaymak, "Ebû'l - Hasan 'Ali El - Herevî ve et - Tezkîretü'l - Hereviyye fi'l - Hiyeli'l - Harbiyye", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5., 2016, s.41. ; Carayon, a.g.t. , s.76. ; Ayrıca bkz. Kitâbü't - tezkireti'l - Hereviyye fi'l - hiyeli'l - harbiyye, nşr. ve Fransızca trc. Sourdel - Thomine, Janine, "Les conseils du Şayh al - Harawî a un prince Ayyûbide", *Bulletin d'Études Orientales*, XVII, (1961 - 1962). ; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*, s.403.

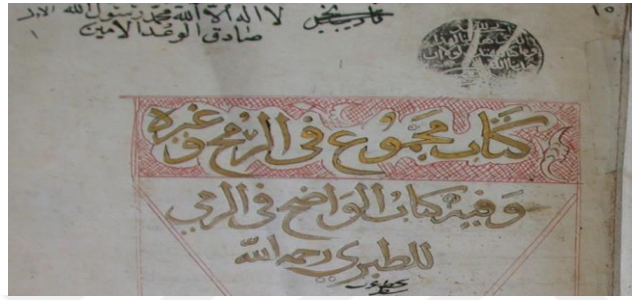
¹⁹⁵ Ali bin Ebî Bekr el - Herevî, *Tezkîretü'l - Hereviyye fu Hiyeli'l - Harbiyye*, Çev. Mehmed Arif Hilmi Efendi, Der. Sadık Yazar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

¹⁹⁶ El - Herevî, a.g.e. , 8 - 9 - 10. ;Cevat İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, C.17. , s.221.

¹⁹⁷ Carayon, a.g.t. , s.76, dp. , 216. ; Al - Sarraf, "a.g.m.", s.179. ;Yalçın - Kaymak, "a.g.m.", s.52. ;Sultan II. Mahmud' un, 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağını kaldırması ve yerine Asâkir - i Mansûre - i Muhammediyye adlı bir ordu kurması, bu ordunun eğitimlerinin nasıl ve ne şekilde yapılacağı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Gerek batı tarzı eğitimler ve gerekse İslam kaynaklarından elde edilecek bilgilerden faydalanılmıştır. Bu hususta kullanılan kaynaklardan biri de Ali b.Ebî Bekr el - Herevî'nin telif ettiği savaş sanatlarına dair eser olan Tezkîretü'l - Hereviyye fi Hiyeli'l - Harbiyye Siyaset ve Savaş Sanatı'dır. Mezkûr eser, Mehmed Arif Hilmi Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İzgi, "a.g.m.", s.221.

¹⁹⁸ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.163. ;Carayon, a.g.t. , s.89. ;Yücel, *Türk Okçuluğu*, s. , 44.

kaynak olarak kullanmışlardı.¹⁹⁹Eyyûbi ve Memlûk okçuluğunun oluşumunda ve daha sonra furûsiyye okullarında verilen okçuluk eğitimlerinin temel ilke ve prensiplerinin uygulanmasında, Taberî'nin eserleri kullanılmıştır. Taberî, furûsiyye literatüründe okçuluk kategorisinin en önemli temsilcilerinden biridir.²⁰⁰Yukarıda belirtilen üç okçuluk mezhebinin öğretilerini gelecek nesillere aktaran önemli müelliflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayasofya Kütüphanesi Revan nr.1933 'teki nüsha, okçuluk, atlı okçuluk, mızrak gibi kategorilerde minyatürler kullanılmış, kendi çağında kullanılan savaş yöntem ve teknikler, kullanılan silahlar, malzemeler net bir şekilde aktarılmıştır. Zikredilen minyatürler ve illüstrasyonlar bundan sonraki bölümde kullanılacaktır.



Görsel 6: Kitabü'l - Vazih Fi'l - Rami, Abdurrahman Taberî

En önemli eseri Kitabü'l - Vazih fi'ramy olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin içeriğinde okçuluk, at binme, at hastalıkları, mızrak gibi konular yer almaktadır. Esere ait birçok nüsha bulunmaktadır. İstanbul Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi nr. 3175/3177, İngiltere British Library nr.9454/9265/2 - 9265/1, Boldleon nr.396. , Nuruosmaniye Kütüphanesi nr.4098/1, Topkapı Sarayı Revan Köşkü nr.1933, Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu nr.1288/2'de bulunmaktadır.²⁰¹

Zikredilen eserden farklı olarak Kitâbü'l - Şâmil fi'ramy adlı eseri telif etmiştir.²⁰² Bu eser de, okçulukla ilgili kapsamlı bir eserdir. Okçuluk sanatı ile ilgili furûsiyye kategorisinin ilk örneğidir.²⁰³Askeri okçuluk, yay, yay türleri, oklar, zihgirler, acemilerin eğitimi, atış teknikleri, savaşta okçuluk uygulamalarını içermektedir. Kendinden telif edilen Memlûk okçuluk risâlelerine rehberlik etmiştir.²⁰⁴ Kitâbü'l - Şâmil fi'ramy'nin bulunan tek

¹⁹⁹ Al - Sarraf, "a.g.m.", aynı yer.

²⁰⁰ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.165.

²⁰¹ Carayon, a.g.t., s.632.

²⁰² Al - Sarraf, "Abbâsid Period..." s.154. ;Al - Sarraf, "Mamluk Period.", s.165.

²⁰³ Al - Sarraf, "Memlûk Period..."s.165.

²⁰⁴ Qatar Digital Library, https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100099021625.0x000001.E. T.28.07.2022

nüshası İngiltere British Library Doğu Yazmaları koleksiyonunda 9265/1 numarada kayıtlıdır.²⁰⁵

2.3.5. El - Nihâye fi'îlmi'l - Rimâye (650/1252)

Furûsiyye disiplinini Eyyûbîler vasıtası ile Memlûklere aktaran eserlerden birtanesi de, Hüseyin İbn - i Abdurrahman el - Yunânî'nin El - Nihâye fi'îlmi'l - Rimâye adlı eseridir. Şiir biçiminde telif edilen eser, kendi zamanının önemli furûsiyye eserlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Memlûk okçuluğunun temelini oluşturan eserlerden birisidir. Eserde yay, ok ve diğer ekipmanların zamanın modernizasyonunu sağlayan geniş çaplı bir furûsiyye kitabıdır.²⁰⁶

Mezkûr eserin nüshaları, Ayasofya nr2952ve 4051, Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi nr.1145/3, Tire Necip Paşa Kütüphanesi nr.333/3, Chester Beatty Library nr.3158/1 ve Leiden Universty Library nr.1416'da kayıtlıdır.²⁰⁷

2.4. Memlûkler Dönemi Furûsiyye Eserleri

İbn - i Haldun Mukaddime adlı eserinde Türkler'den şu şekilde bahsetmektedir: *"Bize ulaştığı kadarı ile çağımızda Türk halkları ok atarak savaşıyorlar. Savaş düzenlerini saf saf oluşturarak teşkil ediyorlar. Askerler üç safı ayrılıyor ve her saf bir diğerinin arkasında yer alıyor. Sonra atlarından inerek oklarını önlerine boşaltırlar ve oturdukları yerden ok atarlar. Bu düzende her saf, düşman saldırısı karşısında bir öndeki saf için yeridir. Bu şekilde iki taraftan biri zafere ulaşınca kadar savaşmaya devam ederler. Bu, ilginç ve sağlam bir savaş düzenidir"*²⁰⁸. Savaş kültürünün Memlûklerde oluşmasında etkili olan başlıca husus furûsiyye disiplinleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zîra, furûsiyye okullarında verilen askeri eğitimler sonucu Memlûkler savaşlarda başarı kazanmakta, cihad ve gazâ hedeflerini²⁰⁹ bu eğitimler sayesinde gerçekleştirmekte ve ganimetler elde ederek, hem maddî hem de manevî kazanımlar elde etmektedirler.²¹⁰ Bu önemli hassasiyetler neticesinde telif edilen furûsiyye risâleleri, sadece Arapça olarak değil, artık Memlûklerin

²⁰⁵ Al - Sarraf, "Memlûk Period... ", s.165.

²⁰⁶ Al - Sarraf, "Mamluk Period...", s.167.

²⁰⁷ Al - Sarraf, "a.g.m.", aynı yer.

²⁰⁸ İbn - i Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, C. I., İmaj Yayınları, Ankara 2004, s.364.

²⁰⁹ Çetin "Savaşın Kültürel Esasları...", s.914.

²¹⁰ Çetin, "Savaşın Kültürel Esasları...", s.910.

kullandıkları Kıpçakça eserlerde kaleme almışlardır.²¹¹ Memlûklerin birçok kategoride Türkçe eserler telif etmelerinin nedenlerinin incelenmeye muhtaç bir mesele olduğu aşîkârdır.

2.4.1. Memlûk Eserleri Neden Türkçe Yazıldı?²¹²

Memlûk sultanlarının ve Memlûk emirlerinin birçok kısmı Türk olmalarına rağmen Arapça' ya hâkimdiler. Bu nedenle Abbasi ve Eyyûbi devirlerinde telif edilen bazı Arapça furûsiyye eserlerini Kıpçak Türkçesine tercüme ettirmişlerdir. Çünkü Memlûk askerlerinin tamamına yakını Türkçe konuşuyor, ancak okuma - yazma bilmiyorlardı. Çevirisi yapılan furûsiyye kaynaklarının anlaşılması, askeri eğitimlerin, amacına uygun olarak icra edilmelerini gerektirmekteydi. Hâkim sınıfın Türkçe konuşması, Türkçe risalelerin yazılmasını zorunlu kılıyordu. Bu birinci temel sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹³

Memlûk yönetici aristokrasinin ve güç elitlerinin Türk olması, ancak yönetilen tebaanın ise genelde Arapça konuşma dilini kullanması, nüfusun büyük bir bölümünün Arap etnik kökene sahip olması, yöneten - yönetilen ilişki ve iletişimi için problemler teşkil etmektedir.²¹⁴ Bu sebep ile tebaanın Türkçe öğrenmesi, en azında kanun ve nizamların anlaşılması için elzemdi. Bu nedenle de birçok Arapça ve Farsça eserler Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu eserler ilk başta lûgat ve dini eserle olarak karşımıza çıkmakta ve sonrasında da askeri eğitimler içeren furûsiyye eserleri çevrilmeye başlanmıştır.²¹⁵

Memlûk ordu teşkilatının ihtiyaç duyduğu asker ve silahların karşılanması için Kuzey Afrika, Suriye, Horasan, Harezm, İran, Azerbeycan ve Arabistan Yarımada'sından getirilen paralı askerlerin (Memlûk) konuştuğu diller Arapça, Türkçe, Farsça ve hatta

²¹¹ Ahmed Ercilasun, *Makaleler: Dil - Destan - Tarih - Edebiyat*, Haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.215. ;"Türk dilini öğreniniz, zira onların egemenliği uzun sürecektir, " hadis - i şerifi Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ül - Lûgat it - Türk eserinde zikredilmiştir. Hadis'in sıhhati konusunda tartışmalar bulunmakla beraber, mezkûr eserde zikredilmesi önem arz etmektedir. Besim Atalay, *Divanü Lûgat - İt - Türk Tercümesi*, C. I. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.17. ; Zekeriya Kitapçı, "Tarih Objektifinde Hz. Peygamber' in (S.A.V.) Hadisleri ve Türkler", *Belleten*, C.48. , Sayı 191 - 192, Temmuz 1984, s.426.

²¹² "Allah onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Oklarının dokunmasından korunmak için, aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinleyebilmek ve Türklerin gönlünü almak için, onları dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Rabia Aksu, " Yabancılar Türkçe Öğretimi İçin Hazırlanan Türkçe Sözlüklerde Metod: Divânü Lügâti'türk ve Bulgâtü'l - Müştak Örneği", *Aydın Tümer Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Sayı 2, 2016, s.45.

²¹³ Janos Eckman, "The Mamluk - Kıpçak Literature", *Central Asiatic Journal*, vol.8, N.4, 1963.304.

²¹⁴ Yusuf Sülükçü, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Araplara Türkçe Öğretmen İçin Yazılmış Türkçe Öğretim Kitaplarının Karşılaştırmalı İncelemesi", *International Journal of Language Academy*, Vol.5, 2007, s.423.

²¹⁵ Sülükçü, "a.g.m.", s.425.

Ermenice idi²¹⁶. Bu askerlerin eğitim ve iletişim ihtiyaçlarının karşılanması için gerek onlara Türkçe öğretmek ve gerekse kendi dillerinden bazı çeviriler yaparak eğitimlerini sağlama yoluna gidilmiş olmalıdır.

2.4.2. Memlükler Zamanında Yazılan Furûsiyye Eserleri

Memlükler döneminde çeşitli kategorilerde telif edilen furûsiyye eserleri bulunmaktadır. Bu kaynaklar, atçılık, baytarlık, okçuluk, çevgan, polo, mızrak ve askeri stratejiler disiplinlerini içermektedir. Telif edilen eserlerin bir bölümü Kıpçak Türkçesi ile bir bölümü de Arapça olarak yazılmıştır. Aşağıda her iki dil ile yazılan furûsiyye eserleri hakkında bilgi verilecektir.

2.4.2.1. Kıpçak Türkçesi İle Telif Edilen Furûsiyye Eserleri

Yukarıda zikredildiği üzere Memlükler, genel olarak gerek Abbâsiler gerekse Eyyûbiler zamanından itibaren genel olarak Deşt - i Kıpçak²¹⁷ diye tabir edilen bozkırlarda hüküm sürmüşler ancak, belli bir bölgeyi hüküm altına alıp bağımsız bir devlet kuramamışlardır. Mezkûr bölgelerden Suriye ve Mısır coğrafyalarına köle olarak getirilen bu insanlar, savaşçılık özelliklerinden dolayı, askeri eğitime tabi tutulup, orduda asker olarak savaşmışlardır.²¹⁸ Memlük askeri eğitimlerine ileride değinilecektir.

Bu husus ile ilgili olarak yazılan eserlerde kullanılan Kıpçak Türkçesi, farklı coğrafyalarda kullanılan farklı ağızlarda yazılmışlardır. Kıpçak Türkçesi grubu içerisinde yer alan Memlük Kıpçakçası ile telif edilen eserlerin farklı nüshalarında birbirinden farklı

²¹⁶ Memlük Sultanı Baybars' ın Sis Seferi sonrasında, Ermeni, müellifi Vardan, bu sefer neticesinde MEMLÜKlerin, yeraltında saklı bulunan kral hazinesini bulduğunu ve 40 bin esir alarak, çekildiklerini kaydetmiştir. Fatma Yiğit Akkuş, "Memlük Ermeni Münasebetleri", *Akademik Bakış*, C. , 8. , Sayı 16, 2015, s.176. Sefer sonrasında Sultan Baybars' ın Prens Leon'a : " "*Baban bana köle diyor ve sulh yapmıyordu. Şimdi köle ben miyim, sen misin?*" diye sormuş, böylelikle Memlüklerde oluşan kölelik kurumunun, aslında efendilik kurumu da olduğunu ortaya koymuştur. Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, Çev. Hrand D.Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.39.

²¹⁷ Kıpçaklar, farklı milletler tarafından farklı isimlerle adlandırılmışlardır. İslam kaynaklarında "*Kıbcâk, Kıbşâk, Kıpçak*", Bizans ve Lâtin kaynaklarında "*Kumanos, Cumanus, Komani*", Almanlar ve Batılı milletler "*Falben, Valani, Pallidi*", Ermeniler "*Khartes*", Macarlar "*Kun*" ve Gürcü kaynakları "*Kıfçak, Hıfşah*" şeklinde ifade edilmiştir. Mualla Uydu Yücel, "Kıpçaklar", *DİA*, C.25, s.419 - 420. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/25/C25023953.pdf.E.T.17.08.2022> ; 8.yüzyılda sonra kaynaklarda ismi geçen Kıpçaklar, İslam kaynaklarına göre hâkim oldukları bölgelere Deşt - i Kıpçak denmiştir. Doğu Avrupa - Batı Sibiryâ bozkır bölgelerini kapsamaktadır. Kıpçaklar bu bozkırlara ve zorlu coğrafyaya uzun süre hâkim olmuşlar, ancak Moğol İstilasını bu coğrafyayı terk etmek zorunda kalmışlardır. Okan Celal Güngör, "Tarihi Kıpçak Türkçesi ve Edebiyatı Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *ZfWT*, vol.4, Sayı 1, 2017, s.192.

²¹⁸ Güngör, "a.g.m.", aynı yer.

gramer ve kelime grupları dikkat çekmektedir.²¹⁹Janos Eckmann, T.Halasi Kun ve Can Özgür Memlûk Kıpçakçası ile yazılan eserleri üç grupta kategorilendirmişlerdir.²²⁰İlk kategoride yer alan grup, Altın - Ordu - Harezmi yazı diline yakın olan Asıl Memlûk Kıpçakçasıdır. İkinci kategori Oğuz - Kıpçak karışımı gruptur. Üçüncüsü ise Osmanlıların kullandığı Oğuz - Türkmen dilidir. İnceleyeceğimiz furûsiyye eserlerinde her gruptan yazılan eser bulunmaktadır.²²¹

2.4.2.1.1. Kitâbü'l Baytarâtü'l Vâzih

Ortaçağ İslam dünyasında, hipolojik²²² (Arapça'da Furûsiyye)²²³ eserlerin ortaya konulması önemlenecek bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira zamanın en mühim ulaşım araçları ve savaş aracı olarak kullanılan atlar olması hasebiyle, zikredilen ilim alanının gelişimi, değişimi ve sürekliliğinin sağlanması için ve dinamik bir yapıda olabilmesi için çeşitli yazma eserler telif edilmiştir. Memlûkler döneminde telif edilen ve en eski Kıpçakça furûsiyye eseri olan Kitâbü'l Baytarâtü'l Vâzih'tir.²²⁴Veterinerlik ile ilgili olan eser, Memlûk emirlerinden Tolu Bey'in²²⁵ emri ile Arapça "*Baytarname*" adlı bir kitaptan çevrilmiştir. Özellikle hayvan hastalıklarının tedavisi için pratik yöntemler sunması, ilaç çeşitleri ve kullanımları konularında faydalı bilgiler vermektedir.²²⁶Eserin kim tarafından ve nerede tercüme edildiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.²²⁷

²¹⁹ Can Özgür, "Kıpçakça'nın Türkmenceleşmesi Üzerine", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s.9.

²²⁰ Can, "a.g.m.", s.10.: Janos Eckmann, "Memlûk Kıpçakçası'nın Oğuzcalaşmasına Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1964'ten Ayrışım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965., s.35.

²²¹ Eckmann, "a.g.m.", s.36. ;Can, "a.g.m.", s.10 - 11.

²²² Hipoloji: Genel olarak, atların anatomisi, at hastalıkları, atlar ile yapılacak organizasyonlar, atlar için kullanılacak ilaçlar, atların tedavi yöntemlerini ortaya koyan, mevsimsel olarak beslenmeleri ile ilgilenen bir bilim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. <https://tr.frwiki.wiki/wiki/Hippologie>, E. T. 18.08.2022.

²²³ Ali Yiğit, "*İlm - i Fûrusiyyet*" İsimli Baytarnamenin Veteriner Hekimliği Tarihi, *At Yetiştiriciliği ve Hastalıklarının İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011., s.5 - 6.

²²⁴ Eckmann, "Mamluk - Kıpçak Literature.", s.316. ;Al - Sarraf, "Mamluk Furusiyyah...", s.157. ; Can Özgür, "Türkçe Yazılmış En Eski Atçılık - Veterinerlik Kitabı Baytarâtü'l Vâzih'ta Geçen At İle İlgili Kelimelerin At Üzerinde Gösterimi", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s.1.

²²⁵ Baytarâtü'l Vâzih'in tercümenisi yapan müstensihin kendisine bu görevin verilmesini şöyle aktarmıştır; "*Tolu Beg, fakir ve zavallı bir kimse olan beni huzuruna çağırdı ve "baytara" kitabının Arapça' dan Türkçe'ye tercüme yetkisini bana verdiğini söyledi. Ben zavallı ve fakir hizmetçi şaşırdım ve emrini yerine getirmeme korkusunu hissettim. Bundan sonra ona itaat ettim ve bütün kabiliyetim ve mesleki azmimi kullanarak bu kitabı yazdım ve ona getirdim.*". Can Özgür, *Baytarâtü'l - Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmence Yazmalarına Göre Kıpçakça'nın Oğuzcalaşması (Türkmenceleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.4.

²²⁶ Aslıhan Kurt, *Baytarâtü'l Vâzih'ta Hal Ekleri*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2021, s.2.

²²⁷ Özgür, "Atçılık - Veterinerlik.", s.1.

Eserin ilk sekiz bölümü atların özelliklerinden bahsetmektedir. Dokuzuncu bölümde atlarda görülen eksiklikler, onuncu babda ise at hastalıkları ve tedavi yöntemleri aktarılmaktadır.²²⁸

Eserin iki yazma nüshası bulunmakta olup, ilk nüsha, İstanbul Topkapı Sarayı Revan Köşkünde nr.1695'te kayıtlıdır. 69 varaktan oluşan nüsha Asıl Kıpçak Türkçesi ile yazılmıştır. İkinci nüsha ise Paris Bibliotheque Nationale'de Türkçe yazmaları bölümünde 197 nr. Kayıtlıdır. Bu nüsha ise Oğuzlaşmış Kıpçakça özelliklerini taşımaktadır.²²⁹

Kitap at hastalıklarından bahsederken bir uyarıda da bulunmaktadır. Beceriksiz veterinerlerin (at doktorları) para kazanmak için yollarda oturup hasta atları tedavi ettiklerini belirtmekte ve müellif, at sahiplerini ve okuyucuları bu şarlatanlara karşı uyarmaktadır.²³⁰

2.4.2.1.2. Münyetü'l Guzât

Memlükler döneminin (1250 - 1517) en mühim furûsiyye eserlerinden birisi de Münyetü'l Guzât olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak Türkçesi ile telif edilen eser "*gazilerin arzu ettikleri şeyler*" anlamına gelmektedir. Askerî talim için telif edilen eser harekeli nesih yazısı ile yazılmış ve bu nedenle kolay okunmakta ve anlaşılmaktadır.²³¹ Eldeki tek nüsha olan eser, üzerindeki kayda göre, Gazi Altunboğa adına istinsah edilmiş ve tarih olarak da 850/1446/1447 'dir.²³²

Binicilik (at binme), mızrak kullanma, kılıç kullanımı ve teknikleri, kalkan tutma ve kullanma, okçuluk ve polo (top vurma) gibi furûsiyye disiplinlerini içermektedir.²³³ Memlüklerde, Avrupa'daki şövalyelik kurumunun furûsiyye olarak nitelendirildiği savaş disiplinlerini içeren bir kıpçak risalesidir. Mısır, Suriye, Arabistan ve Anadolu'nun bir kısmına hükmeden Kıpçak Memlüklerinin, İslam savaş sanatları olan furûsiyyelere önemli

²²⁸ Recep Yılmaz, *Ed - Dürretü'l - Mudiyye Fi'l - Lugati'it Türkiyye'nin Memlük Türkçesi ve Oğuz Türkçesi Nüshalarının Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013. , s.13.

²²⁹ Eckmann, "Kıpçakça'nın Oğuzlaşması..", s.36 - 37. ;Özgür, "Baytaratü'l - Vâzih'in Kıpçakça Unsurları..", s.17. ; Özgür Can, "Memlük Kıpçak Sahasında Yazılmış Baytaratü'l - Vâzih Üzerine Tespitler", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s.254. ;Yılmaz, a.g.t. , s.13. ;

²³⁰ Eckmann, "Mamluk - Kaphcak Literature", s.316.

²³¹ Mustafa Uğurlu, *Münyetü'l - Guzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.12. ; Eckmann, *Memlük Kıpçakçasının Oğuzlaşması*, s.36.

²³² Uğurlu, a.g.e. , s.12. ;Can Özgür, "Asıl Memlük Kıpçakçasıyla Yazılmış Münyetü'l - Guzât Üzerine Tespitler", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s.238. ; Carayon, a.g.t. , s.68. ;Eckmann, a.g.e. , 36. ;Al - Sarraf, "a.g.m.", s.193. ;Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.106.

²³³ Uğurlu, a.g.e. , s.13 - 14. ;Carayon, a.g.t. , s.69.

bir örnek teşkil etmektedir. Memlûk Sultan Muhafızlarının (hasekiler hası) komutanı Temür Bey'in emri üzerine çevrilmiştir.²³⁴

Türkçe bilen lakin Arapça bilmeyen genç Memlûklerin anlayabileceği bir şekilde telif edilen eser Memlûk askeri okullarında öğretililebilecek biçimde yazılmıştır.²³⁵ Eserde direkt olarak savaşçılara hitap edilerek, Askerlerin kullandıkları silahların, atların tam manası ile öğrenilmesini belirtmektedir. Savaşçılık reflekslerinin kazanılması, bu hareketlerin doğal davranış haline getirilmesi, düşmana odaklanılması gibi disiplinlerin kazanılması gerektiğini belirtmektedir.²³⁶

Günümüze tek yazma nüshası kalan eser, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesinde 3468 numarada kayıt altında bulunmaktadır.²³⁷ Müellif eserin çevrilmesi ile ilgili şu şekilde bilgi vermektedir: "...*takı işaret muntık kıldı kim bizim katımızda bir arabî silâhname bar turur, anı Türk tilinge çevürseng kim bu gazi Türkler andın intifa' alsalar*".²³⁸ *sanga takı sevâb bolsa tidi bu du'açı kul takı 'alâ re'si ve 'aynî tip buyruklarınge imtisâl kılıp.. Tengri tevfiki birle ol kitâbnı Türk tilince tercüme kılıp Münyetü'l - Guzât tiyü ad birdi.*²³⁹

Çevirmen eserin bölümlerini şu şekilde sıralamıştır: 1. *atha minmek*, 2. *süngü tutmak* (mızrak), 3. *kılıçka t'alluk 'ameller* (kılıç ile ilgili özellikler), 4. *Kalkan tutmak* (kalkan tutma bölümü eserin bu nüshasında bulunmamaktadır), 5. *ok atmak* (bu bölümün başlığı yoktur), 6. *top vurmak* (çevgan oyunundan bahsetmektedir).²⁴⁰

2.4.2.1.3. Hülâsa

Memlûk furûsiyye yâdigarlarından en mühim olanlarından bir tanesi de Hülâsa'dır. Hüseyin Bin Ahmed el - Erzurumî tarafından üç ayrı risale olarak telif edilen eser, Kitâbü'n fi İlmi'n - Nüşşâb (Okçuluk ile ilgili kitap)²⁴¹, Kitâb Fî - Riyâzâtî'l - Hayl (Atçılık ile ilgili

²³⁴ Kurtuluş Öztopçu, *A 14 th Century Mamluk - Kıpçak Military Treatie: "Munyetü'l - Guzât"*, Doctor Of Philosophy İn Near Eastern Languages And Cultures Universty Of California, Los Angeles 1986, s.1 - 2.

²³⁵ Carayon, *a.g.t.*, s.69.

²³⁶ Carayon, *a.g.t.*, s.71.

²³⁷ Uğurlu, *a.g.e.*, s.12.

²³⁸ Abdülkadir İnan, "XIII. - XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz - Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1954, s.67.

²³⁹ Mustafa Uğurlu, *Münyetü'l - Guzât Metin - İndeks*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984, s.ix.

²⁴⁰ Uğurlu, *Münyetü'l Guzât*, s.13 - 14.: Uğurlu, *a.g.t.*, s.x. ;Şınar Auelbekova, "Münyetü'l - Guzât'ın Dili Hakkında Bir Deneme", *Bilig*, Sayı 5, 1997, s.182 - 183.

²⁴¹ Nigar Oturakçı, *On Beşinci Yüzyıla Kadar Tarihi Türk Lehçelerinde +sIz / +sUz*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, s.17.

kitap) isimli eserler Kıpçak Türkçesi ile yazılmışken, üçüncü kitab olan Kitâb fi' - İlmi'l - Musâbaka (Müسابakaların bilgisi) isimli eser ise Arapça olarak yazılmıştır.²⁴² Sultan Meliküddin Zahir Berkuk Memlûki olup, daha sonra sultanın yakınları arasında girmeyi başaran Mahdum Tolu Bey'in isteği ile Arapça ve Farsça eserlerden oluşturulmuş muhtasar bir çeviri eserdir.²⁴³ Eserin iki nüshası vardır. Kıpçak unsurların ağır bastığı İstanbul nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümünde 3176 numarada kayıt altına alınmıştır. Oğuz - Türkmen unsurların ağır bastığı Paris nüshası Bibliothèque Nationale'de 197 numarada kayıtlıdır.²⁴⁴ Üç ayrı kitap ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.4.2.1.3.1. Kitâbü'n Fî'İlmi'n - Nüşşâb

Yukarıda zikredildiği üzere, Memlûk Sultanı Meliküddin Zahir Berkuk'un yakınlarından olan Tolu Bey'in isteği üzerine telif edilmiş olan Hülâsa adlı eserin birinci kitabı Kitâbü'n Fî'İlmi'n - Nüşşâb'dır. Eserin yazılma sebebini müellif Kıpçak Türkçesi ile şu şekilde aktarmaktadır: *"..Yine, sizge ma'lum bolsun; kim, bu kitâbnı yazmağa sebeb ol boldı. Kim Mahdûm Tolu Big el - Meliki ez - Zâhiri, kaçan kim men za'if bi - Çâreni ündeyüb, önümde 'Arab tilince ok atmak 'ilmi içinde kitâblar keltürüb koydı. Dahi, men miskin bâ - çâdan delade; kem, bi ketâblardan ve dahi özge kitâblardan bir kitâb yaza men, ok atmak içinde Türki tili üzere tib, der - hüst kıldı erse; men dahi, özinin buyruğuna boyun sundum. Dahi, anun sözini kabûl kılub, bu muhtasar kitâbnı ok atmak içinde cem' kıldum. Ol sözler kim, müfid turur, anı aldum; ve dahi, uzun uzak sözlerni kemişdüm, okıyan kişiye heyyin bolsun tiyib ve dahi, anın birle 'amel kılmağa âsân bolsun tiyib ve bu kitaba "Hulâsa" tiyib, ad virdüm. Ve dahi, tevfiği Tangrı Te'âlâdan izdedüm. Barçalarga Teyfik birgen Tangrı Te'âlâ turur. Ve dahi, anun üzere i'timâd kıldum, - Allahü 'almâ yeşâ'ü kadirun - ."*²⁴⁵

²⁴² Hüseyin b. Ahmed el - Erzurumî, *Hulâsa - Atçılık ve Okçuluk*, Haz. H. İbrahim Delice, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.19.

²⁴³ Hüseyin b. Ahmet el - Erzurumî, *Hülâsa Kitâbü'n Fî İlmi'n - Nüşşâb (Okçuluk İlminin Kitabı)*, Haz. Zafer Karakuş, Olgunçelik Ofset Matbaa, Konya 2018, s.9.

²⁴⁴ Ahmed Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s.400. ;El - Erzurumî, *aynı yer*, . ;Eckmann, *Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşması*, s.37. ;Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.106.

²⁴⁵ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.154."Bu kitabı yazmaya sebep şu oldu : ki, Mahdum Tolu Bey (el - melikî ez - Zahirî) bir vakit ben zayıf biçereyi sesleyip önüme Arab dilinde okçuluk ilmi ile ilgili kitaplar getirip koydu. Ben miskin biçareden bu kitaplardan ve başka kitaplardan ok atma ilmi ile ilgili Türkçe bir kâtip yazmamı istedi. Ben de, onun emrine uydum ve sözünü kabul edip bu okçulukla ilgili kısa kitabı derledim. İçindeki faydalı sözleri alıp ayrıntı ile ilgili olanlarını okuyucunun anlaması ve onu uygulaması kolay olsun diye ayıkladım. Bu kitaba "Hulâsa" diye de ad verdim. Bu hususta herkese yardım eden Allah'ü Ta'alâ'dan yardımını istedim ve ona güvendim. Allah dilediği her şeyi yapmaya gücü yetendir. - ; El - Erzurumî, *a.g.e.* ,

Eserin iki yazma nüshasından biri olan İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümünde 3176 numarada kayıtlı olup 1b - 66a varakları arasındadır. Yazmanın bu nüshası dil özellikleri bakımından Kıpçak dili öğelerinin fazlaca kullanıldığı bir nüsha olarak karşımıza çıkmaktadır. Paris Bibliotheque Nationale 197 numarada kayıtlı nüshası ise 99b - 143a varakları arasında yer alıp Oğuzca - Türkmençe dil unsurlarının daha fazla olduğu bir nüshadır.²⁴⁶

Mezkûr esere, Allah'a (C.C.) hamd ve şükür ile başlanmakta, akabinden de Hz.Peygamber (S.A.V.)'e ve Ashâb - ı güzîne (Hz.Ebubekir R.a. , Hz.Ömer R.a. , Hz.Osman R.a. ve Hz.Ali R.a.) salat ve selam getirmektedir.²⁴⁷Devamında İslâm dininin okçuluğa göstermiş olduğu ehemmiyetten bahsedilerek, delil olarak âyet ve hadisler zikredilmektedir. 7b6 ile başlayan ilk bölümde okçuluğun tarihi üzerinde durulmakta, okçuluğun ortaya çıkışı üzerine görüşler ortaya konulmaktadır. 11a5 ile başlayan ikinci bölümde okçuluk ekolleri aktarılmakta ve ünlü okçular olan Ebu Hâşim - i Bâverdî, Tâhir - i Belhî ve İshâki'r - Reffâ'dan bahsetmektedir.²⁴⁸14a7 ile başlayan üçüncü bölüm ok atmanın en temel şartlarını ortaya koyarken, 28a6 ile başlayan dördüncü bölümde ise ok atma biçimleri aktararak, ayakta iken ve otururken hangi pozisyonlarda ok atılacağını belirtmektedir. Son olarak 43a7 ile başlayan beşinci bölümde okçuluk yaralanmaları ve bu yaralanmaların tedavi ve önlemleri üzerinde durmaktadır.²⁴⁹ Tezimizin üçüncü bölümünde kullanılacak temel kaynaklardan biri olacağından bu bölümde eserle ilgili bu kadar bilginin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

2.4.2.1.3.2. Kitâb Fî - Riyâzâtî'l - Hayl

Yukarıda zikredildiği üzere, Kitâb Fî - Riyâzâtî'l - Hayl²⁵⁰, Hulâsa'nın ikinci kitabıdır. İstanbul Beyazıt Kütüphanesinde Veliyyüddin Efendi Bölümünde 3176 numarada kayıtlıdır. Kitâb Fî - Riyâzâtî'l - Hayl, Hulâsa muhtasar mecmuanın 66b - 102b varakları arasında yer almaktadır. Bu nüshanın müstensihi Hüseyin b. Ahmed el - Erzurumî'dir. Paris

s.195. ;Eserin yazılma sebebini anlatan İstanbul nüshası ile Paris nüshası karşılaştırılması için bkz.Eckmann, a.g.e. , s.40.

²⁴⁶ Can Özgür."MEMLÜK Kıpçakçasıyla Yazılmış Okçuluk Kitabı Hulâsa Üzerine Tespitler", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.10. , Sayı 24, Nisan 2021, s.96. ;Eckmann, a.g.e. , s.40 - 41.

²⁴⁷ El - Erzurumî, a.g.e. , s.25.

²⁴⁸ El - Erzurumî, a.g.e. , s.26. ;Ayrıca bkz. Katib Abdullah Efendi, *Tezkîre - i Rûmat*, 1b. , s.203.

²⁴⁹ El - Erzurumî, a.g.e. , s.26.

²⁵⁰ Jale Demirci , "Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye'de Memlük - Kıpçak Türkçesi Çalışmaları", *Türkoloji Dergisi*, C.16. , Sayı 2, 2003, s.59.

Bibliothèque Nationale Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar Bölümünde²⁵¹ yer alan diğer nüshasında müstensih veya çevirmen bilgisi yer almamaktadır.²⁵² Eser kütüphanenin 197 numarasına kayıtlı olup, 63a - 99b varakları arasında yer almaktadır.²⁵³

At ve atçılık ile ilgili olan eser, diğer eserlerde olduğu gibi, Besmele ve Peygamber Efendimize (S.A.V.) salat ve selam ile giriş yapmaktadır. Atlar ile ilgili ayetler ve hadisler zikredildikten sonra atların özellikleri anlatılmaya başlar. Okçuluk kitabında olduğu gibi atlar ile ilgili mezkûr eserde de ayet ve hadislerle delil getirmektedir.²⁵⁴ Arapça ve Farsça yazılmış eserlerden derleme olarak çevirilen eserin yazılması ile ilgili olarak; sultanlar, padişahlar ve melikler için Farsça olarak yazıldığını, Fars sultanları tarafından bu kitabın hazinelerde saklandığını ve korunduğunu belirtmektedir. Türklerin de devletlerine bağlı ve mutluluğu hak eden bir millet olduğunu zikreden kitap, Allah'ın (C.C.) dünyayı, memleketleri ve devletleri Türklerin emrine amade kıldığı için, bu kitabın Türkçe'ye çevrilmesini nasib eylediğini belirtmektedir. Bu sebeple kitabı okuyanların, kıymetini bilmesi, cahillere öğretmemesi ve kıymet bilmeyenlere gösterilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁵⁵

Atlar ile ilgili birçok husus ele alınırken, Türklerin atlar ile ilgili kullanmış olduğu terminolojinin öğrenilmesi bakımından önem arz etmektedir.²⁵⁶ Eserin başlangıcında atların özelliklerinden bahsederken atları insanlara benzetmektedir: ”.. *Ve dahi atlar da adama benzer. Yahşısı bolur; dahi yamanı bolur. Cevherî kibi kıymetlüsi bolur, dahi, tag taşı kibi kıymetsüz bolur. Ve dahi, padişahlara yarar atlar bolur. Ve dahi, andan aşagaragı bolur.*

²⁵¹ Paris nüshası ve İstanbul nüshası arasındaki Kıpçak Türkçesi ve Oğuz Türkçesi arasındaki lehçe farklılıkları ve benzerlikleri için bkz.Eckmann, *a.g.e.* , s.39.

²⁵² Can Özgür, ”İlk Türk At ve Atçılık Eseri Kitâbü'l - Hayl'da Tıp Terimleri”, *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s.87.

²⁵³ Hüseyin B.Ahmed el - Erzurumî, *Kitâb Fî - Riyâzâtı'l - Hayl (Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Atçılık Kitabı)*, Haz. H. İbrahim Delice, Asitan Kitap, İstanbul 2018, s.9 - 10. ;Ayrıca Hulasa ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar ile ilgili olarak bkz. Güngör, ”Tarihi Kıpçak Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmalar...”, s.192 - 194 - 197 - 199 - 202 - 206 - 209.

²⁵⁴ “Atlar melik, sultan ve büyüklere binecek hayvan olsun diye Allah (C.C.) tarafından değerli olarak yaratılmıştır. el - Erzurumî, *Hulasa.* , s.33. ;el - Erzurumî, *Kitâb'ül - Hayl*, s.11.

²⁵⁵ El - Erzurumî, *Kitâbü'l - Hayl*, s.11 - 12. ;El - Erzurumî, *Hulasa*, s.34 - 35.

²⁵⁶ Can Özgür, ”Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili Terminoloji”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Litaratüre and History of Turkish or Turkic*, C.4, Sayı 4, 2009, s.892 - 905.

Ve dahi, köklüsi, nâzügi bolur. Ve dahi, köksüzi bolur. Ve dahi, edeblüsi bolur; dahi, calabi bilmezi bolur. Ve dahi, ‘ayblusı bolur ve ‘aybılusızı bolur’’²⁵⁷

Atçılık ile ilgili özelliklerin ardından, eserin önemli olan diğer yönü ise veterinerlik kısmıdır. Zira sadece atların hastalıklarından, sakatlanmalarında ve bu olumsuz durumların tedavisinden bahsedilmektedir.²⁵⁸ Kitabın sonunda Arapça dili kullanılarak kendisinden de bahsedip dua ederek müstensih tarafından tamamlanmaktadır:

“Melik ve Vehhâb olan Allah’ın (C.C.) yardımıyla Kâdir olan Allah’ın (C.C.) rahmetine muhtaç kulu Erzurumlu Hüseyin b. Ahmed eliyle tamamlandı. Allah (C.C.) onu, anne ve babasını bağışlasın. Onlara ve Müslümanların tamamına diri olanlara ve ölülerine Rahmân ve Rahîm olan Allah (C.C.) rahmeti ile ihsanda bulunsun. Şeyhun Medresesi sakini.”²⁵⁹

2.4.2.1.3.3. Kitâb Fî - ‘İlmi’l - Müsâbaka

Hülâsa adlı eserin üçüncü kitabı ise Kitâb Fî - ‘İlmi’l - Müsâbaka ismiyle yazılmıştır. İstanbul Beyazıt Genel Kütüphanesinin Veliyyüddin Efendi Koleksiyonunda 3176 numarada kayıt altındadır. Eserin 3. Kitabı olan mezkûr eser Kıpçak dili ile değil Arapça olarak yazılmıştır. 103b - 105b varakları arasında yer alan risale, Cemal Ağırman²⁶⁰ tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁶¹

Ortaçağ İslam dünyasında hangi müsabakaları caiz olduğunu anlatan eser, yarışmalarda uygulanacak olan dini ve kültürel normları ortaya koymasına bakımından önemlidir. Üç konuda müsabaka yapılmasına izin verildiğini belirten eser, bunların ok atmak, deve yarışı yapmak ve at yarışı ile birlikte koşu olduğunu belirtmektedir. Savaş

²⁵⁷ El - Erzurumî, *Kitâbü’l - Hayl*, s.21. ;”Atlar da insana benzer. İyisi ve kötüsü olur. Cevherden yapılmış gibi değerlisi; dağlarda çok bulunan taş gibi değersiz olur. Padişahlara yakışır olanı ve ondan düşük seviyede olanı olur. Güzeli, naziği ve çirkini olur. Edeplisi, Allah’ı (C.C.) tanımayan olur. Ayıpsız ve ayıplısı olur.”
El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.39.

²⁵⁸ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.15.

²⁵⁹ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.54. ; 1 Temmeti 'l - kitab bi - 'avni 'l - meliki 'l - vehhab. 'Ala yedi 'l - 'abdi 'l - fakir ila rahmetillahi Kadir. Haiseyin b. Ahmedî 'l - Erzurumi - gafarallahi lehu ve li - valideyhi ve ahsene ileyha ve ileyhima ve ileyhi ve li - cemi'i'l - müslimin ve'l - müslimat. el - Ahyai minhum ve 'l - emvat. bi - Rahmetike ya erhame 'r - rahimin. Amin. es - Sakin fi - medreseti's - şeyhûn. El - Erzurumî, *Hulasa*, s.193.

²⁶⁰ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Prof. Dr. Cemal Ağırman.

²⁶¹ El - Erzurumî, *Hulasa*, s.223.

taktiklerini öğrenme ve öğretme niyeti ile yapılan her müsabakanın mendup²⁶² olduğu zikredilmektedir.²⁶³

Eser, dört şekilde müsabaka yapılacağını, bunlardan üçünün helal, birinin ise haram olduğunu yazmaktadır. Birincisi, devlet amirlerinden biri “sizden kim oku hedefe isabet ettirirse ona şu kadar ödül vardır. İsabet ettiremeyenlere ödül yoktur.”, ikincisi iki yarışmacıdan biri diğerine “eğer beni geçersen sana şu kadar ödül vardır, geçemezsen hiçbir şey yoktur”, üçüncüsü iki kişi anlaşarak ortaya bir ödül koyup da “eğer beni geçersen ödül senindir, geçemezsen ödül benimdir. Şayet üçüncü bir kişi bizi geçerse bizden bu ödülü alacaktır, yok eğer geçemezse ona bir şey yoktur”. Üçüncü müsabaka çeşidinde, üçüncü şahsın ilk iki kişiyi geçebilme ihtimali olması gerekir. Eğer ihtimal yoksa şartlı kumar olacağından haram olur.²⁶⁴

Dördüncü müsabaka biçimi ise dinen haramdır. İki yarışmacıdan biri diğerine “eğer ben seni geçersen bana şu kadar ödül vardır; sen beni geçemezsen bana şu kadar ödül vardır”. Demek kumar olacağından haramdır. Zira diğer müsabıkı geçip geçmeyeceğini bilmesi yarışmada adaletsiz bir durum teşkil etmektedir.²⁶⁵

2.4.2.1.4. Altunboğa el - Hüsâmi el - Eşrefi es - Sâhir (Atâcuk) - Nüzhetü'n - Nüfûs Fî - La'b'ül - Dabbüs

Hicri 822/Miladi 1419 tarihi ile telif edilen eser Dârü'l - Kutûb el - Mısriyye Kahire Kütüphanesinde Furûsiyye Teymur nr.21, Arapça yazmalar bölümünde microfilm Arapça 22973 numara ile kayıt altında bulunmaktadır.²⁶⁶Arapça başlık ile kategorilendirildiğinden olacak, Arapça kısmında bulunmaktadır. Ancak, eser tercüme olmayan orijinal Kıpçak Türkçesi ile telif edilmiştir. Üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış bilinmeyen Nüzhetü'n - Nüfûs Fî - La'b'ül - Dabbüs, Memlûkler zamanında topuz kullanımı ile ilgili bir furûsiyye eseridir.²⁶⁷Memlûk furûsiyye risalelerinin genel olarak birkaç savaş disiplini

²⁶² İslam fihhına göre, yapılması farz, vacib ve sünnet olmayan, yapılmaması durumunda dini açıdan herhangi bir olumsuz hüküm içermeyen iş ve eylemlerdir. Ferhat Koca, "Mendup", TDV İslam Ansiklopedisi, C.29. , s.128.

²⁶³ El - Erzurumî, a.g.e. , s.223.

²⁶⁴ El - Erzurumî, a.g.e. , aynı yer.

²⁶⁵ El - Erzurumî, a.g.e. , s.224.

²⁶⁶ Carayon, a.g.t. , s.672. ;Al - Sarraf, "Mamluk Period..", s.176.

²⁶⁷ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.176. ;Carayon, a.g.t. , s.672.

içermiş olmasına rağmen, mezkûr eser sadece topuz kullanımını anlatması ve Kıpçak Türkçesi ile telif edilmiş olması bakımından tek eserdir.²⁶⁸

Müellifi olan Altunboğa el - Hüsâmi el - Eşrefi es - Sâhir'in²⁶⁹ topuz kullanımı konusunda uzman bir asker, emir veya komutan olduğu bellidir. Eserde, savaşlarda topuz kullanımının teknikleri, topuz talimleri, yakın dövüş tekniklerini aktarması furûsiyye konusunda incelenmeyi hak eden bir edebi eser olarak görülmektedir.²⁷⁰ Müellif eserde kendi zamanında topuz silahını usta derecesinde kullanabilen birkaç kişinin olduğunu belirterek, bu silahın askerler arasında kullanımının öğretilmesi amacı ile askerlerin el kitabı olmasını istemesinden dolayı yazdığını da belirtmektedir.²⁷¹

2.4.2.2. Arapça Olarak Yazılan Memlûk Furûsiyye Eserleri

Abbâsiler dönemi ile başlayan ve Eyyûbiler, akabinden de Memlûkler ile devam furûsiyye kültürü, meyvelerini vermeye başlamış, Memlûkler ile gerek Türkçe ve gerekse Arapça dillerinde birçok furûsiyye eserin telif edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu eserler aşağıda incelenecektir.

2.4.2.2.1. Tuhfetü'l - Enfüs ve Şi'âru Sûkkâni' - Endelüs

Tuhfetü'l - Enfüs ve Şi'âru Sûkkâni' - Endelüs adlı eser Endülüslü müellif Ebu'l - Hasen Ali b.Abdurrahman b.Hüzeyl el - Fezâri el - Endelûsi tarafından yazılmış ve yirmi kısımdan müteşekkildir. İki ana bölümden oluşan eserin birinci bölümü adı cihâd ile ilgilidir. Bu bölümün içerisinde cihad için atların kullanımının ve beslenmelerinin önemine vurgu yapmaktadır. İkinci bölümde ise savaş atlarının nasıl olması gerektiği, binicilik sanatı, at bakıcılığı ve silahlar ile ilgili hususlar yer almaktadır.²⁷²

Fransız araştırmacı Louis Mercier mezkûr eser hakkında çeşitli çalışmalar yapmıştır. 1922'de Hilyetü'l Fûrsan kısmının Arapça metnini yayınlamış, çeşitli notlar ekleyerek La Paruredes cavaliers el l'insigne de preux de Ben Hodeil el Andalousy Paris 1924 künyesi ile

²⁶⁸ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.176.

²⁶⁹ Müellifin adını Al - Sarraf Altunboğa el - Hüsâmi el - Nâsiri şeklinde vermiş, Al - Sarraf, "aynı yer", ancak Carayon ise Altunboğa el - Hüsâmî el - Eşrefi el - Sâhir olarak belirtmiştir. Carayon, *aynı yer*.

²⁷⁰ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.177.

²⁷¹ Carayon, *a.g.t.* s.672. ;Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülser Ersoy, "Memlûkler Döneminde Yazılan Karışık Dilli Bir Eser: Nûzhetü'n - Nûfûs Fî Lu'Bi'd - Debbûs, *Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2021, s.41 - 51.

²⁷² Celâl Kırca, "İbn - i Hüzeyl", *DİA*, C.20, s.85. ;Carayon, *a.g.t.* , s.58. ;Al - Sarraf, "a.g.m.", s.143.

yayımlanmıştır.²⁷³ Birinci bölüm atın yaradılışından başlar ve diğer bölümlerde de atlarla ilgili önemli ve zengin bilgiler vermektedir. Atların özellikleri, atların anatomik yapısı, atlara giydirilecek eşyalar, Arap atlarının özellikleri, safkan atlar, at seçiminde dikkat edilecek hususlar, at yarışları, Peygamber Efendimiz Hz.Muhammed'in (S.A.V.) zikredilmektedir. Eser on dördüncü bölüme kadar at bahsini anlatmaktadır. Eserin on beşinci bölümü kılıç ve kılıç kullanımı, on altıncı bölümü mızrak ve mızrak kullanım teknikleri, on yedinci bölüm ok ve yayların kullanımı ve teknikleri, on sekizinci bölümde zırh ve göğüslükler, on dokuzuncu bölüm kalkan ve benzeri silahlar ve yirminci ve son bölümde ise askerin kullandığı diğer silah ve mühimmatlar anlatılmaktadır.²⁷⁴Eserin bilinen nüshası Madrid Escorial Library'de 1652 numarada kayıt altındadır.²⁷⁵

2.4.2.2.2. Kâşifü'l Hemmi'l - veyl fi Ma'rifeti Emrâzil - Hayl

Müellifi Ebû Bekr b. Bedreddin el - Münzir el - Baytar'dır. (741/1340) Adından da anlaşılacağı üzere , kendisi de bir veteriner olup, Memlûk Sultanı el - Melikü'n - Nâsır Muhammed b. Kalavun'un mîrâhuru ve veterineri olarak görevlidir. Sahibu'l Hayl yetkisi ile babası Bedreddin de baytardır.²⁷⁶ Kâşifü'l Hemmi'l - veyl fi Ma'rifeti Emrâzil - Hayl adlı eser, Memlûk Sultanı adına yazıldığından dolayı, "*Kitâbü'n - Nâsirî*" adı ile daha çok bilinmektedir. ²⁷⁷ Eserin hazırlanması ve yazılması esnasında müellif, yararlandığı diğer yazarların isimlerini zikretmiş, bu konuda Aristo'dan, Hermes'ten, Hipokrat'tan, özellikle İbn - i Ahi Hizzam ve babası Bedreddin'den faydalandığını zikretmektedir.²⁷⁸

Eserde zikrettiği konuları, kendi deneyim ve gözlemlerinden faydalanan yazdığını belirten müellif, ancak Hint, Pers, Arap ve İslami eserlerden ve baytarlık konusunda yetkin insanlardan yararlandığını belirtmektedir.²⁷⁹

Atlarla ilgili olarak birçok ayrıntı üzerinde hassasiyetle duran müellifin, eski furûsiyye kaynaklarından faydalanması, geleneksel baytarlık bilgilerini yeniden

²⁷³ Louis Mercier, *La Parure Des Cavaliers Et L'ingigne Des Preux (Abderrahman Ben Hodeil El Andalusy, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1922.*

²⁷⁴ Mercier, *a.g.e.* , mütercimin giriş kısmı.

²⁷⁵ Carayon, *a.g.t.* , s.680.

²⁷⁶ Carayon, *a.g.t.* s.101.

²⁷⁷ Hilal Görgün, "İbnü'l - Münzire l - Baytâr", *DİA*, C.21, s.157. ;Al Sarraf, "a.g.m.", s.159. ; Carayon, *a.g.t.* , s.102. ; Eserin ilk çevirisi, A.Perron tarafından yapılmıştır. , M. PAR PERRON, *Le Nâceri, La Perfection Des Deux Art - Ou Traite Complet - D'hippologie Et D'hippiatre*, İmperie Et Librairie D'agriculture Et D'horticulture, Paris 1852. ; Görgün, "a.g.m.", *aynı yer*.

²⁷⁸ Carayon, *a.g.t.* , s.102. ;Al - Sarraf, "a.g.m.", s.160. ;Görgün, "a.g.m.", s.158.

²⁷⁹ Carayon, *a.g.t.* , s.102.

hatırlatmaktadır. Lakin eserde zaman zaman eski yöntemleri eleştirmektedir. Atların anatomisi, iyi at cinsleri, tayların eğitimi, atların hastalıkları ve tedavi yöntemleri, ilaçların yapılışı²⁸⁰, hastalık semptomları titizlikle ve ayrıntılı olarak aktarmaktadır.

Eserin nüshaları, bölüm bölüm tercümeleri ile birlikte 1956, 203, 1813, 1817 numaralarda kayıtlıdır.²⁸¹ Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr.3575²⁸², Irak Museum Library nr.187, Chaster Beaty nr.360 ve Darü'l Kutub Mısıriye nr.4 - 5 Furûsiyye Teymur bölümlerinde kayıtlıdır.²⁸³

2.4.2.2.3.Nihâyetü's - Su'ul ve'l - Umniyye fî Ta'allumi'l - Furûsiyye

Muhammed b. İsa b. İsmâil el - Hanefî el - Aksarâyî tarafından kaleme alınan, Nihâyetü's - Su'ul ve'l - Umniyye fî Ta'allumi'l - Furûsiyye²⁸⁴ adlı askeri literatür eseri, Memlükler döneminin en mühim furûsiyye kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak binicilik, askeri sanatlar ve silahlar, Ortaçağ Mısırı'nın silah teknolojileri konusunda yazılmış bir eserdir. İki kitap halinde yazılmıştır. Birinci kitap silahlarla talimlerin ne şekilde yapılacağı hususlarını aktarmaktadır. 11 farklı talim şeklinde ifade edilmiştir.²⁸⁵ Eser Sultanlar, emirler ve askerler için daha öğretici olabilsin diye birçok minyatür ile desteklenmiştir.

Eserin giriş kısmında cihâd etmenin önemi ve faziletleri üzerinde durulmaktadır. Birinci talim, okçuluk eğitimi ile ilgilidir. Ok ve yayın savaşlardaki önemi, ok atma şekilleri aktarılmakta ve talimin devam kısmında da okçuyu etkileyen hastalıklardan bahsetmektedir.²⁸⁶ Eserin ikinci talim kısmında ise mızrak sanatı hakkındadır. Mızrak kullanımı, mızrak talimleri, süvari olarak ve piyade olarak mızrağın kullanımı aktarılmıştır.

²⁸⁰Atların aslan tarafından ısırıldığında yapılması gereken tedavi yöntemi ilginçtir. Bkz.Carayon, *a.g.t.*, s.104, 401.dipnot.

²⁸¹ Carayon, *a.g.t.*, s.597.

²⁸² Görgün, "a.g.m.", s.158.

²⁸³ Carayon, *a.g.t.*, s.597.

²⁸⁴Muhammed b. İsa b. İsmâil el - Hanefî el - Aksarâyî, *Nihâyetü's - Su'ul ve'l - Umniyye fî Ta'allumi'l - Furûsiyye*, Katar Digital Kütüphane, https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100126831768.0x000002, E. T. 28 Temmuz 2022. ; Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.106. ; Carayon, *a.g.t.*, s. 106. ; Al - Sarraf, "a.g.m.", s.153 - 154 - 196. ; Bernard O'kane, "The Uses Of Captions in Medieval Literary Arabic Manuscripts", Edt. Anna Contadini, *Arab Painting Text and Imagine in Illustrated Arabic Manuscripts, Handbook of Oriental Studies*, Brill, Boston 2007, s.143

²⁸⁵ Ahmet Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı (Aldatıcı Taktikler ve farklılaşan stratejiler)*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2008, s.17 - 18.

²⁸⁶ Kjersti Enger Jensen, *The Mamluk Lancer A Philological Study Of Nihāyat al - su'ul wa - 'l - 'umniyya fî ta'lim 'a'māl al - furûsiyya*, Department of Culture Studies and Oriental Languages, Master Theses, Universt Of Oslo, Oslo 2013, s.4.

Üçüncü talim bölümü, kılıç ustalığı ve kılıç kullanımı hakkındadır. Dördüncü talim kalkan kullanımı, beşinci talim topuz kullanımı, altıncı talim asker ve süvari sanatı, yedinci talim düşman ile savaşma usulleri ve silah kullanımı, sekizinci talim askeri birliklerin toplanması ve yönetimi, dokuzuncu bölüm savaşlarda askerlerin seferber edilmesi sevk ve idaresi, onuncu talim savaş hileleri ve yangınla savaş stratejisi ve on birinci talim ise ganimetlerin taksim edilmesi ile ilgilidir.²⁸⁷

Esere ait günümüze kalan on bir nüsha bulunmaktadır.²⁸⁸ Müellifen mezkûr eseri, vefatından sonra çeşitli müellifler tarafından çoğaltılmıştır. Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi nr. 2651’de bulunan nüsha 775/1373 tarihinde istinsah edilmiştir. Ayasofya Kütüphanesi nr. 4044 ve 4197’de kayıtlı iki farklı nüsha daha bulunmaktadır. Paris Bibliotheque Nationale nr. 2828’de, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi nr. Q9277, Kahire’de Darü’l - Kütübü’l Mısriye nr.3m/1 Furusiye Teymur, İngiltere Kütüphanesi Doğu El Yazmaları bölümünde nr.18866 ve 773/1371 tarihli nüsha ile Chester BEatty Kütüphanesi nr.Arb.5655.161 ve 767/1366 tarihli nüshaları bulunmaktadır.²⁸⁹



Görsel 7: Nihâyetü's - Su'ul ve'l - Umniyye fî Ta'allumi'l - Furûsiyye

²⁸⁷ El - Aksarâyi, a.g.e. , giriş ve açıklamalar kısmı. ;Jensen, *The Mamluk Lancer..*”, s.5.

²⁸⁸ Carayon, a.g.t. , s.106. ;

²⁸⁹ Carayon, a.g.t. , s.106.

2.4.2.2.4. Gunyetü't - Tüllâb fî - Mârifeti'Remy'Nüşşâb

Memlûk Sultanı Eşref Şa'ban (764/1362 - 778/1377)²⁹⁰ zamanında telif edilmiş olan eser, zamanında okçuluk üzerine kaleme alınmış özgün bir risale olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹¹ Memlûk silahşörü Tayboga el - Beklemişi el - Eşrefî el - Yunânî²⁹² tarafından yazılan eser, didaktik şiir şeklindedir. Müellif risaleyi yazarken kendinden önce ortaya konulan okçuluk²⁹³ ile ilgili literatürü inceleyerek, bu eserlerden faydalanmıştır. El - Tarsûsî, et - Taberî ve İbn - i Meymûn gibi müelliflerin eserlerini, eserinde kullanmıştır.²⁹⁴ Mezîkûr okçuluk risâlesi 1970 senesinde J.D.Latham ve W.F.Paterson tarafından Saracen Archery²⁹⁵ adı ile İngilizceye çevrilmiştir. Tezimizin üçüncü bölümünde bu eserden daha ayrıntılı olarak faydalanılacaktır.

Tayboğa el - Eşrefî El - Beklemişi el - Yunânî, Gunyetü't - Tüllâb fî - Mârifeti'remy'nüşşâb adlı eserine, diğer furûsiyye eserlerinde olduğu gibi Besmele ve Hz.Muhammed (S.A.V.)'e salat ve selam ile başlamaktadır ve hadis - i şeriflere dayanarak okçuluk sanatını dinî temellere oturtmuştur. Okçuluk ilminin faziletlerinden bahsedilen bu kısımdan sonra, kaside şeklinde yazılan eserin hangi konuları kapsadığı anlatılmaktadır. 19 ile 109. Varaklar arasında okçuluğun tanımı yapılmakta ve okçulukla ilgili kullanılan ekipmanlardan, okçuluk teknikleri ile atış şekillerinden bahsetmektedir. 109 - 129. Varakları arasında okçulukla ilgili teorik konular anlatılmıştır. 129.ve 138. Varaklar arasında ise, çeşitli konulara yer verilmiştir.²⁹⁶Eserle ilgili olarak yukarıda zikredilen hususlar, British Library 23489²⁹⁷ numarada kayıtlı nüshasından elde edilmiştir. Eseri birçok nüshası bulunmaktadır. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi nr.4320'de Kitâbü Münyetü't - Tüllâb fî Ma'rifeti'r - Remy bi'n - Nüşşâb adı ile telif edilmiştir. Diğer bir nüsha Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesinde 2608 numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın müstensihi Muhammed

²⁹⁰ Amcazâdesi Melik Mansûr Muhammed tahttan indirildikten sonra Emir Yelbuga el - Ömerî ve Taybuga et - Tavîl'in diğer emirlerle beraber aldıkları bir kararla Memlûk tahtına çıkan sultandır. Memlûk sultanları içerisinde yirmi ikincisidir. Kendisi tahta çıktığında on yaşında idi. Bu sebep ile ülke yönetimi Atabek Yelbuga el - Ömerî ve Emîr'i Silah Taybuga et - Tavîl'in elinde bulunmaktaydı. İbn - i Tağrıberdi, *En - Nücûmu'z - Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s.227.

²⁹¹ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.168. ;Carayon, *a.g.t.*, s.124.

²⁹² Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.30.

²⁹³ Altan Çetin, "Memlûk Askeri'nin Eğitimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, 2003, s.225.

²⁹⁴ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.169. ;Carayon, *a.g.t.*, s.125.

²⁹⁵ J.D.Latham - W.F.Paterson, *Saracen Archery (An English Version And Exposition Of A Mameluke Work On Archery M.S.1368)*, The Holland Press, London 1970.

²⁹⁶ Tayboğa el - Eşrefî El - Beklemişi el - Yunânî, *Gunyaetü't - Tüllâb fî - Mârifeti'remy'nüşşâb*, Katar Digital Kütüphane, http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099022995.0x000001, E. T. , 14.09.2022.

²⁹⁷ Carayon, *a.g.t.*, s.124.

b.Ali el - Ensâri'dir ve 1394 tarihinde istinsah edilmiştir. Ayrıca Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde 3901 numarada kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır.

2.4.2.2.5. Bugyetü'l - Merâm Gayetü'l - Garâm (Kavsname)

Tayboğa el - Eşrefî El - Beklemişi el - Yunâni tarafından telif edilmiş olan eser okçuluk ile ilgilidir. Eserin günümüze tek nüshası kalmıştır. Mezkûr nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi, nr.1932'de kayıt altına alınmıştır.²⁹⁸ Arapça olarak kaleme alınan eser, Türk Okçuluk Tarihi Literatürü için mühim bir yere sahiptir. Nazım biçiminde yazılan eser, Mahmud bin Muhammed el - Hasan el - Ezherî es - Serâyî ed - Derbendî tarafından "*Kavsnâme*" adı ile Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Osmanlı Sultanı II. Murad için, binicilik ve okçulukla ilgili furûsiyye eserlerini Türkçe'ye çeviren müellif, İbn - i Ahi Hizam Huttalı'nın eseri olan *Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l - Baytara* adındaki eserini de Türkçe'ye çevirmiştir.²⁹⁹

Eserde okçulukla ilgili teknik bilgiler, okçulukla ilgili dini meseleler ve rivayetler, okçulukla ilgili hikâyeler aktarılmaktadır. Ayrıca, okçuda bulunması gereken beş malzeme, yay çeşitleri, yayın imalatı ve farklı milletlerin yapım aşamalarına verdiği isimler, kiriş ve özellikleri, okların özellikleri ve ölçüleri, temren özellikleri ve isimleri, oka takılan tüyler, okların çeşitleri, okların boyları ve isimleri, meşhur okçular ve ekolleri, ok atma teknikleri, kabza yapma yöntemleri, sol el ile yayı tutma ve kaldırma, oku atma yöntemleri, atıcını bakışının ayarlanması, okun salınması, sol elin atıştan sonra açılması, okun uzağa atılması ve atma teknikleri, atıcı kusurları,³⁰⁰ ayrıntısı ile zikr edilmiştir. İleride mezkûr eserden ayrıntılı olarak faydalanılacaktır.

2.4.2.2.6. Kitâbü't - Tedbîrâtî's - Sultâniyye fî Siyâseti's - Sınâ'atî'l - Harbiyye

Memlük halka subaylarından olan Muhammed İbn - i Mengli³⁰¹ tarafından telif edilmiştir. Askerlik sanatı, savaş hazırlıkları, silah kullanımı, savaş taktik ve stratejileri

²⁹⁸ Kutlay Reyhan Kesimli, *Kavsname: İnceleme - Metin - Dizin*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017, s.4.

²⁹⁹ Cevat İzgi, "Canı Bek Han Devrinde (1342 - 1357) Altınordu Hanlığında Bilim Hayatı, *Divan*, Sayı 2, 1996, s.163.

³⁰⁰ Kesimli, a.g.t. , s.5.

³⁰¹ İbn - i Mengli, Memlüklerin 1250 - 1381 yılları arasında hüküm süre Bahri Memlükler zamanında yaşamış, Memlük Sultanı el - Melikü'n - Nâsır Muhammed'in üçüncü hanedanlığı döneminde henüz küçük bir yaşta iken Memlük emirlerinin çocuklarının oluşturduğu ve *evladü'n - nâs* denen askeri bir sınıfa girmiştir. Akabinde sultan olan el - Melikü'l - Eşref Zeyneddin Şa'ban b. Hasan'ın özel muhafız kuvvetleri arasında yer almış ve *nâkibü'l - ceş* olarak atanmıştır. 1382 miladi yılda vefat ettiği belirtilmiş olsa da kesin ölüm tarihi ve nereden vefat ettiği bilinmemektedir. Asri Çubukçu, "İbn - i Mengli", *DİA*, C.XX, , İstanbul 1999, s.182 - 183.

üzerine yazılmış önemli bir furûsiyye eseridir.³⁰²Müellif, kendinden evvelki yazarların eserlerinde yer alan savaş ve askerlikle ilgili bilgileri tekrar ifade etmekle beraber, kendisinin de asker kökenden gelmesi sebebi ile kazandığı tecrübeleri de içermektedir.³⁰³

Savaş sanatı ve taktikleri konusunda muhtasar bir eser olarak hazırlanmıştır. Çeşitli silahların kullanımı, kaleler, siperler ve tabyaların inşa edilmesi, değişik şart ve durumlarda uygulanabilecek olan savaş taktiklerini³⁰⁴ içeren bir eserdir. Örneğin, *Pençgân* adında bir yaydan bahsetmekte ve bu yayın bir kerede beş ok atabildiğini belirtmektedir. Eserin önemli hususiyetlerinde birisi de, İbn - i Mengli, diğer eserlerinde olduğu gibi bu muhtasar kitabında da faydalandığı müelliflerin isimlerini ve kitaplarını zikretmiştir.³⁰⁵



Görsel 8: Kitâbü't - Tedbîrâtî's - Sultâniyye fî Siyâseti's - Sınâ'ati'l - Harbiyye

Kitâbü't - Tedbîrâtî's - Sultâniyye fî Siyâseti's - Sınâ'ati'l - Harbiyye isimli eserin çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr.2856, İngiltere British Library nr.3734³⁰⁶, Bağdat el - Mecmau'l - ilmiyyü'l - Irâki nr.646, Kahire Dârü'l - kütübi'l - Mısriyye nr.1147 B. , Hizânetü'l - Teymüriyye, Furûsiya nr.23. , Mektebü'l - Methafü'l - harbî, nr.379, İskenderiyye , Mektebetü

³⁰² Muhammed İbn - i Mengli, *Kitâbü't - Tedbîrâtî's - Sultâniyye fî Siyâseti's - Sınâ'ati'l - Harbiyye (Harp Sanatı Taktikleri - İnceleme - Metin - Tıpkıbasım)*, Haz. Salim Aydın, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Ertem Matbaacılık, Ankara 2012.

³⁰³ İbn - i Mengli, a.g.e. , s.31.

³⁰⁴ A. Rahman Zaky, "A Preliminary Bibliography of Medieval Arabic Military Literature", *Gladius*, IV, 1965, s.109.

³⁰⁵ İbn - i Mengli, a.g.e. , s.30.

³⁰⁶ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.141. ;Carayon, a.g.t. , s.359.

Belediyyet'l - İskenderiyye, nr.76, Fünûn - ı Harbiyye, Tunus, Dâru'l - Kütübi'l - Vatanî, nr.3254. , Leningrad, Üniversite Ktp. , nr.762 (Petersburg 213).³⁰⁷

2.4.2.2.7. Kitâbü'l - Hiye'l fî - el - Hurûb ve - Fethü'l - Madâ'in ve - Hıfz - el - Durûb

Eser, anonim bir derleme olarak kaleme alınmıştır. Eski bir yunan metninin Arapça çevirisi olarak telif edilmiştir. Muhammed b. Mengli tarafından, Büyük İskender'in mezarında bulunan bir kitabın çevirisi olduğu belirtilmektedir.³⁰⁸Savaş ve askerlik sanatı ile ilgili bir furûsiyye eseridir. Toplam 38 baktan oluşan eserde askerlik sanatları ile ilgili olarak birçok hususa yer verilmiştir.³⁰⁹

Eserin giriş kısmında, ” *Dünyanın Hazineleeri Arasında Bulunan Savaş Makineleri Kitabı*” yazmaktadır. Diğer Memlûk furûsiyelerinde olduğu gibi mezkûr eserde, Allah'a (C.C.) hamd edip, nimetler, ihsanlar ve lütufların O'ndan olduğu belirtilmektedir. Ardından Peygamber Efendimiz (S.A.V.) Hz.Muhammed'e salât ve selam ile devam etmektedir.³¹⁰Eserde savaş makineleri, dişliler ve çarklar, yanıcı ve yakıcı yağların tablosu ile mekanik cihazların on beş diyagramı verilmektedir. Eser, Nebil Muhammed Abdülaziz Ahmed tarafından yayınlanmıştır. Muhammed İbn - i Mengli, *el - Hiye'l fî'l - Hurûb ve fethü'l - Medâ'in ve 'Hıfzü'l - Durûb*, Ed.Nebil Muhammed Abdülaziz Ahmed, Matba'at Dâru'l - Kutûb el - Mısriyye, Kahire 2000 'de basılmıştır.³¹¹Eserin çeşitli bölümlerinde savaş makineleri ile ilgili çizimler bulunmaktadır.³¹²

Esere ait, çeşitli kütüphanelerin yazma eserler bölümlerinde nüshaları bulunmaktadır. Burada esas alınan nüsha ise İngiltere British Library, Doğu El Yazmaları bölümünde 14055 numarada kayıtlı olan nüshasıdır. Diğer nüshalar, Topkapı Sarayı III. Ahmed nr.3469/2, 3467/1, Ayasofya Kütüphanesi nr.3186/2, 2875, 3187/7, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi nr.92 ve 499'da kayıt altına alınmıştır.³¹³

³⁰⁷ İbn - i Menglî, *a.g.e.* , s.34.

³⁰⁸ Al - Sarraf, ”a.g.m.”, s.178.

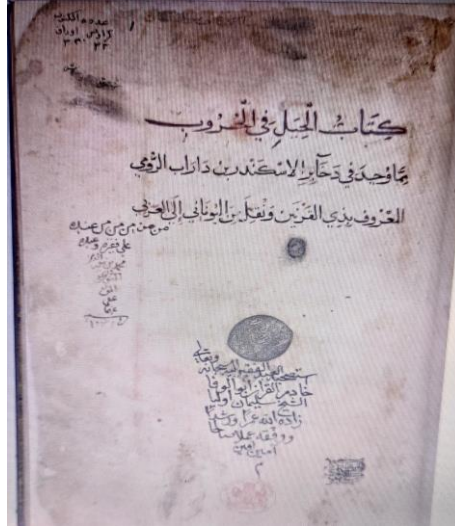
³⁰⁹ Özdağ, *a.g.e.* , s.16.

³¹⁰ Muhammed İbn - i Mengli, *Kitâbü'l - Hiye'l fî - el - Hurûb ve - Fethü'l - Madâ'in ve - Hıfz - el - Durûb*, British Library, Nr. 14055, Katar Digital Kütüphane , https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100000000046.0x000086 , E. T. , 27.09.2022.

³¹¹ İbn - i Menglî, *Kitâbü'l - Hiye'l..* , giriş kısmı.

³¹² İbn - i Menglî, *Kitâbü'l - Hiye'l*, v. 161.

³¹³ Al - Sarraf, ”a.g.m.”, s.178 . ; Carayon, *a.g.t.* , s.563.



Görsel 9: Kitâbü'l - Hiye'l fî - el - Hurûb ve - Fethü'l - Madâ'in ve - Hıfz - el - Durûb

Muhammed İbn - i Menglî, evladü'nas (Memlûk oğulları) olması hasebiyle birçok askeri sanat dalında uzmanlaşmıştır. Avcılık ile ilgili yazmış olduğu furûsiyye eserine aşağıda yer verilecektir. Müellif Kitâbü'l - Hiye'l'de okuyucuya şu şekilde bilgi vermektedir: "...silah ve zırh, savaş düzenleri ve bunlarla ilgili eğitimler, silahların kullanımı ve onarımı, savaş taktikleri ve yakıcı silahlar.." ³¹⁴

2.4.2.2.8. Ünsü'l - Melâ bi - Vahşi'l - Felâ

Ünsü'l - Melâ bi - Vahşi'l - Felâ, yukarıda zikredilen müellif Muhammed İbn - i Menglî'nin avcılığa dair kaleme almış olduğu bir furûsiyye eseridir. ³¹⁵Eser 1880 tarihinde Florian Pharaon tarafından "Traite de venerie" adı ile Fransızca'ya çevrilmiştir. ³¹⁶Memlûk Sultanı el - Melik el - Eşref Şaban, olası haçlı saldırıları karşısında, askerlerinin eğitimini kolaylaştıracak ve savaş sanatı konusunda bilgi sahibi yapabilecek eserlerin kaleme alınması için, aynı zamanda Memlûk halka subaylarından olan Muhammed İbn - i Menglî, ünlü Memlûk silahşörü Taybuğa el - Beklemeşi ve yine yakın dostları içerisinde yer alan İbn - i Erenboğa Zerdkaş'dan talep etmiştir. ³¹⁷ Müellif her askerde bulunabilecek el kitapları olarak

³¹⁴ Adam Ali, *Mighty to the End: Utilizing Military Models to Study the structure, Composition and Effectiveness of the Mamlûk Army*, University of Toronto, The Department of Near and Middle Eastern Civilizations, A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Toronto 2017, s.87.

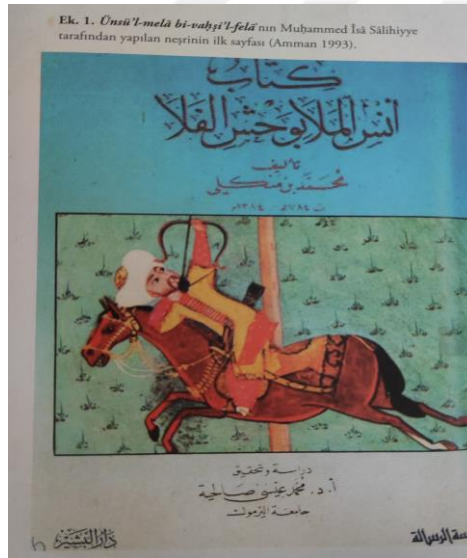
³¹⁵ Çubukçu, "a.g.m.", s.182.

³¹⁶ Çubukçu, "a.g.m.", s.182.

³¹⁷ İbn - i Menglî, *Tabsîratü's - Sultaniyye*, s.23.

telif ettiği furûsiyye eserlerinden biri olan mezkûr eseri yazmıştır.³¹⁸H.773/1371 telif tarihli eser içerisinde, eyer türleri, at üstünde yay kullanmak, mızrak kullanmak, kılıçla avlanma teknikleri üzerinde ağırlıklı olarak durulmaktadır.³¹⁹Askeri seferler sırasında önemli deneyimler elde eden İbn - i Menglî, gerek kara savaşlarında ve gerekse deniz savaşlarında bir asker için gerekli olan tüm silah ve teçhizatın tanıtım ve kullanımını eserinde kaleme almıştır. Özellikle avcılık konusunda, vahşi hayvanların avlanmaları ile ilgili bilgiler vermiştir. Ayrıca bir askerin sahip olması gereken tüm psikolojik ve fiziksel yeterlilikleri, eğitim ve becerilerin kazanılması konusunda önemli bilgiler sunmuştur.³²⁰

Ünsü'l - Melâ bi - Vahşi'l - Felâ, Muhammed îsâ Sâlihiyye tarafından 1993 yılında Amman'da basılmıştır.(Amman; Dâr el - Bashir 1993)



Görsel 10: Ünsü'l - Melâ bi - Vahşi'l - Felâ

Mezkûr furûsiyye eseri, Ebu'r - Rûh îsâ el - Bağdâdî (ö.638/1240) tarafından yazılan *el - Cemhere fî 'ulûmi'l - Bayzara*³²¹ adlı eserin muhtasar olarak yazılmış halidir. El -

³¹⁸ Henry Gros - Charles Edouard Delettrez, *Livres, Manuscripts & Photographies Orientalites*, Açık Artırma Usulü Mezat Katoloğu, Hotel Drouot, Paris 27 Haziran 2019, s.6.

³¹⁹ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.190. ;Carayon, a.g.t. , s.129. ;İbn - i Menglî, *Tabsîratü's - Sultaniyye*, s.24. ;"İbn - i Menglî eserini kaleme alırken, Akhi Hizzam el - Huttali'nin *el - Fevâidü'l - celîle fu'ulûli'l - Furûsiyye*, Ahmed b. Abdullah Muhibbeddin et - Taberî, Fahreddîn er - Râzî'nin *Kitâbü'l - firâse*, Muhammed b. 'Abdullah el - Kûsirî'ye ait *Kitâbü'l - cevâhir*, Ebu's - Salt b. 'Abdülaziz el - Endelûsî'nin eserlerinden faydalanmıştır. İbn - i Menglî, *Tabsîratü's - Sultaniyye*, s.24.

³²⁰ Gros - Delettrez, a.g.k. , s.6.

³²¹ Zikredilen eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr.3813'te kayıtlıdır. Çubukçu, "a.g.m.", s.182.

Cemhere eserine bazı ilaveler yapılarak yazılmıştır.³²²Eserin telifi esnasında Demîrî, Câhiz, İbn Kuteybe, İbn Vahşîyye ve İbn Zühr gibi müelliflerin eserlerinden faydalanılmıştır.³²³

Eserin bilinen tek nüshası Paris Bibliotheque Nationale’de nr.2832 - 773’te kayıtlıdır. Ancak, Gerhard Zoppoth, Kahire’de nr. 4865 bir nüshasının daha olduğunu belirtmektedir. Ancak, eserin bulunduğu bölüm hakkında bilgi vermemektedir.³²⁴Muhammed ibn Menglî ve eserleri hakkında Gerhard Zoppoth ayrıntılı bilgiler vermektedir.³²⁵

2.4.2.2.9. Kitâbü’l - ‘Anîk fî’l - Menâcînîk (H.775/1374)

Erenboğa el - Zardkeş tarafından yazılmış önemli bir Memlük furûsiyye eseridir³²⁶. Memlük askeri sistemi içerisinde yer alan askeri mühendislik konusunda telif edilmiştir. İllüstrasyonlar kullanılarak, mancınık yapımı ve kullanımı, topuz kullanımı, nef ve ateşli silahlar, ok - yay, zamberek, ziyar gibi Ortaçağ savaş makine ve teknolojileri hakkında bilgi verir. Genel olarak tüm orduların kullandığı mezkûr makinelerin yanında, tamamen Türklere has olanlar da bulunmaktadır.³²⁷

Mancınık, Memlük ordusu askeri teknolojileri içerisinde mühim bir yere sahiptir. Zira, kale kuşatmalarında ve kuşatmalardan korunma stratejileri içerisinde en fazla kullanılan savaş makinelerinden biridir.³²⁸

Mezkûr eser içerisinde “*sanduk muhasafat*” olarak bahsedilen bir ve alev makinesi olarak zikredilen bir savaş makinesinden bahsetmekte ve makinenin çizimi verilmektedir. Kap, hortum ve fırlatma hunisinden müteşekkildir. Ancak, başka kaynaklarda yukarıdaki terim zikredilmemektedir. Bu şekliyle alev makinesinin savaşlarda kullanılıp kullanılmadığı, başka bir kaynaktan çeviri yahut atıf şekliyle aktarılıp aktarılmadığı bilinmemektedir.³²⁹

³²² İbn - i Menglî, *Tabsîratü’s - Sultaniyye* , s.25. ; Carayon, *a.g.t.* , s.130. ; Al - Sarraf, ”a.g.m.”, s.190. ; Çubukçu, ”a.g.m.”, s.182.

³²³ İbn - i Menglî, *Tabsîratü’s - Sultaniyye*, s.24.

³²⁴ Gerhard Zoppoth, ”Muhammed ibn Mangli : Ein agyptischer Offizer und Schriftsteller des 14. Jh.s”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol.153, 1957, s.298.

³²⁵ Zoppoth, ”a.g.m.”, s.297 - 299. ;Ayrıca bkz. Tarek M. Muhammad, ” Ibn Manglî between the Arab and Byzantine Worlds: New Evidence”, *Journal of Medieval and Islamic History (JMIH)*, Vol.3, Ain Shams University, Egypt 2003, s.25 - 43.

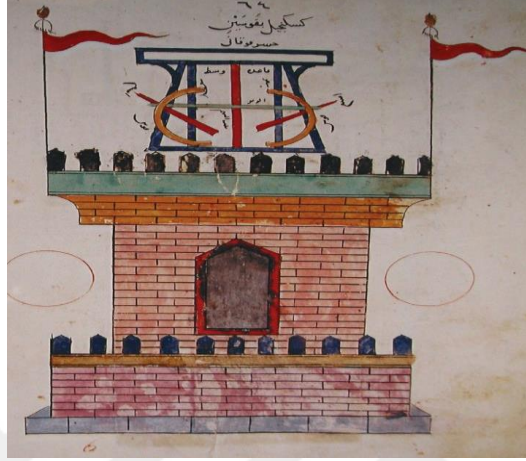
³²⁶ Al - Sarraf, ”a.g.m.”, s.184. ;Carayon, *a.g.t.* , s.749. ;Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.106. ; Marc Mercier, *A Mamluk History Bibliography*, Mercier, 1999, s.89.

³²⁷ *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, C.I. , Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004, s.XLIX. ;Zaky, ”a.g.m.”, s.110.

³²⁸ Ali, *a.g.t.* , s.254.

³²⁹ Tarek Galal Abdel - Hamid, ”The Development of Pyrotechnics and Firearms in the Mamluk Period”, *Journal of the Faculty of Archaeology*, Vol. , 19, Cario Üniversty, 2016, s.3.

Eserde zikredilen birçok Ortaçağ silah teknolojilerinden biri de “küşkencîr” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ok mancınığı olan küşkencir, ok atan mancınık olup, birçok Türk ve İslam kaynağından söz konusu edilmiştir. Genel olarak muhasaralarda, hisar ve kalelerin duvarlarını, surlarını aşabilmek, delebilmek için kullanılan saldırı ve savunma silahıdır. Küşkencir ile ilgili olarak ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bilgi verilecektir.³³⁰



Görsel 11: Kitâbü'l - 'Anîk fî'l - Menâcînîk

Erenboğa el - Zerdkâş, eseri içerisinde çok miktarda mancınığın çizimlerine yer vermiştir. Neft, kireç kapları, ok ve yay, topuz ve zemberek gibi alet ve malzemeler hakkında bilgi vermektedir.³³¹ Müellif eseri içerisinde farklı nesnelerin atılmasını sağlayan değişik şekillerde imal edilen mancınık türlerinden bahsetmektedir. Hastalıklı insan, çürümüş insan ve hayvan atan mancınıklar, akrep ve yılan gibi zehirli hayvanlar atan mancınıklar, cam, bakır ve gaz gibi maddelerden müteşekkil bombalar atan mancınıklar, neft ve ateş topu atan mancınıklar ve taş atan mancınıklar çizimleri ile birlikte zikredilmektedir. Ayrıca farklı bir mekanizma ile üretilen ve her yöne atış yapabilen mancınıklar da bulunmaktadır³³². Esere ait nüsha, Topkapı Sarayı III. Ahmed bölümünde nr.3469 'da kayıtlıdır.³³³

³³⁰ Osman G. Özgüdenli - İbrahim Duman, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bir Ok Mancınığı: Küşkencîr", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.III, Sayı 1, 2016, s.98.

³³¹ Özdal, a.g.e. , s.17.

³³² Erkan Göksu, "İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Antakiyat, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, Sayı 2, 2019, s.8.

³³³ Özgüdenli - Duman, "a.g.m.", s.97.

2.4.2.2.10.Tefrîc - el Kürûb Fî - Tedbîr el - Hurûb

Ömer b. İbrahim el - Ensârî el - Avsî (ö.814/1411) tarafından telif edilmiştir. Memlûk Sultanı Ferec b. Berkuk zamanında kaleme alınmıştır. Otuz baktan oluşmaktadır.³³⁴ Eser içerisinde , muhasara, kale kuşatmaları, elçilik faaliyetleri, savaş hileleri, pusu kurma, casusluk faaliyetleri gibi savaşa dair birçok mesele kaleme alınmıştır.³³⁵

Eserin ilk bölümünde, açık çatışmanın en son seçenek olduğunu, bundan evvel alınması gereken birçok tedbirden ve bu tedbirlerin öneminde bahsetmektedir. Orduların savaş alanına sevki, savaş plan ve organizasyonlarının kusursuz bir biçimde uygulanması, sistem içerisinde yer alan aktörlerin niteliklerini ifade etmektedir.³³⁶ Savaşların devletlere çok büyük ekonomik yük getirmesi ve her açıdan (siyasi, ekonomik, sosyal, askeri) hasara yol açması nedeni ile savaşlardan kaçınmak gerektiğini belirtmektedir. Bunu için çeşitli hilelere başvurulabileceğini aktaran müellif, düşmanı zayıflatmak için rüşvet vermek, yanlış istihbari faaliyetlerde bulunmak, mektup göndermek, düşman ordusunu bölmek için aralarına nifak tohumu ekmek gibi yöntemlerin kullanılabileceğini ve bu hileler ile birçok kez savaşların kazanıldığını belirtmektedir.³³⁷

Müellif eserine “*Yüce Allah’ın (C.C.) mütevazî kulu Ömer b. İbrahim el - Avsî el - Ensârî*” şeklinde kendini tanıtarak başlar. Scanlon’un çevirisine göre eserin ilk kitabı barış zamanlarında Sultanın ikamet ettiği başkentte dikkat edilmesi gereken hususlar zikredilmiştir.³³⁸ Eserin ikinci kitabı ajanlık ve casusluk faaliyetleri hakkında yazılmış olup, bu konu ile ilgili önemli hususlar aktarılmıştır.³³⁹ Üçüncü kitap, elçiler ve elçiler hakkında kaleme alınmıştır. Nitelikli bir elçide bulunması gerekenler ile ilgili bilgiler verilmiştir.³⁴⁰ Dördüncü kitap, savaşı önleyen hile ve aldatma taktiklerini incelemektedir.³⁴¹ Beşinci kitap, savaş ile ilgili olarak devlet erkânı ile birlikte istişare yapmanın önemi ve görüş alışverişinde

³³⁴ George T. Scanlon mezkûr eserin çevirisinde, eserin yirmi kitaptan oluştuğunu ve her kitabın üç bölümden oluştuğunu belirtmektedir. George T. Scanlon, *A Muslim Manuel Of War By Tafiir AL - Kurûb Fî Tadbîr Al - Hurûb Umar İbn İbrahim Al - Awsî Al - Ansârî*, The American Universty At Cairo Press, Kahire 1961, s.39. ;Göksu, *Okla Yükselen Millet*, s.106.

³³⁵ *Osmanlı Askeri Literatürü Tarihi*, . C.I. , s.LII. ;Al - Sarraf, ”a.g.m.”, s.179. ;Carayon, *a.g.t.* , s.138. ;Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Yenigün, *Tefrîc el - Kürûb Fî - Tedbîr el - Hurûb Adlı Esere Göre Orta Çağda Savaş Sanatı (Tercüme ve Değerlendirme)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020.

³³⁶ Carayon, *a.g.t.* , s.139.

³³⁷ Carayon, *a.g.t.* , s.140.

³³⁸ Scanlon, *a.g.e.* , s.43.

³³⁹ Scanlon, *a.g.e.* , s.51. ;Carayon, *a.g.t.* , s.139.

³⁴⁰ Scanlon, *a.g.e.* , s.55. ;Carayon, *a.g.t.* , s.139.

³⁴¹ Scanlon, *a.g.e.* , s.59. ;Carayon, *a.g.t.* , s.140.

bulunmakla alakalı olarak yazılmıştır.³⁴² Altıncı kitap, ordu komutanlarının özellikleri ve komutanın askerlerine ne şekilde davranması, askerlerin özelliklerinin neler olduğu hakkındadır.³⁴³ Yedinci kitap düşmanın ne zaman karşılanması ve düşmana karşı savaş ile ilgili bir bölümdür.³⁴⁴ Sekizinci kitap, savaş öncesi bilgi toplamak için oluşturulan keşif ekibi ve özellikleri, nasıl bilgi toplanacağı hakkındadır.³⁴⁵ Dokuzuncu kitap, ordunun ayrılması, uzun yolculuklarda alınması gereken tedbirler ve konu ile ilgili ihtiyatlı davranmak konusundadır.³⁴⁶ Onuncu kitap ise ordunun kamp kurduğu mevkilerde alınacak tedbirler ile ilgilidir.³⁴⁷ On birinci kitap, ordu birliklerinin düzenlenmesi ve organizasyonu, askerlerin harekete geçmesi ile alakalı olarak yazılmıştır.³⁴⁸ On ikinci kitap, ordunun ne zaman harekete geçeceği, hazinelerle malzeme ve mühimmatların korunması hakkındadır.³⁴⁹ On üçüncü kitap, düşmana uygun olduğu durumlarda gece saldırılarının yapılması ve bu hususta kullanılacak taktik ve stratejileri hakkında kaleme alınmıştır.³⁵⁰ On dördüncü kitap, orduya ait savaş sıralamaları ve birliklerin konumlandırılmaları ile ilgilidir.³⁵¹ On beşinci kitap, pusu kurma teknikleri ve yönetim - organizasyonlarının yapımı ve planlanması - uygulanması hakkındadır.³⁵² On altıncı kitap, savaş esnasında askerlerin dizilişi ve düşmana karşı konumlanmaları ile ilgili bir bölümdür.³⁵³ On yedinci kitap, düşmanla karşılaşma durumunda ve savaş başladığında yapılması gereken hususlar ile ilgili yazılmıştır.³⁵⁴ On sekizinci kitap, düşmanın mağlup edilmesinden sonra yapılacak işler hakkındadır.³⁵⁵ On dokuzuncu kitap, kalelerin muhasarası ve alınması için uygulanacak olan yöntem ve savaş taktikleri ile ilgili konular zikredilmiştir.³⁵⁶ Yirminci ve son kitap ise müstahkem kalelerin savunulması hakkında yazılmıştır.³⁵⁷

³⁴² Scanlon, *a.g.e.* , s.66. ;Carayon, *a.g.t.* , s.140.

³⁴³ Scanlon, *a.g.e.* , s.70.; Carayon, *a.g.t.* , s.140.

³⁴⁴ Scanlon, *a.g.e.* , s.76.

³⁴⁵ Scanlon, *a.g.e.* , s.80.

³⁴⁶ Scanlon, *a.g.e.* , s.83. ;Carayon, *a.g.t.* , s.141.

³⁴⁷ Scanlon, *a.g.e.* , s.86. ;Carayon, *a.g.t.* , s.141.

³⁴⁸ Scanlon, *a.g.e.* , s.89. ;Carayon, *a.g.t.* , s.141.

³⁴⁹ Scanlon, *a.g.e.* , s.91.

³⁵⁰ Scanlon, *a.g.e.* , s.93. ;Carayon, *a.g.t.* , s.144.

³⁵¹ Scanlon, *a.g.e.* , s.95.

³⁵² Scanlon, *a.g.e.* , s.97. ;Carayon, *a.g.t.* , s.142.

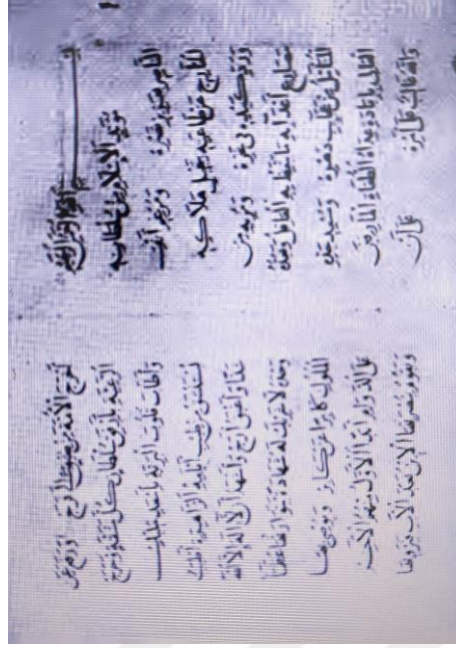
³⁵³ Scanlon, *a.g.e.* , s.99. ;Carayon, *a.g.t.* , s.143.

³⁵⁴ Scanlon, *a.g.e.* , s.104.

³⁵⁵ Scanlon, *a.g.e.* , s.112.

³⁵⁶ Scanlon, *a.g.e.* , s.114. ;Carayon, *a.g.t.* , s.144 - 145.

³⁵⁷ Scanlon, *a.g.e.* , s.120. ;Carayon, *a.g.t.* , s.145.



Görsel 12: Tefrîc - el Kürûb Fî - Tedbîr el - Hurûb

Esere ait nüshalar İstanbul Fatih Kütüphanesi nr.3483 ve Princeton Üniversitesi Yehuda bölümü nr.3954’te kayıtlıdır.

2.4.2.2.11. Kitâbü’l - Furûsiyye ve’l - Menâsibü’l - Harbiyye

Kitâbü’l - Furûsiyye ve’l - Menâsibü’ül - Harbiyye adlı eser, furûsiyye dalında telif edilmiş önemli bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Memlûk devleti zamanında yaşamış olan Necmeddin Hasan er - Rammah el - Ahdab (ö.H.694/1296)³⁵⁸ tarafından kaleme alınmıştır.³⁵⁹ Eser, binicinin mızrakla savaşmasının ve uygulayacağı metodları anlatarak esere başlamaktadır. Kitabın önsözünde “*itaat ve cömertliği ile insanları yücelten Allah’a (C.C.) hamdolsun*” şeklinde hamd ile başlar ve eserin binicilik kitabı olduğunu belirtir. Silahşörlerin tek başlarına yaptıkları dövüş talimlerinin yirmi altı tekniğini anlatmaktadır. Kılıç kullanma teknikleri ve tekniği uygulanması, topuz kullanımı ile ilgili bölüm, mızrakla yapılabilecek elli sekiz hareketin açıklanması yer almaktadır.³⁶⁰

³⁵⁸ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratu*, E. J. Brill, Leiden 1937, s.905.

³⁵⁹ <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc30741q/cd0e56>. E. T.26.10.2022.

³⁶⁰ Aynı yer.



Görsel 13: Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l - Menâsibü'l - Harbiyye

Eser içerisinde bir babta, Büyük İskender tarafından kullanılan ve parlayan bir aynanın tarifi verilmektedir. Savaşlarda kullanılan nefit ve mancınıklar ile yapılan atışların ve kullanılan malzemelerin çizimleri³⁶¹, savaş makineleri ve çizimleri ile ilgili geniş bir inceleme yapılmaktadır. Eser, Ortaçağ'da İslam dünyasında ateşli silahların kullanımı ile ilgili birçok bilgiye yer vermektedir.³⁶² Roket kullanımı ve barut terkipleri³⁶³ ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler aktarılmaktadır. Yüz yedi farklı çeşit barut terkibini açıklayarak anlatmakta ve yirmi iki farklı şekil roket yapımını açıklamaktadır.³⁶⁴ Hasan er - Rammah'ın , bu kadar geniş çapta askeri teknolojilere hâkim olmasında büyük babasının da etkisi bulunmaktadır. Zira, o da barut ve ateşli silahlar ile ilgilenmiş, bilgisini ve tecrübelerini Hasan er - Rammah'a aktarmıştır. Ayrıca sadece savaşlarda değil, eğlence ve gösterilerde “ateş oyunları” adı ile havai fişek gösterileri düzenlenmiştir.³⁶⁵ Ayrıca Rammah, eserinde Yunan Ateşi'nin tarifini de vermektedir.³⁶⁶

³⁶¹Necmeddin Hasan er - Rammah el - Ahdâb, *Kitabü'l - Furûsiyye ve'l - Menâsibü'l - Harbiyye*, www.gallica.bnf.fr. Fransa Ulusal Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü, Arapça 2825, v. 5. , v. 6. , v. 16. , v. 35. , v. 37. , v. 43. , v. 45. , v. 49.

³⁶² Salim Aydın, “Osmanlı Askeri Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2. , Sayı 4, 2004, s.275.

³⁶³ J.R.Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1999, s.200 - 201.

³⁶⁴ Aydın, “a.g.m.”, s.275.

³⁶⁵ Aydın, “a.g.m.”, s.275.

³⁶⁶ Partington, *a.g.e.* , s.51.

2.4.2.2.12. Gars el - Ensâb Fi - Ramy ve - Nüşşâb

Memlükler döneminde yaşamış olan Celaleddin Abdurrahman ibn - i Ebû Bekr el - Suyûtî (ö.1505/911)³⁶⁷ tarafından telif edilmiş bir furûsiyye eseridir. Memlükler döneminin önemli bir hukukçusu ve tarihçisi olan Suyûtî, mezkûr eseri okçulukla ilgili olarak kaleme almıştır. Okçuluk sanatı ile ilgili âyet, hadis ve yorumlamaların bir derlemesi olarak yazılmıştır. Eserde yay yapımı ve kullanım teknikleri, ok yapımı ve kullanımı, atış teknikleri Abdurrahman Taberî'ye atıfta bulunarak okçulukla ilgili önemli bilgilere yer vermektedir.³⁶⁸ Mezkûr eser içerisinde 'İzzeddin İbn - i Cema'ah tarafından kaleme alınan *Evtâkü'l - Esbâb fi - Ramy - bi - Nüşşâb* adlı okçulukla ilgili eserin bölümlerini içerisinde barındırmaktadır.³⁶⁹

Mezkûr furûsiyye eseri, müellifin vefatından yedi yıl sonra 918/1512 tarihinde tamamlanmıştır. Suyûtî, eserin başlangıcında her furûsiyyede olduğu gibi Allah'a (C.C.) hamd ederek başlamakta, ok ve yayların cihadda ve talimde kullanılması ile ilgili bilgiler vermektedir.³⁷⁰



Görsel 14: Gars el - Ensâb Fi - Ramy ve - Nüşşâb

³⁶⁷ Scanlon, *a.g.e.* , s.13. ;Al - Sarraf, "a.g.m.", s.153, 171. ;Carayon, *a.g.t.* , s.634.

³⁶⁸ Celaleddin Abdurrahman ibn - i Ebû Bekr el - Suyûtî *Gars el - Ensâb Fi - Ramy ve - Nüşşâb* Katar Digital Kütüphane, www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099022516.0x000001?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownload, E. T.20.11.2022.

³⁶⁹ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.171.

³⁷⁰ El - Suyûtî, *a.g.e.* , aynı yer.

Esere ait nüshalar, British Libraryi Doğu El Yazmaları Bölümü nr.12830, Staasbibliothek nr.5540/2 ve Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütüphanesi nr.2325 'te kayıt altına alınmıştır.³⁷¹

2.4.2.2.13. Kitâbü'l - Remy (Okçuluk Üzerine Bir İnceleme)

Yusuf İbn - i Muhammed Cûhî el - Mevsilî tarafından telif edilen, okçulukla ilgili bir eserdir. Eserin temeli ve içeriği Abdurrahman et - Taberî'nin eseri olan Kitâbü'l - Vazıh fi - Remy ve - Nüşşâb'ın geleneğinde kaleme alınmıştır. Okçuluk ile ilgili olarak kısa ve isimsizdir.³⁷² Eserde yay ile yapılan atış teknikleri anlatılmakta, ok atışı esnasında yapılan atış hatalarından bahsedilmekte ve okçuluk üzerine eski eserlerden alıntılar yapılmaktadır.³⁷³

Okçuluk ile ilgili derleme bir eser olan Kitâbü'l - Remy, Besmele ile başlamakta, Hz.Peygamber (S.A.V.)'e salat ve selam getirerek devam etmektedir. Okçuluk üstatları olan başta Sa'd b. Ebu Vakkas (R.a.), Ebu Haşim - i Bâverdi, Tahir - i Belhî, İshak er - Raffâ ve mezkûr üstatları bildiren Abdurrahman et - Taberî'yi zikrederek giriş yapmaktadır.³⁷⁴



Görsel 15: Kitâbü'l - Remy

³⁷¹ El - Sarraf, *a.g.m.* , s.171 - 172. ;Carayon, *a.g.t.* , s.634.

³⁷² Brockelman, *a.g.e.* , s.906.

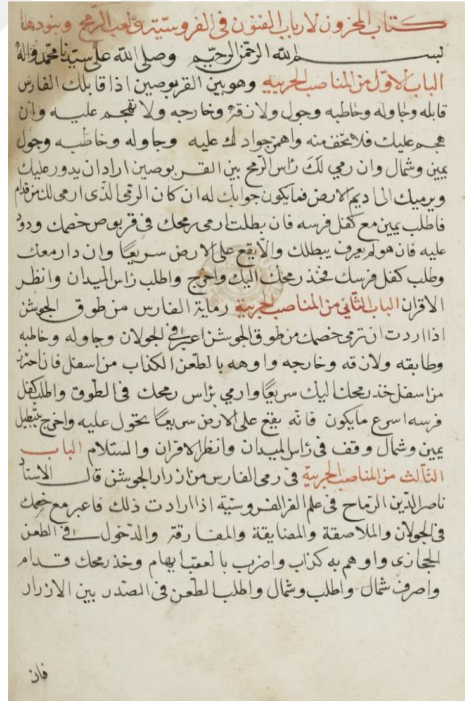
³⁷³ Yusuf İbn - i Muhammed Cûhî el - Mevsilî, *Kitâbü'l - Remy (Okçuluk Üzerine Bir İnceleme)*, British Library, Doğu El Yazmaları Bölümü, 3135. , Katar Digital Kütüphane, https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100099022436.0x000001, E. T.26.11.2022.

³⁷⁴ El - Mevsilî, Doğu El Yazmaları, 3135, v. 1.

Eserin bilinen nüshası British Library, Doğu El Yazmaları Bölümünde nr.3135 'te kayıt altında bulunmaktadır. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde mezkûr eser içerisindeki okçuluk ile ilgili gerekli kısımlardan faydalanılacaktır.

2.4.2.2.14. Kitâbü'l - Mahzûn li - Erbâbî'l - Fünûn

Nâsir el - Dîn İbn el - Tarablûsî (H.986/1578 - 1579) tarafından benzer bir askeri strateji eserinden faydalanarak telif etmiştir. Önemli bir furûsiyye eseri olarak karşımıza çıkan Kitâbü'l - Mahzûn li - Erbâbî'l - Fünûn, diğer furûsiyye eserlerinde klasikleşmiş besmele ve Hz. Peygamber'e salât ve selam ile başlamaktadır. Eserin ilk bâbı, harp tekniklerini incelemekte, askeri stratejiler ve tatbikatlar üzerine geniş bilgiler vermektedir.³⁷⁵ Eser içerisinde askerlik sanatı ile ilgili birçok illüstrasyona yer verilmektedir. 72 farklı yöntem ile mızrak kullanımını ve mızrak talimini aktarmaktadır. Askeri savaş sanatının birçok dalını bir araya getirerek değerlendirmiş, Ortaçağ harp sanatına dair kullanılan birçok silah ve stratejiyi eserinde bir araya getirerek ilgili askeri kuruluşlara ve emirliklere sunmuştur.³⁷⁶



Görsel 16: Kitâbü'l - Mahzûn li - Erbâbî'l - Fünûn

³⁷⁵ Reinaud, a.g.e. , s.12.

³⁷⁶ Reinaud, a.g.e. , s.15.

Eser içerisinde birçok savaş taktik, silah ve strateji ile ilgili kullanım ve talim teknikleri ile ilgili birçok çizim yer almaktadır. At üzerinde mızrak talimleri³⁷⁷, at üzerinde ön ve arkadaki düşmana mızraklı müdahale teknikleri,³⁷⁸ at üzerinde sabit hedeflere atış talimleri³⁷⁹, at üzerinde hareketli hedeflere mızraklı müdahale talimleri anlatılmaktadır. At üzerinde canlı hedeflerin baş kısımlarına konan halkalara mızraklı müdahalesi, talim meydanlarında uygulanacak olan talim şekilleri, at üzerinde ayakta duruş biçiminde iki mızraklı ve iki kılıçlı talim (atın yuları süvarinin beline bağlıdır), resmedilerek anlatılmıştır. İki askerin karşılıklı ikişer mızrakla talimi ve saldırı - savunma teknikleri, yaya olarak yerde sabit hedeflere vuruş teknikleri, at üzerinde talim meydanında mızrak tutuş ve saldırı taktikleri, yerde yaya piyade askerlere hareket halinde mızrakla saldırı ve savunma taktikleri, at üzerinde iki askerin taliminden önce centilmenlik selamlaşmaları, iki süvarinin kılıç talimi, piyade askerlerin tek kılıçla ve çift kılıçla yerdeki sabit hedeflere vuruş teknikleri, iki piyade askerin kılıç ve kalkan kullanarak yaptıkları talimleri, kalkan şekilleri ve tutuş biçimleri, zırhlar, at üstünde ve yerde topuz talimleri, at üzerinde çift tarafı topuzlu mızrakların kullanımı, kısa sopa talimleri, atlı okçulukta farklı boyutlardaki yer hedeflerine geriye dönülerek yapılan ok atışları, atlı okçulukla yakın yer hedeflerine atışlar ve duru biçimleri, ok gezleme ve yay tutuş şekilleri, atlı okçuların ve yaya okçuların yüksek hedeflere atış talimleri, at üzerinde iken bir direğin ucuna takılan kabağa yapılan kabak atışı, sabit hedeflere ok atışı, duruş, tutuş ve bırakış talimleri, arbalet yay ile atış talimleri, arbalet kurulum şekilleri, arbalet ile hedefe atış yapma şekilleri resmedilmiştir.³⁸⁰

Esere ait nüsha Fransa Ulusal Kütüphanesi, El Yazmaları bölümü, Arapça 2826 numarada kayıt altına alınmıştır.

2.4.2.2.15. Kitâbü'l - Menâhic el - Sürûr ve'l - Rasâd fî - Remy ve'l - Sibâk ve'l - Cihâd

H.947/1541 tarihli furûsiyye eseri, Abdülkadir ibn - i Ahmed ibn - i Ali el - Fâkihî tarafından telif edilmiştir. Mekke şehrinin kutsal topraklarına Portekizlilerin müdahalelerine karşı cihâd etmenin gerekliliği üzerine kaleme alınmış bir eserdir. Eserin birinci bölümünde müellif, cihâd etmenin faziletleri hakkında bilgi vermektedir. İkinci bölümde, Hz.Muhammed (S.A.V.) 'in seferleri kısaca anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde at yarışları ve

³⁷⁷ Nâsir el - Dîn İbn el - Tarablûsî, *Kitâbü'l - Mahzûn li - Erbâbi'l - Fünûn*, Fransa Ulusal Kütüphane, El Yazmaları Bölümü, Arapça 2826, v. 35.<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84061735#.E.T.30.11.2022>.

³⁷⁸ El - Tarablûsî, El Yazmaları, 2826, v. 44.

³⁷⁹ El - Tarablûsî, El Yazmaları, 2826, v. 45.

³⁸⁰ El - Tarablûsî, El Yazmaları, 2826, v. 46 - 109.

deve yarışlarından bahsedilmektedir. Eserin dördüncü bölümünde ok ve yay kullanmanın önemi ve teknikleri hakkındadır. Beşinci bölüm, avcılık ile ilgili kaleme alınmıştır. Altıncı bölüm evcil hayvanlar diğer bölümler ise dört ayaklı hayvan çeşitleri, atasözleri, kuşlar ile ilgili filolojik terimler, atasözleri ve ayetlerle uyarılar bulunmaktadır.³⁸¹



Görsel 17: Kitâbü' l - Menâhic el - Sürûr ve'l - Rasâd fî - Remy ve'l - Sibâk ve'l - Cihâd

Eser içerisinde müellif Fakihî, Portekizlilerin Mekke'ye karşı tehditlerine karşı cihâd çağrısı yapmaktadır. Kâfirlere karşı cihada katılan ve ölenlerin şehitlik makamına erişeceklerini, bu makamın güzelliği ve ulviliği konusunda ikna edici ifadeler kullanmaktadır. Cihatta ölenlerin Allah (C.C.) tarafından cennet ile ödüllendirileceğini belirtmektedir.³⁸²

Abdülkadir Fâkihî, kutsal savaşlarda kullanılacak silahları ve kullanımlarını anlatmakta, Tatar yayının özelliklerinden ve kullanım yöntemlerinden bahsetmektedir. Böylece 9. Yüzyıldan itibaren Abbasîlerden itibaren başlayan furûsiyye disiplini ve geleneğinin son temsilcilerinde birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸³ Mezkûr eserin nüshaları Fransa Ulusal Kütüphanesi, Arapça bölümü nr.2834 (1009/1600), Kahire Fransız Doğu Arkeoloji Enstitüsü (İFAO) nr. Arapça 106 (1135/1722) ve Kahire, Maktabat, el - Ezher nr.42799 (1153/1740) numaralarda kayıt altına alınmıştır.³⁸⁴

³⁸¹ <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc30750p> . E. T.03.12.2022.

³⁸² Abbas Zouache, "Une culture en partage: la furûsiyya à l'épreuve du temps", s.64.

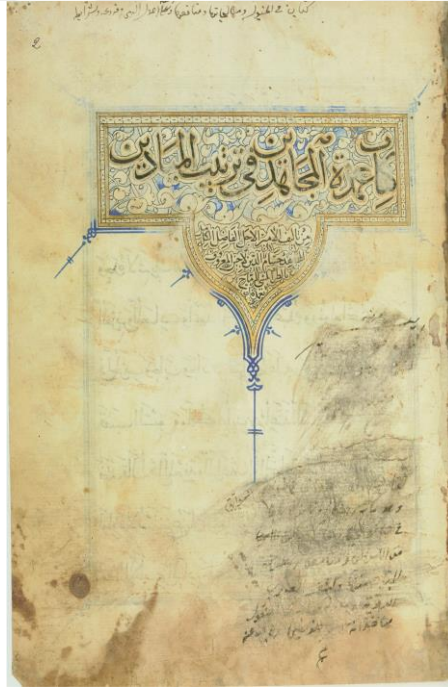
³⁸³ Zouache, "a.g.m.", s.65.

³⁸⁴ Zouache, "a.g.m.", s.59.

2.4.2.2.16. ‘Umdetü’l - Mücâhidîn fi’tertîb el - Meyâdîn

‘Umdetü’l - Mücâhidîn fi’tertîb el - Meyâdîn (H.797/1395) Memlûk emirlerinden Hüsameddin Laçin adı ile maruf, Tarablusî er - Rammah tarafından telif edilmiş bir furûsiyye eseridir. Eser içerisinde altın mürekkep kullanılarak çeşitli çizimler yapılmıştır.³⁸⁵ Bu çizimler süvari birliğinin meydan talimleri ile ilgili olup, başlangıç aşamasından, talimin bitimine kadar yapılan, savaş alanında uygulanacak olan süvari taktik ve stratejileri içeren meydan şekilleridir.³⁸⁶

Savaş sanatının birçok alanı ile ilgili olarak bir süvarinin topuz kullanımı, mızrak talimleri, kılıçla dövüş talimleri ve özellikle okçuluk ile ilgili şiir (kaside) ifade edilmiş derleme bir furûsiyye eseridir. Okçuluk ile ilgili olarak kaleme alınan kasidede , okçuluğun temelleri, ilkeleri ve yöntemleri birçok Memlûk furûsiyyesinde olduğu gibi Abdurrahman el - Taberî’nin otoritesine başvurulmuştur.³⁸⁷



Görsel 18: ‘Umdetü’l - Mücâhidîn fi’tertîb el - Meyâdîn

³⁸⁵ Hüsameddin Laçin Tarablusî er - Rammah, ‘Umdetü’l - Mücâhidîn fi’tertîb el - Meyâdîn, Fransa Ulusal Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü, Arapça 6604, v. 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 9 - 10 - 11. , <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10461477h> , E. T.08.12.2022.

³⁸⁶ <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc33563p> , E. T.08.12.2022.

³⁸⁷ Osmanlı Askeri Literatürü Tarihi, C.I. , s. L. ;C arayon, a.g.t. , s.616.

Hüsameddin Laçin Tarablusî er - Rammah, Necmeddin el - Ahdab er - Rammah'ın çalışmalarını birleştirmiş ve değişik turnuva egzersizleri ve mızrak oyunlarının varyasyonlarını eklemiştir.³⁸⁸

Esere ait nüshalar, Fransa Ulusal Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü, Arapça nr.6604, Ayasofya Kütüphanesi 3899a/3 ve 4196/2, Bağdat Köşkü 370/1, Fatih Kütüphanesi nr.3512/4 - 3509/8, Maktabat el - Ahmediyye nr.1372, Nuruosmaniye Camii Kütüphanesi nr. 2294/2, Rampur Rıza Kütüphanesi nr.3524, Staatsbibliothek nr. 5552 ve Ayasofya III. Ahmed Kütüphanesi nr.2129/3 numaralarda kayıtlıdır.³⁸⁹

2.4.2.2.17. Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l Muhârebe

Anonim bir eser olan Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l Muhârebe, 14. Yüzyılın ikinci yarısında ismi belirsiz kıdemli bir furûsiyye ustası tarafından kaleme alınmış önemli ve orijinal bir furûsiyye eseridir.³⁹⁰ Usta Memlük askeri eğitimcilerinin yeni Memlüklerin eğitimi için kaleme alınmış olan eser, binicilik ve mızrak talimlerini içermektedir. Binicilik, egzersizler, Memlük sultan ve emirlerinin eğitimleri, savaş becerileri, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki cereyan eden savaşlar, ünlü Arap ve Türk furusiyye üstatları hakkında çok sayıda bölüm bulunmaktadır. Eserin ana teması mızrak sanatları üzerinedir. Necmeddin el - Ahdâb er - Rammah tarafından tarif edilen yetmiş iki farklı mızrak talim şekline ek olarak, askerlerin tekli ve grup olarak mızrak talimleri, iki atlı arasında meydana gelecek olan mızraklı mücadeleler simüle edilmiştir. Ayrıca belli gruplar arasındaki savaş tatbikatlarına yer verilmiştir.³⁹¹ Furûsiyye eğitimcilerine çeşitli savaş talim tavsiyeleri veren müellif, yeni yöntemler bulunması için teşvik etmektedir.³⁹²

Günümüzde tespit edilen tek nüshası bulunan eser, İngiltere British Libraryı, Doğu El Yazmaları Bölümü, nr.9015'te kayıt altındadır.³⁹³

³⁸⁸ Scanlon, *a.g.e.* , s.8.

³⁸⁹ Carayon, *a.g.t.* , s.616. ;Al - Sarraaf, "a.g.m.", s.174.

³⁹⁰ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.199.

³⁹¹ www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099021814.0x000001?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign E. T.15.12.2022.

³⁹² Al - Sarraf, "a.g.m.", s.199.

³⁹³ *Kitâb Fi'l Furûsiyye ve'l Muhârebe*, British Library, Doğu El Yazmaları Bölümü, 9015. http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099021814.0x000001 , E. T.15.12.2022. ;Al - Sarraf, "a.g.m.", s.199.



Görsel 19: Kitāb fi'l Furûsiyye ve'l Muhârabe.

2.4.2.2.18. Zikrū'l - 'Amāl bi's - Seyf

Zikrū'l - 'Amāl bi's - Seyf adlı furûsiyye eseri h.739/1338 tarihinde telif edilmiş, h.588/1192 tarihli bir esere dayandırılarak isimsiz bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Anonim olan mezkûr eser, kılıç ustalığı, okçuluk ve diğer askeri sanatlar ve askeri beceriler üzerine yazılmıştır.³⁹⁴

Eserin giriş kısmının ardından, kılıçların ve cihâdın erdemleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Devamında Yakub ibn - i İshak el - Kindî tarafından yazılan “*Kılıçlar ve Türleri Üzerine*” adlı eser ile bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Kılıçları özellikleri ile ilgili bölüm eklenerek kılıç bahsi tamamlanmıştır. İyi bir kılıç kınının özellikleri, kalkan bölümü esere yazılmıştır. Eserde okçuluk ile ilgili uzun bir bölüme yer verilmiştir.³⁹⁵

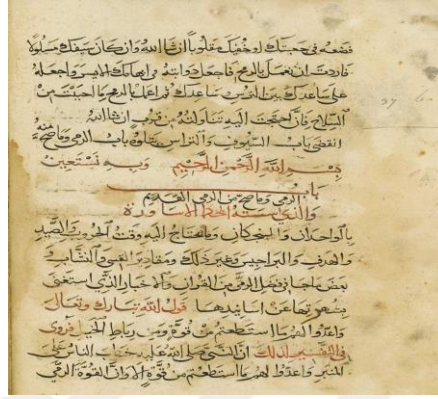
Farklı çeşitlerde yaylar ve özellikleri, oklar ve özellikleri, kiriş, atış teknikleri, savaş durumlarında okçuluk teknikleri, kalelere ok taarruzu teknikleri ve kale savunmalarında

³⁹⁴ https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100098480068.0x00001e?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownload , E. T.19.12.2022.

³⁹⁵ Zikrū'l - 'Amāl bi's - Seyf, British Library, Doğu El Yazmaları Bölümü, 7514, v. 16 - v. 39. , Katar Digital Kütüphane, http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100073295176.0x000001, E. T.19.12.2022.

okçuluk teknikleri, okla pusu ve gözetleme, at sırtında okçuluk sanatı ve aynı anda birden çok ok atma gibi teknikleri kapsamaktadır.³⁹⁶

Eserin devamında topuz kullanımı, cirit atma, kement kullanma, at binme biçimleri ve binicilik, süvarinin silah ve diğer silah ve binicilik ekipmanlarının kullanımı, at yarışı, geçit törenleri ve geçit alanlarının tanımları ve talim alanları anlatılmaktadır.



Görsel 20: Zikrū'l - 'Amâl bi's - Seyf (Okçuluk Bölümü)

2.4.2.2.19. Kitâbü'l - Fî'ilmü'l - Furûsiyye ve La'b el - Rummah

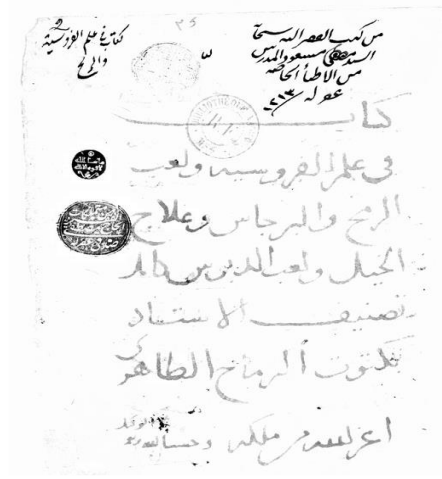
XIII. yüzyılın sonlarına doğru Bedreddin Bektût er - Rammah el - Hâzindâri el - Zâhirî tarafından telif edilen önemli bir furûsiyye eseridir.³⁹⁷ Memlûk furûsiyye geleneği ile ilgili günümüze ulaşan önemli bir eserdir. Müellif, eserinde mızrak taşıma, kullanma ve diğer teknikler ile ilgili bilgiler vermektedir. Bektût'un furusiyye disiplinine bu denli hâkim olması, onun halka komutanlarından biri olmasından kaynaklanmaktadır.

Eserde atların bakımı, okçuluk eğitimi ve savaş alanlarında kullanılan farklı silahlar konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Al - Sarraf, Bektût'un mızrak kullanımı konusunda oldukça yetkin olduğunu, eser içerisinde acemi askerler için birçok egzersiz bulunduğunu, furûsiyye risalesinin genel olarak mızrak kullanımı teknikleri ve at bakımına ayırdığını belirtir. Özellikle acemilere dair okçuluk eğitimi, farklı silahların kullanımı ile ilgili bilgileri de aktardığını belirtmektedir.³⁹⁸

³⁹⁶ Aynı yer.

³⁹⁷ Carayon, *a.g.t.*, s.611.; Scanlon, *a.g.e.*, s.17.

³⁹⁸ Al - Sarraf, "a.g.m.", s.195.



Görsel 21: Kitâbü' l Fî'ilmü'l - Furûsiyye ve la'b el - Rummah

Müellif eserine besmele ile başlamakta ve eser içerisinde zikredilecek olan furûsiyye disiplinlerinin özelliklerini belirtmektedir. At eğitiminin özellikleri, atların koşuları ve özellikleri, atlı süvarilerin özellikleri, mübareze yapmanın özellikleri, atlı okçuların özellikleri, okçuluk ilminin özellikleri ve buna benzer birçok askeri taktik, silah ve stratejilere yer verilmektedir.³⁹⁹

Esere ait bilinen birçok nüsha bulunmaktadır. İstanbul Evkaf Müzesi Kütaphanesi nr.2107, Ayasofya Kütüphanesi nr.4826/1, Maktaba el - hizâna el - 'Amma, Rabat nr.226/1, Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütüphanesi nr.3471/5, Paris Ulusal Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Arapça 2830, Dârü'l Kütüb el - Mısriyye nr.4m, Fünûn harbiyye'de kayıt altında bulunmaktadır.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Bedreddin Bektût er - Rammah el - Hâzindârî el - Zâhirî, *Kitâbü'l Fî'ilmü'l - Furûsiyye ve la'b el - Rummah*, Fransa Ulusal Kütüphanesi, Doğu El Yazmaları, Arapça 2830, v. 2. , www.gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits Arabe 2830.

⁴⁰⁰ Carayon, *a.g.t.* , s.611. , Al - Sarraf, "a.g.m.", s.141.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Furûsiyyelerde Memlûk Okçuluğu

3.1. Memlûk Okçuluğunun Dini Temelleri

Günümüzde genel olarak bir sosyal ve sportif faaliyet olarak icra edilen okçuluk, özellikler İslamiyetin yayılmaya başladığı dönemden itibaren Müslümanların en önemli savunma ve taarruz faaliyeti olarak görülmektedir. Gazalara katılan Müslüman askerlerin en başta kullandıkları savaş silahı ok ve yay olarak görülmektedir. Öyle ki, barış zamanlarında askerlerin savaşlarda hazır bir duruma gelebilmesi için okçuluk disiplini oluşturulmuş, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hadislerinde konunun hassasiyeti ortaya konulmuştur.

Memlûkler Devleti de, kendilerinde önce kurulmuş olan Müslüman devletlerin okçuluğa verdiği değeri, üst seviyeye çıkararak devam ettirmişlerdir. Zira hiçbir Müslüman devlette görülmeyen bir biçimde okçuluğa önem verilmiş, kitaplar yazılmış, furûsiyye risâleleri kaleme alınmış ve askerlerin okuyabilecekleri dillerde eserler telif edilmiştir.

3.1.1. Okçuluğun Ortaya Çıkışı

Furûsiyye eserleri, okçuluğun ortaya çıkışını Hz. Âdem' e (A.S.) bağlamışlardır. Okçuluk ile ilgili furûsiyye eserleri telif eden Abdurrahman et - Taberî, yay ile ok atan ilk kişinin Hz. Âdem olduğunu belirtmektedir. Kullandığı yay ise Arap Yayı'dır. Hz. Âdem (A.S.) yeryüzüne indikten sonra Allah (C.C.) ona, tohum ekmesini buyurmuş, kargaların tohumları yemesi üzerine Cebrail Aleyhisselam, Hz. Âdem'e (A.S.) yay, ok ve kırı ş getirerek ona ok atmayı öğretmiştir. Getirdiği okun adını *nüşşa abba* koymuştur. *Ab* Süryanicede “karga”, *abba* ise “ok” anlamına gelmektedir. Daha sonra okçulukla ilgili yazılan Arapça risâlelerde okçuluk sanatının adı “*nüşşâb*” olarak kullanılmaya başlamıştır.⁴⁰¹

Başka bir rivâyette ise Hz.Adem (A.S.) dünyaya indiğinde, büyük bir akbaba ona saldırmış,⁴⁰² bunun üzerine Allah (C.C.), Cebrâil Aleyhisselam'a bir yay ve elli ok⁴⁰³

⁴⁰¹ Kurtuluş Öztopçu, *Kitâb Fî - 'ilm an - Nüşşâb (Me mlûk Kıpçakçasıyla 14. Yüzyülda Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 34, İstanbul 2002, s.205. ;El - Erzurumî, *Hulasa..* , s.30.

⁴⁰² Rivayetin tamamı için bkz. İbn - i Rûşen, *Fazâ'il - i Remy (Okçuluğun Faziletleri)*, Haz. Recep Selman Doğru, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları - Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s.88 - 96(v. 16b - 18b)

⁴⁰³ Bazı rivayetlere göre bir yay ve altı ok gönderildiği yazılmıştır. İbn - i Rûşen, *a.g.e.* , s.86(v. 16a)

getirmesini ve ona ok atmayı öğretmesini emretmiş, gönderilen yay sinirsiz ve tek parça olarak cennet ağacından yapılmıştır. Oklar ise Hz. Âdem'in (A.S.) kabza ölçüsü ile dokuz tutam olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁴

Hz. Âdem'den sonra onun oğulları Habil ve Kabil'in de ok ve yay kullandığı furûsiyye risâlelerinde belirtilmektedir.⁴⁰⁵ Hz. Âdem'den sonra risâlelerde yay kullanan başka bir Peygamberin Hz.İbrahim (A.S.) olduğu aktarılmaktadır. Bazı kaynaklar Hz.İbrahim'in kullandığı yayın, Hz. Âdem'den gelen yay olduğunu zikretmektedir. Ancak diğer rivayetlerde Hz.Cebrail'in cennetten Hz.İbrahim için başka bir yay indirdiğini, o yay ile oğlu Hz.İsmail'e (A.S.) ok atmayı öğrettiğini, tüm Mekke halkının da okçuluğu Hz.İsmail'den öğrendiği yazılmıştır.⁴⁰⁶ Diğer bir rivâyette ise Hz. İbrahim'in kemikli ve sinirli iki yay yaptığını, bu yayları Hz. İsmail'e ve diğer oğlu Hz. İshak'a (A.S.) verdiğini, onların da hiçbir zaman ok atmayı terk etmediğini yazmaktadır.⁴⁰⁷ O dönemlerde Keldânî kavminin hükümdarı Nemrud'un da göğsüne ok attığı belirtilir.⁴⁰⁸ Hz. Muhammed (S.A.V.), bir hadis - i şerifinde, Beni Eslem kabilesinden olan ve okçuluk müsabakası yapan kişilere şöyle buyurmuştur. “*Ey İsmailoğulları! Ok atınız, sizin atanız da mahir bir ok atıcı idi*”⁴⁰⁹. Bu hadis - i şeriften anlaşıldığı üzere Arapların atası Hz. İsmail'dir ve o da çok iyi bir okçu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁰ Okçuluk risâlelerine göre Hz. Süleyman (A.S.) zamanına kadar ok atıldığı ve o zamandan beri Arapların ok attığı belirtilmektedir.⁴¹¹

3.1.2. Okçuluk İle İlgili Hadis - i Şerifler

Hz. Muhammed'in (S.A.V.), okçuluk ile ilgili birçok hadis - i şerifi bulunmaktadır. Burada okçuluk ile ilgili hadislerin tamamına yer verilmeyecektir:

“*Her kim Allah yolunda gerek isâet etsin, gerekse etmesin bir ok atarsa; Allah (C.C.) ona İsmail peygamberin (A.S.)'ın erkek çocuklarından bir köle azad etmiş gibi sevap verir.*”⁴¹²

⁴⁰⁴ Kemankuş Mustafa Efendi, *Kavsnâme (Kemankuş Mustafa Efendi'nin Okçuluk Kitabı)*, Haz. Hanefi Vural - Yaşar Metin Aksoy, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı - Okçular Vakfı, İstanbul 2021, s.40.

⁴⁰⁵ Öztöpcü, a.g.e. , s.206. , El - Erzurumî, *Hulasa*, s.198.

⁴⁰⁶ El - Erzurumî, a.g.e. , s.198. ;Öztöpcü, a.g.e. , s.205.

⁴⁰⁷ İbn - i Rüşen, a.g.e. , s.96 - 98(v. 18b - 19a).

⁴⁰⁸ El - Erzurumî, a.g.e. , s.41. ;Öztöpcü, a.g.e. , s.206.

⁴⁰⁹ Gökhan Eser, *Asr - ı Saadette Okçuluk*, İstanbul Sebhattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022, s.12.

⁴¹⁰ İbn - i Rüşen, a.g.e. , s.98(19a).

⁴¹¹ El - Erzurumî, a.g.e. , s.198. ;

⁴¹² El - Erzurumî, a.g.e. , s.19.

“Her kim oku, atışı ile öğrenir sonra bırakırsa bizden değildir.”⁴¹³

“Her kim bir kâfire gaza niyetiyle bir ok atarsa, bir Müslüman köleyi azad etmiş gibi sevap alır.”⁴¹⁴

“Bir ok sebebiyle üç kişi cennete girer; biri oku yapan, biri oku atan ve biri de oku atanın eline veren”⁴¹⁵

“Her kim evinde gaza niyeti ile bir yay bulundurursa, ondan fakirlik kaldırılır.”⁴¹⁶

“Melekler, sizin temrenlerle ve at yarışlarıyla yaptığınız oyunlar hariç hiçbir eğlenmeniz hazır bulunmazlar.”⁴¹⁷

“Ok atmanın yemini boştur. Ok atarken yapılan yemine kefarete gerekmez. Yeminini bozsa bile ceza gününde herhangi bir azaba uğramaz.”⁴¹⁸

“Babanın oğluna Kur'an - ı Kerim'i okumayı, suda yüzmeyi ve ok atmayı öğretmesi, oğlunun babası üzerindeki hakkıdır.”⁴¹⁹

“Ok atın ve ata binin, ancak ok atmak ata binmekten daha hayırlıdır.”⁴²⁰

Yukarıda zikredilen hadis - i şeriflerin dışında birçok furûsiyye risâlesinde Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V)'in, okçuluğun önemini vurgulayan birçok örnek olay ve sözleri bulunmaktadır. İslam dininin yayıldığı asr - ı saadet döneminde savaş zamanında ok ve yayın kullanımı ve barış zamanında ise sportif faaliyet olarak okçuluğun icra edilmesi Müslümanlar için olmazsa olmaz bir savaş silahı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.3. Cihad ve Gazâlarda Okçuluğun Etkisi

Yukarıda da zikredildiği üzere Allah (C.C.), Kur'an - ı Kerim'de Enfal Suresi 60. Âyet ve 17. Âyetlerinde cihad ve gazâlara Müslümanları çağırmış, meâlen “Onlara karşı

⁴¹³ El - Erzurumî, aynı yer.

⁴¹⁴ İbn - i Rüşen, a.g.e. , s.74(13a). ;Kesimli, a.g.t. , s.66 - 67 (4b - 5a).

⁴¹⁵ El - Erzurumî, a.g.e. , s.21.

⁴¹⁶ Seda Yılmaz, *Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Okçuluk ve Atıcılık Mecmuası (Hüsrev Paşa 816) Metin ve Gramer İncelemesi*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s.10.

⁴¹⁷ Yılmaz, aynı yer.

⁴¹⁸ İbn - i Rüşen, a.g.e. , s.68(11b).

⁴¹⁹ İbn - i Rüşen, a.g.e. , s.52(7b).

⁴²⁰ El - Erzurumî, a.g.e. , s.21.

gücünüz yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp belenen atlar hazırlayın...” âyeti için Peygamber Efendimiz (S.A.V.), “*kuvvet*” kelimesinden kasıt “*atıcılıktır*” buyurup bunu üç kez tekrar etmiştir.⁴²¹ Hz. Ebûbekir (r. a.), Peygamberimiz (S.A.V.)’ in bir hutbesinde Cebrâil (A.S.)’ın Bedir Savaşın sırasında beline bağlı olarak bir “*Arâbi*” yay ile savaşa katıldığını belirtmiş, Hz. Ali (r.a.)’ın beline bağlı bir yay ile Peygamberimizin yanına geldiği zaman ona: “*Bedir Savaşında Cebrâil (A.S.) de bana böyle geldi*”⁴²² demiştir.⁴²³

Allah - u Teâlâ Kur’an - ı Kerim’de şöyle buyurmuştur: “*Herhangi bir fitne kalmayuncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla çarpışın*”⁴²⁴. Ve yine aynı sûrenin 190. Âyetinde “*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın*”⁴²⁵ ayetlerinden de anlaşıldığı üzere, Asr - ı Saadet döneminin cihad ve gazâ anlayışının amaçlarının ne olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İslam Tarihine bakıldığında savaş taktik ve stratejileri uygu lanırken okçu birliklerinin önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Bedir Savaşı öncesi İslam Ordusunun savaş taktiği, 200 arşına kadar düşman yaklaştığında ok yağmuruna tutulması, mızrak mesafesine yaklaştığında mızraklı birliklerin saldırıya geçmesi, göğüs mesafesinde ise kılıçla savaşılması olarak belirlenmiş ve Peygamberimiz (S.A.V.) “*işte çarpışmanın usulü böyledir*” şeklinde tasdik etmiştir.⁴²⁶

3.2. Okçuluk Ustaları

Memlûk furûsiyye eserleri incelendiğinde, İslamiyet’in doğduğu yıllarda, Allah (C.C.) için ilk ok atan kişinin Sad b. Ebi Vakkas (r.a.) olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴²⁷ Uhud Savaşı sırasında Peygamber Efendimiz (S.A.V.) Sa’d’a: “*At yâ Sa’d at. Anam babam sana fedâ olsun.*”⁴²⁸ Buyurmuştur. Bu sebepler ışığında okçuların piri Sad b. Ebi Vakkas (r.a.) olarak kabul edilmektedir.

Risâlelerde sözü geçen ve okçuluk silsilesi içerisinde önemli bir yeri bulunan üç önemli okçuluk üstatından bahsedilmektedir. Gerek Arap okçuluğunda ve gerekse Türk

⁴²¹ El - Erzurumî, *Hulasa* , s.15.

⁴²² Osmanlı Devleti döneminde bazı okçuluk eserlerinde bu savaşın Uhud Savaşı olduğu yazılmıştır. Kemankes Mustafa Efendi, *Kavsname*, s.52(7a).

⁴²³ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.17.

⁴²⁴ Kur’an - ı Kerim, Bakara Sûresi, 193. Âyet.

⁴²⁵ Kur’an - ı Kerim, Bakara Sûresi, 190. Âyet.

⁴²⁶ Eser, *a.g.t.* , s.47.

⁴²⁷ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.8.: Kesimli, *a.g.t.* , s.67.

⁴²⁸ Kesimli, *aynı yer.*

okçuluğunda bu üç okçuluk ustasının ekolleri takip edilmiş ve tüm okçuluk sanatını bu ustalar üzerine kurgulamışlardır. Bu üstatlar; Ebu Hâşim - i Bâverdi, Tâhir - i Belhî ve İshaki'r - Reffâ'dır.⁴²⁹ Mezkûr okçuların duruş, tutuş ve atış teknikleri birbirlerinden farklılıklar taşımaktadır. Okçuluk teknikleri anlatılırken bu ekollere değinilecektir. Bunlardan başka Behram Gur ve Abdurrahman - ı Taberî gibi okçuluk ustaları vardır. Ancak bu ustalar bildirdikleri okçulukla ilgili bilgileri yukarıda adı geçen üç üstatın ekollerinden almışlardır.⁴³⁰

Ok atma sanatında öncelikli olarak beş şart bulunmaktadır. Bunlar; yay, kiriş, ok, küstüban⁴³¹ve okçudur.⁴³² Bu temel araçlardan sonra okçunun temelde uyması gereken ilkeler, okçuluk üstatlarına göre değişiklik göstermektedir. Ancak okçuluk için başlangıç şartları değişmemektedir. Bu şartlar okçuluk ilmine sahip olmak isteyen insanlar için önem arz etmektedir. Çünkü bir okçu ok atıp hedefi isabet ettirse, ancak hedefi delmese atışın bir önemi kalmaz. Ok hedefi delse, ancak kendini düşmandan gizleyemez ise yine bir şey ifade etmez. Bu şartların ikisini yerine getirmiş olsa bile oku hızlı bir biçimde atamaz ise yine bir şey ifade etmez. Özetle, okçu bu şartlar olmadan okçuluğa vakıf olamaz.⁴³³

3.3. Okçuluk Ekipmanları

Memlük okçu askerlerinin furûsiyye dalları içerisinde en fazla kullandığı silahlardan biri olan ok ve yay, gerek askeri talimleri ve gerekse sportif faaliyetleri esnasında okçuluk adına kullandıkları birçok ekipman bulunmaktadır. Yay, ok, kiriş, zihgir, temren, navek, kiş (ok torbası) v.b. malzemeler bulunmaktadır. Memlük askeri eğitimleri *tîbak (tabaka)* denilen askeri kışlalarda eğitimlerini yapmakta, okçuluk eğitimlerini de bu tîbaklarda yapılmaktadır.⁴³⁴

⁴²⁹ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.47;Öztopçu, *a.g.e.* , s.207. ;Kesimli, *a.g.t.* , s.167.

⁴³⁰ Öztopçu, *aynı yer.*

⁴³¹ Köskübân: Zihgir, okçunun kirişi çekmek için başparmağına taktığı, boynuz veya kemik gibi malzemelerden üretilen yüzük.

⁴³² El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.49.

⁴³³ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.199.

⁴³⁴ Çetin, "Memlük Askerinin Eğitimi", s.220. ;Tîbakların sayıları ile ilgili mevcut kaynaklarda kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Halil b. Şâhin ez - Zâhirî, 15. yüzyıl tîbakları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Her biri bir hâra (mahalle) büyüklüğünde olup içerisinde 1000 Memlük askerini barındırabilecek 12 adet tîbak bulunduğunu aktarmaktadır. Çetin, *a.g.m.* , 220.

3.3.1. Yay

Memlûk furûsiyyelerinde yay tarif edilirken, en iyi yayın dört malzemeden imal edildiği belirtilmiştir. Bu malzemeler, ağaç, boynuz, tutkal ve sinirdir. İyi bir yay, insanın fizyolojik yapısına benzetilmiştir. İnsan, kemik, sinir, kan ve et olmak üzere dört nesne ile yaratılmıştır. Yay da insan gibidir. İnsandaki kemik yapısı yayda ağaca, eti boynuza, yaya vurulan sinir, insandaki sinire ve tutkal da kana denk sayılmıştır. Yayların baş kısımları yani sinirlerin birleştiği noktalar da insanın *pöçüne (kuyruk sokumu kemiği)* benzetilmektedir. İnsanın kuyruk sokumu üzerine düştüğü zaman ağır sakatlık veya ölüm ile karşılaşılacağı gibi, yay da arkasından baskı gördüğü zaman kırılabilmektedir.⁴³⁵

3.3.1.1. Yay Çeşitleri

Yaylar temelde iki çeşittir: El yayı ve ayak yayı. El yayları ise üç çeşittir. *Hicâzî* yaylar, Arap birleşik yayı ve Türk - Fars yayıdır. *Hicâzî* yaylar da üç tiptir. İlki tek ve bütün bir ahşaptan yapılmış (*kazib*) yaydır. İkinci Hicaz yayı uzunlamasına bölünmüş iki ahşaptan imal edilmiştir. Üçüncü tip Hicaz yayı ise takviyeli (mürekkep) yaylardır. Bu üç yay da *neb'* ve *şahvat* ağacından imal edilmişlerdir.⁴³⁶ Hicaz yayı ile Fars yayları arasında bir yay bulunmaktadır. Bu yay ise Horasan bölgesinde Türkler tarafından kullanılmaktadır. Bu yaya ise *Vasatiyye* denilmektedir.⁴³⁷

Aşağıda kullanım amaçlarına göre, furûsiyyelerde bahsi geçen yay türleri aktarılacaktır.

3.3.1.1.1. Mürekkep (Birleşik) Yay

Birleşik yaylar, furûsiyyelerde zikredilen el yaylarından en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tüm İslam dünyası ve Türk dünyası mezkûr yayı, ya aynen ya da küçük farklılıklar içeren yaylar olarak imal etmişlerdir. Birleşik yay, yukarıda belirtildiği gibi dört ana nesneden oluşmaktadır. Ağaç, boynuz, sinir ve tutkal. Türk yayının baş kısımları diğer yaylara göre daha uzun olarak tasarlanmışlardır. Kabza bölümü hafifçe kalındır. *Neb'* ve *şahvat* ağacı kullanılarak yapılacak olan yayın imalatına ağaç yontularak başlanır. Yontma işleminden sonra yay parçaları birbirlerine uygun hale getirilir. Akabinde kabza hazırlanır ve kullanılacak olan boynuz yaya uygun olarak işlenir. Yay yapımının bu

⁴³⁵ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.199.

⁴³⁶ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.14. ;Kesimli, *a.g.t.* , s.80(18a).

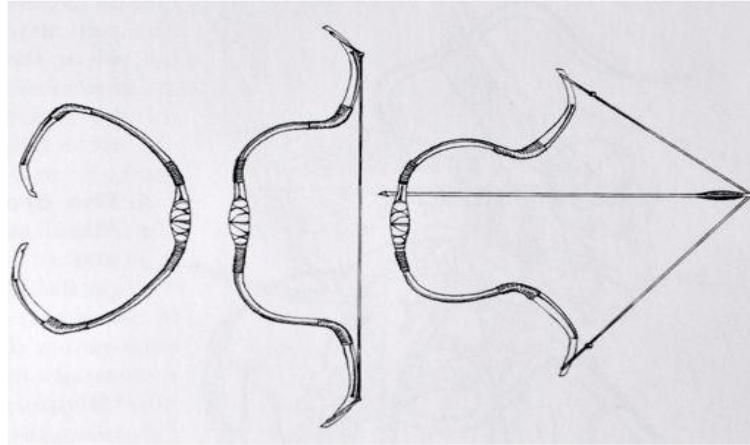
⁴³⁷ Kesimli, *a.g.t.* , s.80 (v. 18b).

aşaması sonbaharda yapılmalıdır. Çünkü ağacın ve boynuzun işlenebileceği en uygun zamandır. Ağaç ile boynuzun yapıştırılacağı vakit ise kış mevsimidir. Yaya sinir vurma zamanı ilkbahar, kiriş takma mevsimi ise yaz olmalıdır.⁴³⁸



Görsel 22: Şam Kalesinde bulunmuş 13. Ve 14. Yüzyıl tamamlanmamış yay parçaları, David Nicholle, *Mamluk Askari*

Ünlü Memlük silahşörü Tayboga el - Beklemişî el - Yunâni, *Bugyetü'l Merâm Gâyetü'l - Garâm* adlı eserinde yayların uzunluğunu aktarmıştır. Okçuluk ustalarının



Görsel 23: Birleşik yay, *Saracen Archery*

üzerinde ittifak ettikleri üzere yayın, kirişik iki halkasının takıldığı kertiklerin birinden diğerine 1, 5 arşın ve arşının dörtte biri, yine arşının sekizde biri artı birim olarak

⁴³⁸ Kesimli, a.g.t. , s.81 (v. 19b).

verilmiştir.⁴³⁹ Burada kullanılan arşın, Şam hendese arşınıdır ve 1 arşının günümüz karşılığı 58,39 cm'dir.⁴⁴⁰



Görsel 24: 13. Yüzyıldan 14.yüzyıla kadar kullanılan yaylar, Katar Müzeleri, Doha, David Nicholle, *Mamluk Askari*

3.3.1.1.2. Ayak Yayı (Arbalet - Tatar Yayı)

Arbalet adı da verilen ayak yayı, Ortaçağ silah teknolojilerinin içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kundaklı yay olarak da bilinen bu silah, Eyyubi Devleti'nde önemli bir silah uzmanı olan Mardi et - Tarsusî'nin tanımlamasıyla İslam Tarihi silah literatürüne girmiştir. Sırt kuvveti ile beraber, her iki ayağın uyguladığı basınç ile çekilmektedir. Ayak yayını geren kişi, beline iyi tabaklanmış ve sertleştirilmiş öküz derisinden yapılan bir kemer bağlaması gereklidir. Yayın ucundaki kirişi çekmek için iki kanca bulunmaktadır. Yayın çekilebilmesi için ayaklar yayın içine sokulur ve mekanizma ipi kemer tokasına bağlanmaktadır.⁴⁴¹

Memlük silahşörü Tayboga, bu yaya *kavs el - ricl* adını vermiştir. Yayın gelişmiş bir haline de *kavs el - rikâb* (üzengili yay) olarak adlandırmıştır.⁴⁴² İran coğrafyasında ayak

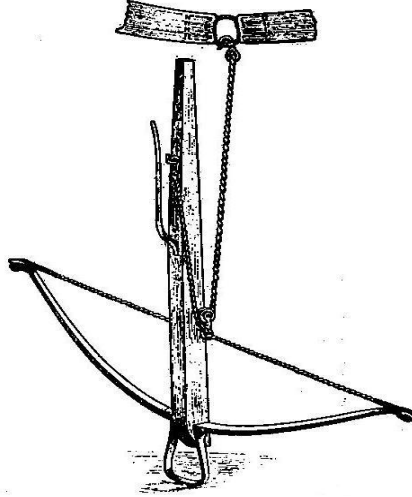
⁴³⁹ Kesimli, a.g.t. s.82 (v. 20a).

⁴⁴⁰ Mehmet Erkal, "Arşın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3., s.412.

⁴⁴¹ Latham - Paterson, a.g.e., s.18.

⁴⁴² Alptekin Yavaş, "Ortaçağ'ın Ölümcül Silahı Çarh ve Onun "Gizemli" Uçları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 2019, s.261.; Latham - Paterson, a.g.e., s.19.

yaylarına *çarh* veya *zenbürek* (küçük eşek arısı) denilmekte, bu kundaklı yaylarla atılan okların temrenlerinin ağır olduğu belirtilmektedir.⁴⁴³



Görsel 25: Ayak Yayı (Üzengili Yay), *Saracen Archery*

Fars ve Türklerin bazı kısa el yaylarını ağırlaştırıp kilit ve tetik ekleyip oluklu bir kundak (mecrâ) yerleştirerek ve sonuna üzengi monte edip ayak yayı haline getirdikleri bilinmektedir.⁴⁴⁴Kundaklı yaylar (ayak yayları), Endülüs halkı tarafından da kullanılmıştır. Ancak, bu yayların Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından lanetlendiği, kundaklı yayların haça benzediği için lanetlendiği iddia edilmektedir. Bu tarz yaylara güvenilemeyeceği, savaşlarda ağır ve hantal kaldığı, kullanışsız olduğu için İslam orduları tarafından çok fazla tercih edilmediği belirtilmektedir.⁴⁴⁵

3.3.1.1.3. Pençgân

Furûsiyyelerde çok az rastlanan bir yay türü de *pençgân* olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn - i Manglî, Kitâbü't - Tedbirâti's - Sultaniye fî - Siyâseti's - Sınâ'ati'l - Harbiyye adlı eserinde bu ilginç yaydan bahsetmektedir. Pençgân adındaki bu yayın en önemli özelliği, bir defada beş ok atabiliyor olmasıdır.⁴⁴⁶ Memlûk furûsiyyeleri üzerine önemli çalışmalara imza atan Shibab al - Sarraf, L'Archerie Mamlûke adlı doktora tezinde,

⁴⁴³ Latham - Paterson, *aynı yer.* , : Yavaş, "a.g.m.", aynı yer.

⁴⁴⁴ Nicolle, *Haçlılar Çağında İslam Orduları*, s.51.

⁴⁴⁵ Faris - Elmer, *Arab Archery*, s.16.

⁴⁴⁶ Aydüz, *a.g.e.* s.30.

aynı anda beş ok atan “*birgikân*” isimli bir yaydan bahsetmekte ve yayın simülasyonunu göstermektedir.⁴⁴⁷Dönem ile ilgili incelenen fûrûsiyye kaynaklarında zikredilen yay ile ilgili başka bir bilgiye veya görsele rastlanmamıştır. Bu yay çeşidi araştırılmaya muhtaç bir konudur.

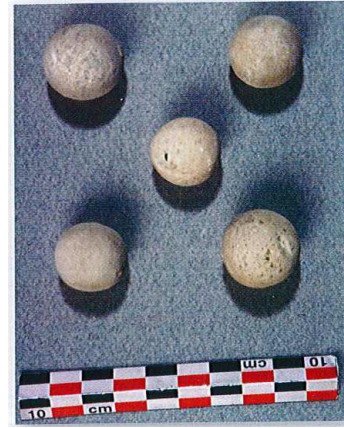
3.3.1.1.4. Pellet Yayı (Kavs el - bunduq)

8. yüzyılın ikinci yarısında Irak’ta ortaya çıkan pellet yayı, Abbasi sarayında da kullanılmıştır. Eyyubiler, Mısır ve Suriye’de hem saray, hem asker, hem de halk arasında zaman zaman kullanılmıştır.⁴⁴⁸Pellet yayları, normal el yaylarına benzer ancak, yuvarlak taş veya demir misket (bunduq) atmaktadırlar. Bu tür yaylarda iki kiriş bulunmaktadır ve iki kiriş arasına taş yuvası monte edilir. Ateş edileceği zaman kese kısmına yükleme yapılır. Sapan gibi ateş etmektedir. Kompozit yaylar gibi güçlü ve reflex olmayan bu yaylar, hayvan veya kuş gibi küçük hayvanları kovmak veya avlamak için kullanılmaktadır.⁴⁴⁹

Pellet yayının kullanımı profesyonellik gerektirmektedir. Çünkü misket kabzayı tutan elin yanından geçmekte ve ele zarar verebilmektedir. El çarpmasını engellemek için atış esnasından kabza tutan elin sola doğru döndürülmesi gerekir. Ayrıca eli korumak için kabza yanına ek koruma aparatları monte edilmektedir. Bu tür hafif silahlar tavşan ve kuş avlamak için çok işlevseldir.⁴⁵⁰



Görsel 26: Pellet yayı (kavs el - bunduq)
Charles Grayson Koleksiyonu.



Görsel 27: Pellet topları (bunduq)

⁴⁴⁷ Carayon, *a.g.t.*, s.773.

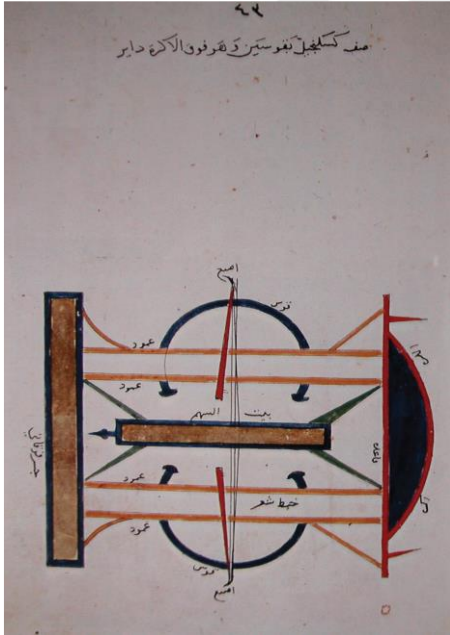
⁴⁴⁸ Al - Sarraf, ”a.g.m.”, s.146.

⁴⁴⁹ <https://anthromuseum.missouri.edu/e-exhibits/pellet-bows>. E. T.21.03.2023.

⁴⁵⁰ Aynı yer.

3.3.1.1.5. Küşkencir (Ok Mancınığı)

Ortaçağ İslam dünyasında kullanılan en güçlü savaş teknolojilerinden birisidir. “*küşkencir*” kavramı, köken olarak Farsça’dan gelmekte olup “*küşk*” kelimesi “*köşk*”, “*kale*” manasındadır. “*Encir*” kavramı ile “*delmek*”, “*delik açmak*” manasına gelmektedir.⁴⁵¹ Genellikle kuşatma savaşlarında kalelerin surlarını ve duvarlarını delebilmek için kullanılan kuşatma ve saldırı silah teknolojisi olduğu, bunun yanında kale ve hisar burçlarına savunma maksatlı olarak kullanılmaktadır.⁴⁵² Küşkencir ile ilgili en önemli kaynak, Memlûk emiri Erenboğa ez - Zeredkâş tarafından telif edilen el - Enîk fi’l - Menâcinik adlı, Ortaçağ savaş teknolojilerini ortaya koyan en mühim eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Mancınıkları anlatan eser içerisinde büyük oklar atan iki yaylı ve üç yaylı küşkencir yer almaktadır.⁴⁵³ Küşkencir gibi büyük oklar atabilen mancınıkların okları hem uzun hem de ağırdır. Okların uzunlukları 60 - 180 cm arasında değişmektedir. Ağırlıkları ise 2 - 3 kg kadardır. Menzili hakkında elimizde bir bilgi bulunmamakla birlikte Çin’de yapılan ok mancınıklarının menzillerinin 245 m. ile 460 m. arasında olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁴



Görsel 28: İki Yaylı Küşkencir



Görsel 29: Bocurgathı Büyük Yay

⁴⁵¹ Özgüdenli - Duman, "a.g.m.", s.96.

⁴⁵² Özgüdenli - Duman, "a.g.m.", s.98.

⁴⁵³ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, Çev. Abdurrahman Aliy - Eckhard Neubeuer, C.IV. , İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008, s.97.

⁴⁵⁴ Özgüdenli - Duman, "a.g.m.", s.102.

Mardî el - Tarsûsî'nin telif ettiği Tabsiratü'l - Erbâb Elbâb adlı eserinde büyük yaylı, üst üste inşa edilmiş, tek bocurgat ile birlikte, tek bir asker tarafından çekilebilen bir kûşkencîrden bahsedilmektedir. *Kavs ez - ziyâr bi - l - levleb* adı verilen üç büyük ok atabilen istihkâm siperli yayın çizimleri de bulunmaktadır.⁴⁵⁵

3.3.2. Oklar

Memlük furûsiyye kaynakları incelendiğinde çeşitli amaçlar için imal edilmiş birçok ok çeşidinden bahsedilmektedir. Okçuluk üstatları, iyi bir okun özelliklerini belirtirken zaman zaman ihtilafa düşmüşlerdir. Kimi okçular, uzun okun makbul olduğunu, bazıları ise kısa okun daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Ancak uzun okun yaydan daha yavaş çıktığını, kısa okun ise daha hızlı ayrıldığını iddia etmişlerdir.⁴⁵⁶ Ok imalatında en iyi okların düz ve boğumsuz bir ağaçtan olduğu belirtilmiştir. Ok, sert olan ağaçtan yapılmalıdır. Oklara yapıştırılan “yük” lerin yani tüylerin kaba olmaması gerektiği eserlerde kayda alınmıştır. Düz yontulmuş, boğumsuz, çatlak veya yarılmış olmaması gerektiği aktarılmıştır.⁴⁵⁷

Kaynaklarda okların imalatı sırasında, tıraşlama işlemi yapılırken okun ortasının gez ve temren kısımlarından daha kalın olmasına dikkat edilmektedir. Temrensiz ve tüysüz olarak dengelenmelidir. Her durumda imal edilen okları biçimlerine bakıldığında “*mum şekli*”, “*arpa tanesi şekli*” ve “*düz yontulmuş şekil*” olarak imal edilmektedir.⁴⁵⁸

Okun kirişe takıldığı gez kısmı derin ve uzun olursa, ok kirişte daha iyi ve sabit durmaktadır. Gezin kısa olması halinde ise okun yaydan çıkışı hızlı olmaktadır. Okun uzunluğu ise atıcıya göre değişiklik göstermektedir. Okun çekildiği esnada, temrenli kısım kabzaya kadar çekilebiliyorsa okun uzunluğu atıcıya uygun olmaktadır. Doğru bir atış gerçekleştirilebilir. Diğer bir deyişle ok çekildiğinde temren kabza tutan elin başparmağının ilk boğumuna yerleşir ve sağ elin şehadet parmağının ortasındaki boğum, sağ kulağın

⁴⁵⁵ Sezgin, *a.g.e.* , s.114.

⁴⁵⁶ Kurtuluş Öztopçu, *Münyetü'l - Guzât (14. Yüzyıla ait Memlük - Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Risale)*, Harward Üniversitesi Basımevi, Cambridge 1989, s.76.

⁴⁵⁷ Necip Fazıl Şenarslan, “Mahmud b. Muhammed b. El - Hasan El - Ezheri Es - Sarayî Ed - Derbendî'nin Bugyetü'l - Merâm Gâyetü'l - Garâm Şerhi: Kavs - nâme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 64, 2018, s.417.

⁴⁵⁸ Latham - Paterson, *Saracen Archery*, s.24.

yumuşak kısmına gelmeli ve sağ dirsek sağ omuz ile paralel olmalıdır. Bu hususlar gerçekleştiğinde okun uzunluğu uygun olacaktır.⁴⁵⁹

Okun imal edildiği ağacın türü de ok yapımı için önem arz etmektedir. Sert ve hafif olan ağaçlardan ok yapılabilir. Suyolu dikey, dokusu pürüzsüz olmalıdır. Ok yapımında en çok kullanılan ağaç Şahvat ağacı ve eski - kuru Kızılçam' dır.⁴⁶⁰

Okun tüyleri ile yapıştırılmadan önceki haline *el - kidh* adı verilmektedir. Okun kirişine *el - fuvk*, temrenine *en - nasl*, okun tüyüne ise *el - kuzaza* denmektedir. Arap yayı ile atılan oka *en - nebl*, Farisi yay ile atılan ok ise *nüşşâb* olarak adlandırılmaktadır. Küçük ahşaptan temren üzerinde üçgen biçiminde olan ve üzerinde çentikler bulunan *nüşşâb* adı verilen diğer bir ok bulunmaktadır. Dişler gez tarafına dönük olduğu için girişi kolay, çıkışı zor bir oktur.⁴⁶¹

Memlük furûsiyye eserlerinde zikredilen diğer bir ok çeşidi de ok kundağı anlamına gelen *Navek* veya *Mecra* okudur.⁴⁶² Münyetü' l - Guzât'te *navek* oku ve *navek* aktarılmaktadır. *Navek* atışı için “*bu iyi bir sanattır. Yüksek bir kaledeki ve uzak mesafelerdeki hedeflere oku atmada kullanılır. Bin arşın (bir arşın 68 cm) mesafeye kadar gider. Nâvek okunun uzunluğu bir karış ve temreni dört parçadır. Horosânî' de buna avs derler. Nâzil de denir. Başı çividen küçüktür derler. Navek birçok malzemeden imal edilir. Farisi kamışından veya söğüt ağacından yapılır.*”⁴⁶³



Görsel 30: Hasan er - Rammah' ın eserinde Nâvek ve oku.

⁴⁵⁹ Şenarslan, "aynı yer".

⁴⁶⁰ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.95.

⁴⁶¹ Çetin, "Memlük Devletinde Okçuluk", s.76.

⁴⁶² Nicolle, *Haçlılar Çağında İslam Orduları*, s.51.

⁴⁶³ Öztöpcü, *Münyetü' l - Guzât*, s.76. ;Çetin, "a.g.m.", s.77.

Nâvek yahut Mecerâ, okçunun okundan bir elin, parmaklarının bir sayısını gösterdiği pozisyonadaki genişliği, yani üç parmağın genişliği kadar uzunlukta bir oluktan oluşmaktadır. Oluk dikkatli bir şekilde açılmalı, dar başlayıp iç kısma varıldıkça genişlemelidir. Husban oku, oluğun içinde rahat hareket etmelidir. Okun rahat çıkış sağlaması için küçük parmağın kalınlığı kadar olmalı, oluğun açık kenarı okun gez kısmı kadar kalın olmalıdır.⁴⁶⁴

Mecerâ'dan atılan üç tip ok bulunmaktadır. İlki Husbân, ikincisi Davdan ve üçüncü ok türü ise Uşfûri adı verilen oklardır. Husbân oku genel olarak bir falanks (bir parmak boğumu uzunluğu) ve iki karış uzunluğundadır. Uzun kısmı iki karış, temren kısmı ise bir falankstır. Davdan oku, bir karışın üçte biri uzunluğundadır. Bazı okçular ise Davdan okunun temren hariç bir karış olduğunu belirtmektedir. Uşfûri oku, iki buçuk falanks uzunluğunda bir Nâvek okudur.⁴⁶⁵



Görsel 31: Yukarıdan aşağıya Uşfûri, Davdan ve Husbân okları

Memlük furûsiyye kaynaklarında zikredilen başka bir ok çeşidi de yangın oklarıdır. Memlük furûsiyye müellifi İbn - i Mengli, Kitabü't - Tedbîrati's - Sultaniyye fî Siyâseti's - Sînâ'ati'l - Harbiyye adlı eserinde yangın okları ile ilgili bilgiler vermiştir. İbn - i Mengli, yangın oklarının uc kısmına (temren) petrol konularak yakılmak sureti ile ateşlendiğini, yangın çıkarmak amacı ile kullanılacak okların imalatında kullanılacak malzemelerden bahsetmektedir. Kibrit, petrol, pamuk, saman ve kepek gibi farklı maddeler kullanılmaktadır. Karıştırılan maddeler toz biçimine getirilerek okun ucuna sarılmakta ve etrafı sıkı bir şekilde bağlanmaktadır. Okun ucu yakıldıktan sonra hedef neresi ise (kale,

⁴⁶⁴ Kerem Ağacıkoğlu, “Bir 16. Yüzyıl El Yazması Olan “Arab Archery” (Arap Okçuluğu) Adlı Eserde Anılan Mecerâ ve Kullanımı”, http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=2856, E. T. 05.04.2023.

⁴⁶⁵ Ağacıkoğlu, *aynı yer*.

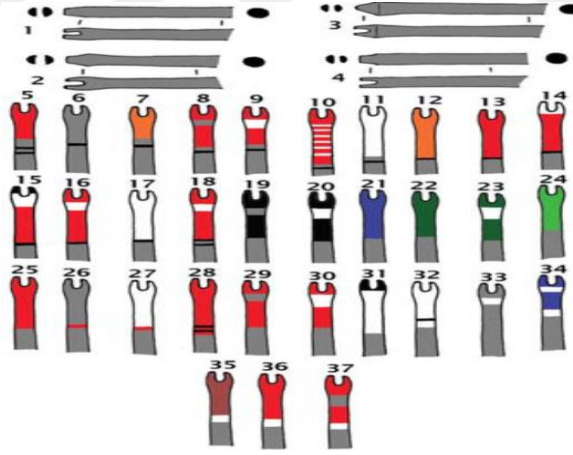
şehir, ordugâh, hisar v.b.) oraya atılmakta ve rüzgârın da etkisi ile yangın çıkartılmaktadır.⁴⁶⁶



Görsel 32: Yangın oku temreni, Türk Pusat, Savaş Sanatları Müzesi

Bazı kaynaklarda okların temrenlerinin içi boşluk bırakılarak tasarlanmakta, boşluğa konulan maddelere katran veya reçine sürülerek yakılmaktadır.⁴⁶⁷

Yukarıda adı geçen ok çeşitlerinden başka, furûsiyyelerde zikredilen değişik isimlerde ok çeşitleri de bulunmaktadır. Yesribî, mithar, mencûf, mutakil, memşuk, mincâb, hizâc, nevâkir, karh es - sehm, zemhar, zenburk, sehm müşterim, sehm senderî, sayğa gibi çeşitli amaçlar, coğrafyalar, ahşabın cinsi gibi farklı hususlar için oklar imal edilmiştir.⁴⁶⁸



Görsel 33: 15. Ve 16. Yüzyıl Şam Kalesi ok biçimleri, David Nicholle, *Mamluk Askari*.

⁴⁶⁶ Hacı Yaver Çerçi, *Memlük 'lu Zerdkâş Erenboğa'nın Kitâbu Enik Fi'l - Menâcinik Adlı Eserinde Ateşli Silahlar*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.36.

⁴⁶⁷ Samet İkibeş, "Savaş Tarihine Yön Veren Silah: Türk Kompozit Yayı ve Tamamlayıcı Unsurları", *Journal of Universal History Studies*, Sayı 5 (1), Kocaeli 2022, s.39.

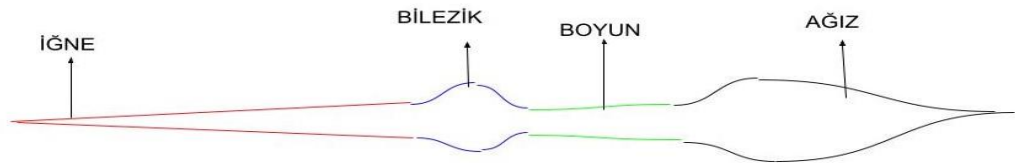
⁴⁶⁸ Çetin, "Memlük Devletinde Okçuluk", s.76.

Tayboga eserinde, *yağlık ve harbî* adı ile bahsettiği oklar bulunmaktadır. Dörtgen ve üçgen kesitli temrenlere sahip bu okların savaşlarda en çok kullanılan ve zırhlar üzerinde en etkin olduğu oklardır. Türkler arasında çok fazla kullanılan bu oklardır.⁴⁶⁹ Bun ok çeşitlerinden başka *mejdânî* adı verilen ve uzun talim meydanlarında kullanılan putalara atılan oklar bulunmaktadır. Bu okların ağırlıkları 12 dirhem ile 16 dirhem (35, 16 - 46, 88 gr.) arasında değişiklik göstermektedir.⁴⁷⁰ Gez kısmından kalın olup okun temrenine doğru dairesel olarak incelen bir ok çeşididir.⁴⁷¹

3.3.3. Temrenler

Temren, çeşitli maksatlar için üretilen okların ucuna takılan, okun hedefe ilk ulaşan ve hedefteki tahribatı gerçekleştiren kısmıdır. Temrenler mevcut ok uzunluğunun 1/7 oranında olması gerekmektedir.⁴⁷² Okçuluk risalelerinde, temren ağırlıklarının değişiklik arz ettiği ancak, Tayboğa'nın eserinde temrenlerin ok ağırlıklarının 19, 69 - 38, 88 gr. olduğu belirtilmiştir. Dolayısı ile temren ağırlığının ortalama 2, 8 - 5, 5 gr. aralığında olmalıdır.⁴⁷³

Temrenlerin biçimleri tanımlanırken, temrenin oka monte edildiği kısma "*iğne*", temrenin kesici ve delici kısmına "*ağız*", ok gövdesi ile temrenin birleştirildiği ve sinir sargısı ile sabitlendiği bölümüne ise "*bilezik*" adı verilmektedir. Bilezik ile ağız kısımlarının arasında da "*boyun*" olarak tabir edilmektedir.⁴⁷⁴



Görsel 34: Temrenin bölümleri (Çizim tarafıma aittir)

Memlük okçuluk risalelerinde belirtilen temren tipleri beş kısım olarak yazılmıştır. Kare şeklinde temrenler, üçgen biçiminde temrenler, yuvarlak yassı temrenler ve uzatılmış mızrak ucuna benzeyen temrenlerdir.⁴⁷⁵ Tayboğa'nın eserini esas alan Saracen Archery

⁴⁶⁹ Kesimli, a.g.t. , s.88(v. 26b) - 92 - 93(v. 30b - 31a)

⁴⁷⁰ Kesimli, a.g.t. , s.89(v. 27b).

⁴⁷¹ Latham - Paterson, a.g.e. , s.186.

⁴⁷² Şenarslan, "a.g.m.", s.417.

⁴⁷³ Kesimli, a.g.t. , s.88(v. 26b).

⁴⁷⁴ Alptekin Yavaş, *Ortaçağ Temrenleri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2020, s.69.

⁴⁷⁵ Faris - Elmer, a.g.e. , s.107 - 109.

isimli eserde ise temrenlerin biçimleri üç köşe, dört köşe, yuvarlak ve yassı temrenler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bunların dışında zeytunî ve chisal (keski) şekilli temrenler de bulunmaktadır. Yine aynı eserde temren isimleri Türkçe olarak ifade edilmiş, *canvari*, *nusûl*, *el - ahdâf*, *yaglig*, *mejdânî* isimleri dikkat çekmektedir.⁴⁷⁶

Kare şeklindeki temrenler uzun ve kısa olmak üzere iki çeşittir. Uzun tip, dört uzun dikenle donatılmış ve vücudu herhangi bir zırhla korunmayan düşmana ok atma veya yırtıcı hayvanlara ok atmak için uygun temrenlerdir. Bu ok vücuda saplandığında, dikenler etin içine girdiği için çıkarılması güçtür. Kısa tip kare temrenler, göğüs zırhlarına ok atmak için uygundur. Yuvarlak biçimli temrenler de iki çeşittir. Uzun tip ve kısa tip. Kısa yuvarlak temrenler kalkanların delinmesi için, uzun olanlar ise zırh ve göğüslüklerin ve tahta ve benzerlerinin delinmesi için uygundur. Uzatılmış ok uçları üç çeşittir: kısa, uzun ve dikenli. Hepsinin içi boş, silindirik tabanları vardır ve okların içine temren iğnesi sokulur. Kısaların Bizans mızrakları gibi geniş, keskin kenarları ve her iki yanında keskin dikenleri vardır. Zırhsız düşmanları ve yırtıcı hayvanları vurmak için uygundurlar. Uzunları genellikle yaklaşık dört parmak uzunluğundadır, uzun kenarları ve daha önce de belirttiğimiz gibi içine okların iğnelerinin yerleştirildiği kalın silindirik tabanları vardır. Aslan gibi güçlü yırtıcı hayvanları ve geyik gibi hızla kaçan hayvanları avlamak için uygundurlar. Çok keskin dikenlerin çıktığı kısa kenarları vardır. Zırhsız düşmanlara ve yırtıcı hayvanlara ok atışı için uygundurlar.⁴⁷⁷



Görsel 35: Temren çeşitleri, Türk Pusat, Savaş Sanatları Müzesi

⁴⁷⁶ Kesimli, *a.g.t.* , s.89 (v. 27b);Latham - Paterson, *a.g.e.* , s.31.

⁴⁷⁷ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.92.

Yine Tayboğa'nın risâlesinde, kısa mesafeli ve tatar yayı ile atılan temrenleri kovan şeklinde olan çarh temreni “*bazlah*” adı ile bahsedilmektedir. Demirden imal edilen bu temrenler 3 dirhem (9, 2 gr.) ağırlığındadır. Yine “*akkar*” adı verilen ve kale ve hisar kuşatmaları ile savunmalarında kullanılan büyük çarhların ucuna monte edilen 3, 5 dirhem (11 gr.) iğneli ve sinir bağlı kovanlı temrenlerin bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁷⁸

3.3.4. Zihgir (Küstüban)

Memlük furûsiyye eserlerinde bahsedilen ve bir okçunun vazgeçilmez ekipmanlarından birisi de zihgirdir. Farsça'da *küşteban* adı kullanılmaktadır. Asıl adı *engüştüvân* olan zihgir, Arapça'da *hita'a* adı ile bilinmektedir.⁴⁷⁹ Daha sonra yine Araplar *küştüban* olarak kullanmaya başlamışlardır. Farsça'da *şast* olarak da bilinen zihgir, altmış sayısının karşılığıdır. Okçu atışı esnasında, okçunun parmağının yaralanmaması ve korunmasını sağlamak için başparmağına takılır. İşaret parmağı ilk boğumu başparmak tırnağı üzerine konulduğunda eski Arap parmak hesabına göre 60 sayısına karşılık gelmektedir.⁴⁸⁰

Zihginin mucidi olarak Hz. Ali (R.a.) olarak bilinmektedir. Ok atışı esnasında parmakların kirişin baskısına karşı korunması için bir yol bulmak isteyen Hz. Ali (R.a.), bu soruna karşı Hz. Peygamber (S.A.V.)'in emri üzerine başparmak yüzüğünü icat etmiştir. Rivayetlere göre ilk yapılan zihgir koç boynuzundan imal edilmiştir.⁴⁸¹

Tayboğa eserinde okçuluk üstatlarının engüştüvanı sevdiğini, çünkü akdin tüm hatalarını ortadan kaldırdığını belirtmektedir. Atıcılıkta ve okçulukta az bilgisi olanlar ise zihgiri sevmezler. Zihgirler farklı farklı malzemelerden imal edilmişlerdir. Kemik, boynuz, altın, bakır, gümüş en çok tercih edilen malzemelerdir. Türkmenler, ok attıkları zihgirleri daima parmaklarında taşımaktadırlar.

Küstüban yapılırken ne da ne de çok geniş olmalıdır. Okçunun parmak ölçüsüne göre imal edilmelidir. Dar olursa parmağı sıkıştırır ve temiz bir atış olmaz. Geniş olursa parmakta döner ve istenilen atış gerçekleşmez.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Yavaş, *a.g.e.* , s.93.

⁴⁷⁹ Kesimli, *a.g.t.* , s.95(33a).

⁴⁸⁰ Yücel, *a.g.e.* , s.348.

⁴⁸¹ Paul E. Klopsteg, *Türk Okçuluğu*, Çev. Ömer Seyfi Saruhanlıoğlu - Uğur Kâşif Boyacı, Erdem Yayınları, İstanbul 2019, s.106.

⁴⁸² Kesimli, *a.g.t.* , s.95(v. 33b).



Görsel 36: Çeşitli malzemelerden imal edilmiş zihgirler (Görsel tarafıma aittir)

3.3.5. Kiriş

Okçuluk ilminin en önemli ekipmanlarından bir tanesi de kiriştir. Kirişin imalatında kullanılan ve ipeğin kalın bir biçimde dokunması ile ilde edilen ibrişim en fazla kullanılan malzemedir. Gerek ham şekilde, gerekse işlenmiş olarak kullanılabilir. Kiriş hafif, dayanıklı ve temiz olmalıdır.⁴⁸³ İbrişim haricinde zayıf develerin derilerinden yapılan kirişler de çokça kullanılmaktadır. Eğer deve derisi bulunamaz ise yaban eşeğinin derisi ya da keçi derisi tercih edilebilir. Ancak keçi derisi sadece sıcak havalarda etkili olup, soğuk ya da nemli havalarda esneme payından dolayı etkili değildir.⁴⁸⁴ Bu malzemelerin haricinde bağırsak veya kendir de kullanılabilir.

Kirişler, kullanım amaçlarına göre de farklılık arz etmektedir. İbrişimden yapılan ve *hutâyî* adı verilen kiriş daha ziyade savaşlarda kullanılmakta iken *parsî* olarak adlandırılan kiriş ise menzil (uzağa ok atma) okçuluğu için daha etkilidir.⁴⁸⁵

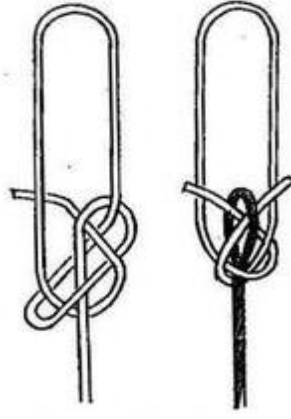
Kirişlerin uzunluklarının tespit edilmesi hususunu Tayboga eserinde ortaya koymuştur. Buna göre, yay kurulmuş durumda iken, kirişin ortası ile kabzanın ortası arasında bulunan uzunluk ölçülür. Belirlenen ölçü, 22 cm olmalıdır. Bu ölçüden 2, 5 parmak azına veya çoğuna kadar bu mesafe kullanılır. Kiriş ile kabza açıklığının, kirişin dörtte biri ölçüsünde olması gerektiğini, 1 veya 1, 5 parmak uzunlukta olabileceğini ortaya koymaktadır.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Şenarslan, "a.g.m.", s.417.

⁴⁸⁴ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.94 - 97. ;Yücel, *a.g.e.* , s.301.

⁴⁸⁵ Kesimli, *a.g.t.* , s.85(v. 23). ;Yücel, *a.g.e.* , s.303.

⁴⁸⁶ Kesimli, *a.g.t.* , s.87(v. 25b).



Görsel 37: Kiriş halkalarının düğümlenmesi, *Saracen Archery*.

Geleneksel kompozit yaylarda kullanılan kirişlerin imalatının tamamlanması için kirişin uç kısımlarına halkalar düğümlenmektedir. Kabza açıklığından yay kertiklerine olan eşit mesafelerin uç kısımlarına bağımsız olarak hazırlanan halkalar düğümlenerek sarılmaktadır. Görseldeki düğümlenme şekli Çin'den Anadolu'ya kadar birçok millet tarafından kullanılmıştır.⁴⁸⁷

3.4. Okçuluğun Temel İlkeleri

Okçuluğun temel ilke ve usulleri konusunda okçuluk ekolleri ve meşhur okçuluk üstatları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Okçuluk ilminin en önemli temsilci ve mülelliflerinden biri olan Abdurrahman - ı Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb* adlı eserinde üstatlar arasındaki ilke ve usul farklılıklarını ortaya koymaktadır. Taberî'ye göre okçu, atış yapmadan evvel altmış veya altmış üç olmak üzere “*kabza*”⁴⁸⁸ yapmalıdır.

Okçuluk ekollerinden biri olan Ebu Haşim, atıcılığın usulünün dört olduğunu beyan etmiştir: Kabzayı kavramak, oku kirişe yerleştirdikten sonra oku sabitlemek, gerilmiş oku bırakmak ve oku yaya dayayarak sabitlemektir. Diğer bir okçuluk üstatı Tâhir - i Belhî'ye göre, atıcılık usullerinin beş olduğunu belirtmiştir: Kabzayı tutmak, oku kirişe yerleştirip sabitlemek, oku yaya sabitlemek, oku geze yerleştirmek ve gerili oku bırakmaktır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Latham - Paterson, *a.g.e.* , s.22 - 23.

⁴⁸⁸ Taberî'nin kabza yapmak ifadesi ile ok atışından önce yay çekerek antreman yapmak gerektiğini belirtmektedir.

⁴⁸⁹ Abdurrahman - ı Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb*, İstanbul, Ayasofya Kütüphanesi, Revan Köşkü, 1933, v. 12a.



Görsel 38: Okçuluk Talimi, Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih*, 12b.

Bu konuda Hüseyin b. Ahmed el - Erzurumî, *Hulasa (Kitâb fî - İlmi'n - Nüşşâ)* adlı eserinde, okçuluğun temel usullerinin altı olduğunu belirtmektedir: Kabzayı tutmak, oku kirişe takmak, kirişi tutmak, yayı çekmek, oku atmak ve nişan almaktır.⁴⁹⁰ Okçuların meşhurlarından olan Ebu Kasım'a göre ise okçuluğun temeli ondur ve bir tane de fûrusu (yan dalı) vardır. Ona göre okçu evvela gözünü sol tarafa sabitleyerek dik durmak, hedefe dikkatle bakmak, oku gezlemek, oku kirişe yerleştirdikten sonra sabitlemek, kabzayı tutmak, oku yaya sabitlemek, ağıza çekiş yapmak, başparmak ile kavrama arasında oku birleştirmek, gerili oku bırakmak ve sol elle açmaktır.⁴⁹¹ Taberî ise kendi fikrini beyan edip atıcılık usullerinin on olduğunu ve bunun kemal sınır (en mükemmel atış) olduğunu yazmıştır.⁴⁹²

3.4.1. Kabza Tutmak

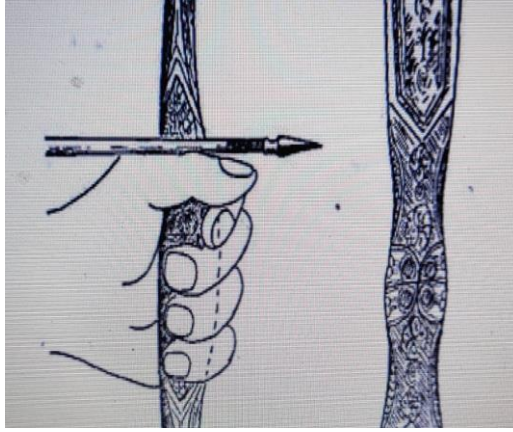
Okçu, yayı sol eline alıp kabzayı parmakları ile elin ayası içerisine almalı, boğum üzerine koymalı, kabzanın iç kısmını paş parmağının alt boğumu üzerine getirmelidir. Parmakları orta büyüklükte olan okçular kabzanın dışını parmaklarının orta boğumunda tutmalıdır. Kabzayı üç parmakla tutmak esastır. Serçe parmak, yüzük parmağı ve orta parmak. Okçu kişi, kabzayı sağlam tutmalı, oynatmamalı oku bıraktığı zaman kabzayı sıkı tutmalıdır. Başparmak ve işaret parmağı hafif tutmalı sıkı olmamalıdır. Sıkarsa diğer parmakları işlevsiz hale gelir. Bu iki parmağı kabzaya sarmamalı ve kabzanın dış kısmına yummalı ve uzatmamalıdır. Başparmağı açıp uzatırsa, okun çıkışı esnasında parmak yaralanabilmektedir.⁴⁹³

⁴⁹⁰ El - Erzurumî, *a.g.e.* , s.199.

⁴⁹¹ Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fî'r - Remy ve'n - Nüşşâb*, v. 12b.

⁴⁹² Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fî'r - Remy ve'n - Nüşşâb*, v. 13a.

⁴⁹³ El - Erzurumî, *Hulasa*, s.200. ;Şenarşlan, "a.g.m.", s.416.



Görsel 39: Kabza tutmanın yandan görünüşü, *Saracen Archery*.

Genellikle Osmanlı Devleti okçuluk kaynaklarında sıkça rastlanılan uzağa ok atma (menzil okçuluğu) şeklinde kullanılan bir kabza tutma biçimi bulunmaktadır. Uzağa ok atma isteyen bir okçu, şehadet parmağını kabzanın arkasına gizler. Başparmağını ise orta parmak üzerine koyar. Bu kabzada ok tam çekiş yapılsa dahi temren parmağa zarar vermez. Bu kabza tutma biçimi okun daha uzağa atılmasını sağlamaktadır. Bu atış biçimine “*çengibazî*” adı verilmektedir. Bu kabza tutuşu yapan okçu, okunu diğer oklardan iki parmak boyu kadar uzun yapmalıdır. Oku sona kadar aparatsız olarak çekmenin başka bir yolu yoktur.⁴⁹⁴Türkler arasında menzil atışlarında kullanılan bu kabza kavrama tekniğine *Pers Şahin Pençesi* adı verilmektedir.⁴⁹⁵



Görsel 40: Çengibazi kabza tutuşu, Murat Özveri.

⁴⁹⁴ El - Erzurumî, *aynı yer*.

⁴⁹⁵ Latham - Paterson, *a.g.e.* , s.44.

3.4.2. Tevfîk (Ok Gezlemek)

Memlûk okçuluğunda oku yay kirişine yerleştirme⁴⁹⁶ hareketine *tevfîk* adı verilmektedir. Okçu, ok atacağı zaman oku sağ elin başparmağı, şahadet parmağı ve orta parmağını kullanarak üç parmağı ile tutarak okun gezini yay kirişine yerleştirir. Bu harekete oku gezlemek te denir. *Fûk* da denmektedir.⁴⁹⁷ Türkler bu şekilde oku gezlemektedir. Oku gezlemek sağ el ile yapılmakta ve okçunun hızlı bir biçimde ok atmasını sağlamaktadır. Bu hareketi hızlı yapabilmenin yolu çok fazla idman yapmaktır. Okçunun doğal hareketi haline gelene kadar okçular bu idmanı yapmalıdır.⁴⁹⁸



Görsel 41: Tevfîk (Ok Gezleme), (Görsel tarafıma aittir)

3.4.3. Akd (Oku Bağlamak)

Memlûk furûsiyye kaynaklarında parmakla oku bağlamanın birçok yönteminin olduğu belirtilmektedir. Ancak en çok kullanılan üç yöntem burada aktarılacaktır: Birinci yöntemde ve en çok kullanılan teknikte, okçu başparmağının ilk boğumunu kirişe koyar ve işaret parmağının uç kısmını başparmağının tırnağının üstüne yerleştirir.⁴⁹⁹ Geri kalan parmakları, tırnak kısımları görülmeyecek biçimde sıkar. Buna eski Arapça parmak hesabına göre otuz üç şekli denmektedir. İkinci akd yönteminde, okçu kirişe başparmağının ucuna yakın bölümünü getirir, işaret parmağını da kirişin dışından başparmağının üstüne koyar. Bu tekniği en fazla kullanan okçuluk ekolü, İshak er - Raffa'dır.⁵⁰⁰ Bu şekli ile de

⁴⁹⁶ Çetin, "a.g.m.", s.79.

⁴⁹⁷ El - Erzurumî, *Hulasa*, s.201. ;

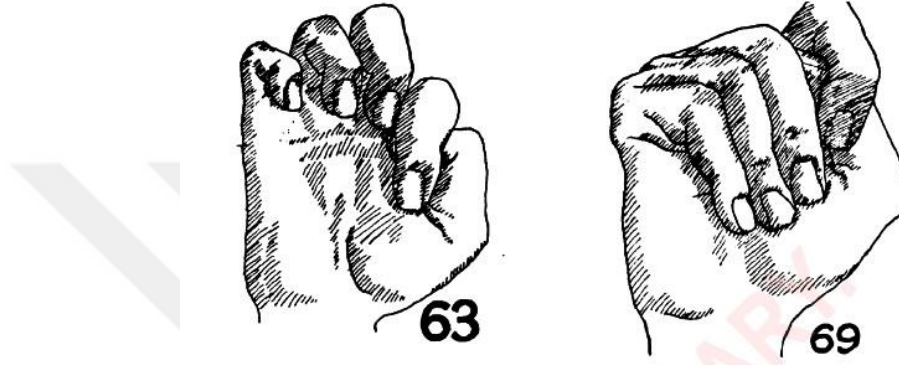
⁴⁹⁸ Şenarslan, "a.g.m.", s.418.

⁴⁹⁹ Muhammed b. Yunus ed - Dervâzî, *Kavsnâme (Dervâzî'nin Okçuluk Kitabı)*, Haz. Enes Azbay, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları - Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s.210 (v. 45b).

⁵⁰⁰ Dervâzî, *Kavsnâme*, s.211(v. 46a).

otuz üç şeklinde bağlanır. Üçüncü akd tekniğinde giriş başparmağın ucuna getirilir. Ve işaret parmağı ile başparmağını burkup biraz açık bir şekilde bırakılır.⁵⁰¹

N.A. Faris ve R.P. Elmer'in Arab Archery eserinde eski Arap parmak hesabına göre birçok farklı akd şekli bulunmakla beraber en fazla kullanılan tekniğin altmış üç ve altmış dokuz biçimlerinin olduğunu aktarmaktadır.⁵⁰² Ok çekildikten sonra bırakma anında baş ve şahadet parmağının açılmasına *kafle* denmektedir.⁵⁰³



Görsel 42: Akd şekilleri, Arab Archery.

3.4.4. Meddü'l - kavs (Yayı Çekmek)

Meddü'l - kavs, okçunun oku atmadan önce çekme eylemine denmektedir. Okçu hem sağ eli ile oku çekerken şahadet ve başparmak haricindeki parmakları ile kabzayı tutan sol elinin yine başparmağı ve şahadet parmağının haricindeki diğer üç parmağını sıkı bir şekilde kapatmalıdır. Okçu iki dirseğini kuvvetli tutmalı, iki omuzunun karşısında tutmalıdır. Adeta bir terazinin direği gibi olmalıdır. Okçu, iki dirseği, yayın kabzası ve iki omuzunu aynı çizgide tutmalıdır.⁵⁰⁴ Oku akd ile yay çekmenin sınırı olan kulağın yumuşak et kısmına kadar çekerek kafle ile oku atmalıdır.⁵⁰⁵ Medd farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bıyık üstüne çekmek, gözünün üstüne çekmek, kulak yumuşağına çekmek ve Türklerin en çok kullandığı yöntem olan çenenin altından göğse doğru çekmektir. Ancak, gerek Memlûk furûsiyyelerinde ve gerekse eski okçuluk ekollerinde genel olarak kullanılan çekiş yöntemi,

⁵⁰¹ Dervâzî, *Kavsnâme*, s.214(v. 46b).

⁵⁰² Farklı akd şekilleri için bkz. Faris - Elmer, *Arab Archery*, s.8.

⁵⁰³ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.85.

⁵⁰⁴ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.87. : El - Erzurumî, *Hulasa*, s.201.

⁵⁰⁵ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.89.

kulak yumuşağına çekmektir. Tahir - i Belhî, İshak er - Raffâ ve Ebu Haşim - i Bâverdi bu tekniği kullanmışlardır.⁵⁰⁶Bu altı parmağa “*makbazîn*” adı verilmektedir.⁵⁰⁷



Görsel 43: Meddü' l - kavs (yayı çekmek), Okçular Vakfı Müzesi

3.4.5. Nazar ve Ayan

Nazar ve ayan, bir okçunun hedefini gözleyerek bakması durumudur. Okçu hedefine bakarken, iki gözünü tek göz gibi kullanıp odaklanmalıdır. Böylelikle, hedefi görmek için bulunduğu yerden tek gözlü insan nasıl görüyorsa o şekilde görmeyi ve hedef almayı başarabilmelidir. Hedefin uzaklığı durumunda nasıl bakıp hedef gözlemeli, hedef yakın ise hedefe nasıl bakması gerektiğini bilmelidir.⁵⁰⁸ Bu gözlemeye günümüz tabiri ile şaşı bakmak ta denilir. Şaşı bakma tekniği, sol gözünün kara kısmı sol kulağının olduğu yöne çevrilir, sağ gözünün kara kısmı da sol gözünün olduğu tarafa bakarak iki gözü ile hedefe yönelmelidir. Fars kaynaklarında sıkça zikredilen bu teknik diğer milletlerce de kullanılmıştır. Ancak bu şekilde nazar ve ayan zordur ve çok fazla antrenman yapmayı gerektirir. Bu şekilde hedefi gözlemleyemeyen okçular tek gözlerini kapatarak da hedefe bakabilir.⁵⁰⁹ Nazar ve ayan 3 çeşittir.

⁵⁰⁶ Dervâzi, *Kavsnâme*, s.216(v. 47a).

⁵⁰⁷ Şenarslan, ”a.g.m.”, s.419. ;Kesimli, a.g.t. , s.113(v. 51b)

⁵⁰⁸ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.89. ;El - Erzurumî, *Hulasa*, s.201.

⁵⁰⁹ Kesimli, a.g.t. , s.105(v. 43a).

3.4.5.1. Ahval.

Ahval, okçunun iki gözü açık bir şekilde tek gözle gözlemler gibi hedefe bakabilmesi ve atışını yapabilmesi tekniğidir. Eğer okçu bu şekilde atamaz ise bir gözünü kapatıp diğer gözü ile bakıp hedefe ok atmalıdır. Ahval gözlemi yapan okçu çok fazla egzersiz yapmalı ve sürekli çalışmalıdır. Okçu hedefi yayının dışından gözlemlemelidir. Okçulukta hedefe atış safhasına yani oku bırakmadan önceki duruma *harbî* adı verilmektedir. Düşmanın uzakta olması, düşmanın baş kısmına göre hedef almayı, düşman yakında ise ayağını gözleyip okunu atmalıdır.⁵¹⁰

3.4.5.2. İ'timat.

Okçu, atışından önce hedefini gözlemeli ve atışından önce yayı ile tutuşunu sabit bir duruma getirmelidir. Yayını sol eli ile sağlam bir şekilde tutmalı ve sabitlemeli, oynatmamalıdır. Kirişi çekmeden önce tüm vücudu ile ve zihni ile atışa hazır hale gelmelidir. Okçunun iki dirseği de düzgün ve sıkı olmalıdır. Ayrıca gönlü de hazır olunca atışını yapmalıdır.⁵¹¹

3.4.5.3. İtlak (Oku atmak)

Memlük furusiyye eserlerinde zikredilen ıtlak, yani oku atmak iki biçimde gerçekleşmektedir. İtlak - 1 sâkin ve ıtlak - 1 muhtelistir. İtlak - 1 sakin biçiminde ok atmak şöyledir: Ok bir miktar çekilip sonuna kadar getirilip durduktan sonra atılmasıdır. Ok temrene kadar tamamen çekilir, temren dışarda kalmaz. Şu şekilde bir an durulduktan sonra hareket etmeden atılır. Bu atış tekniği genel olarak hedef atışlarında etkilidir.⁵¹² Okçu okunu attıktan sonra başparmağını ve şahadet parmağını açıp sağ kulak üzerinden, sağ bileğini yukarı salıp, iki parmağını hızlı bir şekilde açarak hilal gibi yapmalı ancak sağ omuzundan geçirmemelidir. Bu hareket baş ve şahadet parmağına kırışın çarpmasını engellemiş ve tırnağı kırılmamış olur. Oku atan kişi parmağını korumak için oku attığı anda dirseğini hızlı bir şekilde geriye çekerse *ferke* yapmış olur.⁵¹³

⁵¹⁰ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.94 - 95.

⁵¹¹ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.95.

⁵¹² Kesimli, a.g.t. , s.109(v. 47b).

⁵¹³ El - Erzurumî, *Hulasa*, s.202.

Ok atıldıktan sonra, kabza tutan sol eli, yay ile birlikte serbestçe hareket ettirmesine *hatra* adı verilmektedir. Okçu, ferke ve hatrayı aynı anda yapmalı, *hatra* yapıldıktan sonra yay, sol koltuğuna yavaşça değmeli ve atış hareketi aynı anda durmalıdır.⁵¹⁴



Görsel 44: Ferke ve *hatra* (Görsel tarafıma aittir)

İtlakın ikinci çeşidi ise ıtlak - 1 muhtelis olarak kaynaklarda adlandırılmıştır. İtlak - 1 muhtelis, okçunun okunu belli bir noktaya kadar okun çekilmesi, sonrasında ise bir söz söyleme zamanı kadar durulması ve hızla sonuna kadar çekilip atılması tekniğidir. Düşman, okçunun okunu tam manasıyla yerleştirmedeğini dolayısı ile atmayacağını zanneder. Ancak bu hileli bir atış olduğundan okunu kısa bir an durup atar. Düşman okçunun okunu attığının farkına varmadığı ve dolayısı ile hileli bir atış olduğundan dolayı bu atış tekniğine ıtlak - 1 muhtelis adı verilmektedir.⁵¹⁵ İtlak - 1 sakın yakın hedefler için daha uygun bir atış tekniği olmakla beraber, ıtlak - 1 muhtelis daha ziyade uzak hedefler için uygundur.⁵¹⁶

3.5.Îtar (Yaya Kiriş Bağlamak - Yayı çilelemek)

Okçuluk ile ilgili Memlûk furûsiyyelerinde yaya kiriş bağlamanın birçok çeşidinden bahsedilmektedir. Yayı çilelemek, okçunun bulunduğu durum ve gerçekleştirmek istediği amaçlara göre farklılık göstermektedir. Muhammed b. Hasan el - Herevi'nin eserinde bahsedilen îtar tekniklerinin sayısı yüz yirmi olarak geçmekle beraber, birçok yöntemin birbirine benzediği bilinmektedir.⁵¹⁷ Bu çalışmada en fazla kullanılan yay kirişleme yöntemlerine yer verilecektir.

⁵¹⁴ El - Erzurumî, *Hulasa*, s.203.

⁵¹⁵ Şenarşlan, "a.g.m.", s.419.

⁵¹⁶ El - Erzurumî, *Hulasa*, s.202.

⁵¹⁷ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.12.

Kaynaklarda bahsedilen ve savaşlarda askerlerin en pratik şekilde yayı kırışlemesini sağlayan yöntem *harbî* yöntem olarak dile getirilmiştir. Bu yöntemde kırışlerin yay başlarına takılan halkanın bir ucu ayak parmağına takılır. Diğer el ile *siyah* diye tabir edilen yay kolu tutulur. Kabza sol elle tutularak baskı uygulanır. İki yay kolu eşit derecede esnetilerek sağ el ile üst kırış halkası yay kertiğine takılır. Gerek halk arasında gerekse askerler arasında en çok tercih edilen yöntemdir.⁵¹⁸ Kırış bağlandıktan sonra, yay kollarını dengelemek gerekmektedir. Zayıf kalan kol gevşetilmeli, kuvvetli olan kısım ise baskılanarak dengelenmelidir. Yayda burkulma meydana gelmiş ise, burkulma yönünün aksine doğru baskılanmalı ve yay eşitlenmelidir. Böylelikle kırış bağlandıktan sonra tüm kontrol ve güvenlik tedbirleri alınmalıdır.⁵¹⁹



Görsel 45: İki bacak arasında yay kurma (Görsel tarafıma aittir)

İkinci yöntemde, sağ diz kabzanın arkasına getirilerek yay kolları ters yönde baskılanır. İki el ile kollar kendine doğru çekilir ve ikinci bir yardımcı ile kırış kertiklere bağlanır.⁵²⁰

⁵¹⁸ Kesimli, a.g.t. , s.112(v. 50a).

⁵¹⁹ Adam Karpowicz, *Osmanlı Türk Yayları İmalî ve Tasarım*, Ter. Mehmet Yılmaz Akbulut, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s.246.

⁵²⁰ Kesimli, a.g.t. , s.113(v. 55b).



Görsel 46: Dizi kullanarak yay kurma (Görsel tarafıma aittir)

Üçüncü teknikte, yayın alt kısmı sağ dizin altına yerleştirilerek, sol el ile esnetilir ve kiriş bağlanır. Bu teknikte, kiriş tamamen kertiklere dengeli bir biçimde yerleşmeden yani yay tamamen kurulmadan teknik bozulmamalıdır.⁵²¹



Görsel 47: Bağdaş kurarak yay kurmak (Görsel tarafıma aittir)

Dördüncü yay kurma tekniği de kementle yay kurmaktır. Okçu yere oturarak kementi bel kısmına doğru çeker. Kementin diğer uçlarını yayın kiriş kertiklerine bağlar. Ayaklarını kullanarak yay kollarına baskı uygulayarak kirişin halkalarını kertiklere takıp kementi yaydan çıkarır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus kement bağlarının kiriş halkaları altına hapsedilmemesi, kementin kolay çıkarılabilmesidir.⁵²²

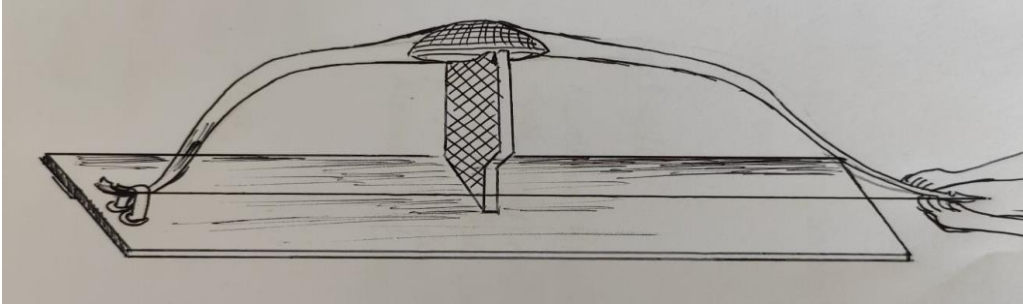
⁵²¹ Dervâzî, *Kavsnâme*, s.182(v. 38b).

⁵²² Klopsteg, *a.g.e.* , s.127 - 128.



Görsel 48: İki ayak ile yay kurmak (Görsel tarafıma aittir)

Yay kurma tekniklerinden bir tanesi de aşağıdaki görselde gösterilen bir tahta aparat kullanarak yay kurma yöntemidir. Bu teknikte ahşap zemin üzerine dikey bir destek konulur. Yayın kiriş kertiği üste gelecek şekilde sabit kancanın içine takılarak kabza, dikey desteğe oturtulur ve okçu diğer tarafta kirişi kertiğe takarak dengeledikten sonra yayı aparattan çıkartır.⁵²³



Görsel 49: Yay kurma aparatı, Latham - Paterson, *Saracen Archery*.

Yay kurma teknikleri ile ilgili kaynaklarda bahsi geçen birçok yöntem bulunmaktadır. At üzerinde yay kurma, okçunun düşmanın yönüne göre sağ veya sol uyluk yahut kalça kemiğini destek yaparak yay kurulur.⁵²⁴ Su takviyesi adı verilen başka bir teknikte ise okçu, su içerisinde iken kirişi yüz seviyesinde tutar ve yayı omuzlarının arasına alır. Yay kollarını sırt gücü ile bastırarak kiriş halkasını kertiğe takarak yayın kurulumunu tamamlar.⁵²⁵

⁵²³ Latham - Paterson, *a.g.e.* , s.94 - 95.

⁵²⁴ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.13.

⁵²⁵ Faris - Elmer, *a.g.e.* , s.14.



Görsel 50: At üstünde yay kurma, *Saracen Archery*.

3.6. Okçulukta Hedefe Karşı Duruş Biçimleri

Memlük okçuluk risâlelerinde, okçunun hedefe karşı duruş biçimleri tarif edilmiş ve bunun dört farklı biçimde olduğunu beyan etmişlerdir: Birinci duruş biçimi, Tahir - i Belhî'nin kullandığı biçimdir. Okçunun hedefi sol omuzu üzerine hizalanacak biçimde, iki ayağını hedefe paralel bir biçimde namaza duran kişi gibi düz durur ve ayakları arasında bir karış açıklık bırakarak duruşunu tamamlar.⁵²⁶ Kısa boylu okçular içindir.



Görsel 51: İki ayak hedefe dönük Tahir - i Belhi duruşu (Görsel tarafıma aittir)

İkinci duruş biçimi, İshak er - Raffa'nın hedefe karşı duruşudur. İshak er - Raffa, okçunun hedefe doğru ne çok düz ne de çok çarpık durmaması, ikisinin ortasında bir duruş sergilemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵²⁷ Orta boylu okçular içindir.

⁵²⁶ Êl - Erzurumî, *Nüşâb*, s.121.

⁵²⁷ Mustafa Kâni Bey, *Telhis - i Resâilât - ı Rumât (Okçuluk Kitabı)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2010, s. 51.



Görsel 52: İki ayak çapraz duruş, İshak er - Raffa duruşu (Görsel tarafıma aittir)

Hedefe karşı üçüncü duruş şekli, Ebu Haşim - i Baverdî'nin, hedefe karşı çarpışık duruş şeklidir. Diğer okçuluk ustalarından farklı olarak uzun boylu, uzun kollu ve uzun parmaklı olması nedeni ile böyle bir duruşu tercih etmiştir.⁵²⁸



Görsel 53: Hedefe karşı çapraşık duruş, Haşim - i Bâverdi duruşu (Görsel tarafıma aittir)

Diğer bir duruş şekli savaşlarda kullanılan atış biçimidir. Bu atışta okçu, yayı sıkı bir şekilde koluna bağlamalı, yavaşça ilerleyerek ve hedef küçülterek okunu atmalı, tekrar yayı başının üzerine kaldırarak gerip atmalıdır. Bu tür atışlar genel olarak, kale ve şehir savaşlarında uygulanmaktadır.⁵²⁹

⁵²⁸ Mustafa Kani Bey, *Telhis*, s. 51.

⁵²⁹ El - Erzurumî, *Hulasa*, s. 203 - 204.

Furûsiyye kaynaklarında, oturarak beş türlü atış şekline bahsetmektedir: birinci atış şeklinde okçu iki ayağını dik tutup ayakları üzerine oturarak oku atar. İkinci atışta, Sağ dizini yere indirir ve sol ayağın incik kemiğinden dikilerek atış yapılır.⁵³⁰ Üçüncüsü sol diz yere konulur, sağ incik ayakta iken atış yapılır. Bu atışı, katı yayı olanlar ve acemi okçular kullanmaktadır. Dördüncü atış şeklinde sol diz ve sol incik yere konulur ve sağ incik dikilmelidir. Bu atışa *meşafikî* adı verilmekte ve genellikle Endülüslü okçular tarafından tercih edilmektedir.⁵³¹ Beşinci atış şekli de sultan ya da meliklerin atışı da denilen *murabba* atıştır. Okçu bağdaş kurup, göğsünü nişana karşı çevirip okunu o şekilde atmalıdır.⁵³²



Görsel 54: Sağ diz yerde atış yapma.



Görsel 55: Murabba (bağdaş kurma)

3.7. Nişan Alma ve Nişan (Hedef) Ölçüleri

Tayboğa, eserinde nişan alınacak hedefin ölçülerini belirtmiştir. Hedefin okçuya olan mesafesi yüz kırk kulaç (265 m.) olmalıdır. Yüz on kulaçtan (208 m) küçük olmamalıdır. Hedefin (butiyya - puta), ölçüleri değişiklik göstermekle birlikte altı kulaç (11, 5 m) ile dokuz kulaç (17 m) arasındadır.⁵³³ Ancak, bu ölçüler günümüz geleneksel okçuluk atışlarında kullanılan mesafe ve puta ölçülerinden çok farklılıklar arz etmektedir. Özellikle savaşlarda düşman ordularının ok menziline göre hesaplandığı ve askerlere bu şekilde talim verildiği anlaşılmaktadır.

⁵³⁰ El - Erzurumî, *aynı yer*.

⁵³¹ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.129.

⁵³² El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s. 131; Görsel 54 ile Görsel 55 tarafıma aittir.

⁵³³ Kesimli, *a.g.t.*, s. 176(v. 114a) ;Şenarslan, "a.g.m.", s.423.

Geleneksel okçuluk ile meşgul olan okçular için nişan almak çok önemlidir. Nişan alma iki şekilde yapılır. Yayın dışından ve yayın içinden nişan alınır. Okçuluk ustaları, bu iki nişan alma tekniğinin hangisinin daha uygun olduğu konusunda tartışmalar yaşamış olmakla birlikte⁵³⁴, okçuluk konusunun en önemli uzmanlarından olan Taberî, okçunun nişana bakış noktasının yayın iç kısmından olması gerektiğini ve bu şeklin hedefe en çok ok isabet ettiren yöntem olduğunu belirtmektedir.⁵³⁵



Görsel 56: Kabzanın içinden nişan alma (Görsel tarafıma aittir)

3.8. Uzağa Ok Atma (Menzil)

Furûsiyye kaynaklarında yer alan en önemli okçuluk yöntemlerinden biri de uzağa ok atma yani menzil okçuluğu adı verilen okçuluk çeşididir. Eserlerde geniş bir biçimde ele alınma sebebi ise, düşman ordularının genel olarak bilinen ok menzillerinin dışında konuşlanması, savaş taktik ve stratejilerinin içerisinde yer alan uzak mesafeden ok yağmuru taktiğini gerekli kılması ve ok menzillerinin uzun tutularak düşmana ağır zaiyat vermeleri gibi sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hedef okçuluğundan farklı olarak uzağa ok atmanın birçok teknik disiplini ve talim yöntemleri bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı Memlûk okçuları uzağa ok atma yarışmaları düzenlemişler, bu yarışmalarda başarılı olabilmek için çok çaba sarf etmişlerdir.⁵³⁶ Uzağa ok atmak için kullanılacak yayların baş kısımları uzun, bağrı kısa ve oklarının da hafif oklar olması gereklidir. Uzağa atılacak okun ağırlığı kaynaklarda altı

⁵³⁴ Latham - Paterson, *a.g.e.*, s. 58 - 59.

⁵³⁵ Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb*, v. 15a.

⁵³⁶ Şenarlan, "a.g.m.", s. 420.

dirhem (19 gr.) olarak verilmiştir.⁵³⁷ Uzağa ok atmak isteyen kişi, havanın durumunu hesaplayabilmeli, rüzgâr ve güneşi gözlemleyebilmelidir. Çünkü güneşe karşı durur ve rüzgâr eserse ok, istenilen mesafeyi alamaz ve geri düşer. O sebeple rüzgârı arkasına almalıdır.⁵³⁸ Ok atılacağı zaman, sağ ayağa ağırlık verilerek yere sağlam bir şekilde basılır ve sol ayak daha gevşek bırakılarak yüksek bir yere konur.⁵³⁹ Ok atmada en iyi zaman dilimi, sonbahar mevsimi ve ikinci vaktidir. Çünkü bu zamanlarda rüzgâr az esmekte ve hava nemi çekmektedir.⁵⁴⁰

Uzağa ok atacak olan okçu, yayın kabzasını sıkı bir şekilde tutmalı, kabzayı tutan yumruk şeklindeki el aşağıya doğru bakmalı yani yukarıda bahsi geçen çengbâz tutuş olmalıdır. Kilit vurulduktan sonra kaş üzerinden kulak memesine çekilen yay, bırakıldıktan sonra, sağ dirsek aşağıya doğru gitmemeli, ok salınınca dirsek yukarıya doğru gitmelidir. Okun düştüğü yere gidilmeli, kabzanın doğru tutulup tutulmadığını, atışın kuralına uygun yapıp yapılmadığının anlaşılması gereklidir. Bunun için okun gezi okçunun dizi ile aynı hizada ise doğru bir atış yapılmıştır. Okun gezi ile dizin gözü birleşmelidir.⁵⁴¹



Görsel 57: Uzağa Ok Atma (Menzil), (Görsel tarafıma aittir)

⁵³⁷ Kesimli, *a.g.t.*, s. 116(v. 54b).

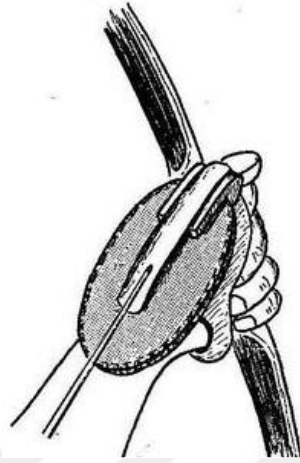
⁵³⁸ Kesimli, *a.g.t.*, s.116(v. 54b).

⁵³⁹ Kesimli, *a.g.t.*, s.117(v. 55a).

⁵⁴⁰ Şenarlan, “a.g.m. ”, s. 420.

⁵⁴¹ Kemankeş Mustafa Efendi, *Kavsnâme*, s.114(v. 22b).

Uzağa ok atma yönteminin en parlak dönemi Osmanlı Devleti zamanında gerçekleşmiş, birçok menzil okçuluğu ile ilgili eserler ortaya koymuşlardır.⁵⁴² Bu eserlerde oku daha ileriye atmak için *bilek siperi* adı verilen bir yardımcı ekipman kullanmışlar ve oku yayın içine kadar çekip, siperin ortasındaki kanala oturtarak atışlarını yapmışlardır.



Görsel 58: Bilek siperi ile uzağa ok atmak, Latham - Paterson *Saracen Archery*

3.9. Memlûk Atlı Okçuluğu

Memlûk furûsiyye kaynakları incelendiğinde, okçuluğun en önemli dallarından birinin de atlı okçuluk olduğu görülmektedir. Memlûk savaş kültürü içerisinde ordu tarafından özel eğitimler icra edilerek geliştirilen atlı okçuluk, askeri taktik ve savaş stratejileri içerisinde mühim bir paya sahiptir. Savaşların haricinde sportif faaliyetlerin de başat unsurlarından birisi olan atlı okçuluk, halk tarafından da rağbet edilen bir eğlence aktivitesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴³

Atlı okçuluğun en önemli unsuru, Türkler için önemli bir yeri olan atlardır. Memlûkler, bulundukları Arap coğrafyasının da etkisi ile atlara büyük önem vermişler, atlarla ilgili baytarnameler ve atların bakımı, hastalıkları, özellikleri ile ilgili birçok eser telif etmişlerdir.⁵⁴⁴ Memlûk atlı okçuluğu, furûsiyye eserlerinin incelenmesi yolu ile araştırılması gereken başlı başına önemli bir konudur. Bu çalışmada atlı okçuluk ile ilgili olarak genel bir çerçeve oluşturulacaktır.

⁵⁴² Osmanlı Devleti Menzil okçuluğu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Emin Vahid Paşa, *Minhâc - Rumât (Okçuluk Rehberi)*, Haz. Nurettin Gemici, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları - Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

⁵⁴³ Carayon, *a.g.t.*, s.364.

⁵⁴⁴ El - Erzurumî, *Riyâzetü'l - Hayl*, s.11.

3.9.1. Kabak Atışı

Tayboğa, atlı okçuluğu en iyi şekilde icra edenlerin Türkmenler ve Tatarlar olduğunu belirtmektedir. Atlı okçuluk talimlerinin iki türlü olduğunu, bu talimlerin birinin *kabak* atışı, diğerinin de *kıgaç* (*kiygac*) atışı olduğunu izah etmiştir. Burada kullanılan kavramların Türkçe kavramlar olduğunu, Arap dilinde bu talimlerle ilgili herhangi bir kelimeye rastlamadığını aktarmıştır.⁵⁴⁵ Türkler, ahşap bir direği meydana dikip, tepesine bir kabak geçirmekte, eğ, eğlence ve sportif faaliyet olarak kabağa ok atmaktadırlar. Kabak atışında, süvariler meydanın belirli bir noktasında toplanmakta, sıra ile birbirlerinin arkasında at koşturarak, kabak direğinin hizasına gelince de okunu kabağa atarak, tekrar meydanın baş kısmına gelmektedir.⁵⁴⁶



Görsel 59: Kabak atışı, *Taberî, Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb*

Memlük döneminin en önemli tarihçilerinden olan Makrizi ve İbn - i Tağrıberdi kabak atışı ile ilgili iki farklı atış biçiminden bahsetmektedir. Makrizi, bir meydanın yüksek bir yerine ahşap bir daire yapıp asıldığını, okçuların bu dairenin önünde durarak oklarını dairenin ortasına doğru attığını, okçuluk sanatının kurallarına göre okların dairelerden geçmesi gerektiğini ve bu oyunun adının Türkçe, *Kabak* olduğunu bildirmektedir.⁵⁴⁷ İbn - i Tağrıberdi ise, talim meydanına yüksek bir direk dikildiğini, direğin tepesine altın veya gümüşten bir kabak yerleştirildiğini aktarmıştır. Kabağın iç kısmına bir güvercin yerleştirildiğini, yetenekli atlı okçuların atlarını sürerek oklarını balkabağına attığını, hangi

⁵⁴⁵ Kesimli, *a.g.t.*, s.132(v. 70a).

⁵⁴⁶ Şenarlan, "a.g.m.", s. 421.

⁵⁴⁷ Carayon, *a.g.t.*, s. 364.

okçu kabağı vurarak, kuşu serbest bırakırsa, rütbesine göre şeref cübbesi ve kabağı ödül olarak aldığını yazmıştır.⁵⁴⁸ Genel olarak kabak oyunu, Memlükler zamanında ülkenin birçok noktasına inşa edilen talim meydanlarında icra edilmekte, bu meydanların en eskilerinde biri olan Kahire'deki Meydan el –Kabak'tır.⁵⁴⁹ Memlük Sultanı, Sultan ez - Zâhir Rükneddin Baybars (1260 - 1277) tarafından 1267 senesinde, kabak oyunu ve askeri maksatlı oyun, savaş taktiklerinin icra edildiği bir meydan olarak yapılmıştır.⁵⁵⁰



Görsel 60: Kabak Atışı

3.9.2. Kıgaç (kıkkaç, kaykaç)

Kıgaç kelimesi, Türkçe kökene sahip bir kelime olduğu düşünülmektedir. Latham bu kelimenin “kıya” kelimesinden türetildiğini ve “arka” anlamına geldiğini belirtmektedir. Tayboğa’ ya göre ise, kıkkaç veya kıgaç kelimesinin sadece arkaya ok atmak manasına gelmediğini, yana, arkaya, öne velhasıl at üzerinde her yöne ok atmak olduğunu belirtmiştir. Ünsal Yücel, Türk Okçuluğu eserinde kıgaçın “ok saplama” veya “ok saplanan şey” anlamına gelen “kakıç” ya da “kakaç” kelimelerinin değişime uğramış şekli olduğunu

⁵⁴⁸ Carayon, *a.g.t.*, s. 365.

⁵⁴⁹ Li Guo, “Spots as Performance: The Qabaq - game and Celebratory Rites in Mamluk Cairo”, *Ulrich Haarmann Memorial Lecture*, Ed. Stephan Conermann, EB - Verlag, Berlin 2013, s.5 - 30.

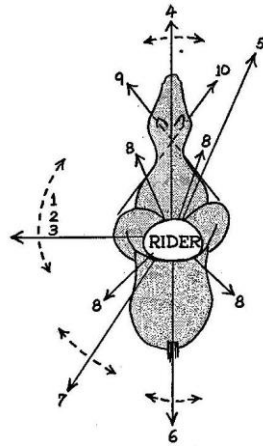
⁵⁵⁰ Cüneyt Kanat, “Memlük Devleti’nde Askeri Bir Oyun: Kabak Oyunu”, *CIEPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyum Bildirileri*, 18 - 22 Eylül 2000, Çeşme, Yay. Haz. Tuncer Baykara, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.374.

ortaya koymuştur.⁵⁵¹ Taberî' nin kıgaça atış yapmayı tarif ettiği eserinden anlaşılacağı üzere, o bir hedeftir ve içi kum veya talaş benzeri bir malzeme ile doldurulmuş olmalıdır.⁵⁵²



Görsel 61: At üzerinde geriye ok atışı, Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb*

Tayboğa eserinde, kıgaç atışının on beş farklı şekilde yapıldığını belirtip, ayrı ayrı nasıl yapılacağını aktarmıştır. Latham, Tayboğa'nın tarif ettiği atış şekillerini bir çizim üzerinde tespit etmeye çalışmış ve birçok at üzerinde atış şeklini ortaya koymuştur.⁵⁵³



Görsel 62: Kıgaç atış şekilleri, Latham - Paterson, *Saracen Archery*

At üzerinde ok atmak isteyen okçu, öncelikle kendisine yumuşak bir yay almalıdır. Hedefe karşı dik durmalı ve hafif çarpık olmalıdır. Titretmeden yayını çekerken, diğer organlarının sakin olması gereklidir. Yayını çeken okçu bir miktar beklemeli ve at dört ayağını yerden kestiği an, okçu bunu hissetmeli ve okunu bırakmalıdır.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Yücel, *Türk Okçuluğu*, s.51.

⁵⁵² Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb*, v. 18b - 19a.

⁵⁵³ Latham - Paterson, *a.g.e.*, s.81.

⁵⁵⁴ Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb*, v. 14b.

Atlı okçu, atı dörtnal koşarken, atın dört ayağı yerden kesildiği an okunu atmalıdır. Ok atıldıktan sonra at, koşusuna devam etmelidir. Memlük süvarisinin edinmesi gereken en önemli beceri budur. Bu talimleri süvari devamlı yapmalı ve normal hayat davranışı haline gelene kadar devam etmelidir.⁵⁵⁵

3.10. Memlük Okçuluk Eğitimi

Memlüklerde okçuluk eğitimleri, okçuluk sanatı ve furûsiyye konusunda çok mahir üstatlar ve silahşorlar tarafından verilmektedir. Okçuluk ilmini öğretecek olan eğitimcilerin özellikleri furûsiyyelerde belirtilmiştir. Eğitimci öncelikle okçuluğa talip olan kişinin özelliklerini bilmeli ve ona göre uygun talimleri yaptırmalıdır. Eğitimcilerin dini yönleri güçlü olmalı, bir okçuluk üstatına (Tahir, İshak, Haşim v. b.) bağlı olmalıdır. Öğretici sadece okçuluk eğitimi değil, dini eğitimleri verebilecek ehilde olmalı, öğrencisine öncelikli olarak istikrarlı olarak namazını kılmasını sağlamalıdır. Okçu adayının ailesinden izin alınmalı, izin almadan önce adaya yemin ettirilmelidir. Okçu adayı, okçuluk ilminin sorumluluklarını yerine getirmeli, Müslüman olanlara ok atmamalı, Yahudi, Hristiyan ve diğer gayrimüslimlere, mürtetlere (İslam dininden dönenlere) ve münafıklık yapanlara öğretmemelidir. Ok atılan mekân, mescit gibi önemlidir ve alana girilirken saygı ve hürmet gösterilmelidir. Okçuluk eğitimci, güçlü ve cesur olmalıdır. Ok ve yay haricindeki diğer furûsiyye dalları hakkında bilgi sahibi olmalı, kılıç, mızrak ve bıçak kullanmayı iyi bilmelidir.⁵⁵⁶

Türklerin yoğun olarak yaşadığı Horasan ve Kıpçak bozkırlarından getirilen ve furûsiyye dallarında sistematik eğitimler aldıktan sonra, Memlük savaş kültürünün önemli bir parçası olmuşlardır. Memlük paralı askerleri olarak görev yapan ve en mühim yetenekleri okçuluk olan bu askerler, savaşların en önemli taktik ve strateji unsuru olmuşlardır.⁵⁵⁷

Memlük okçuluk eğitimleri, öncelikle yayın doğru tutulması ve bu konuda ustalaşması ile başlamaktadır. Öncelikle kirişsiz olarak yayların doğru kabza tutuşu öğretilmekte, sonra kiriş ve yeleksiz (tüysüz) oklarla, kavrama, çekiş, kilit aşamaları öğretilmektedir. Bu eğitimlerin ardından düşük libre yaylar ile gerçek atış yaptırılmaktadır.

⁵⁵⁵ Latham - Paterson, *a.g.e.*, s.71. ; Atlı okçuluk, kabak ve kıgaç atışları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kesimli, *a.g.t.*, s.132 - 144(v. 70a - v. 82a).

⁵⁵⁶ Şenarslan, “a.g.m.”, s.422.

⁵⁵⁷ Abbas Zouache, “Western v. s. Eastern Way of War in the Late Medieval Near East: An Unsuitable Paradigm: A Review Essay of David Nicolle’s Late Memlük Military Equipment”, *Mamluk Studies Review*, Vol. XVIII, 2014 - 2015, s. 310.

Okçunun gücü arttıkça, isabet oranı da artar ve daha güçlü ve ağır yaylar ile eğitimler devam eder.⁵⁵⁸ Okçuluk eğitimleri, dört kademe eğitim yayları ile yapılır ve her defasında daha ağır bir yay ile talimler yapılırdı. Son olarak beşinci yay verilir ve bu yay savaşlarda kullanılan yaylardır.⁵⁵⁹ Okçular, gelişimlerinin üst seviyelerine erişince de daha gelişmiş furûsiyye egzersizlerine başlanmaktadır. Bu üst düzey egzersizleri arasında en bilinenleri yukarıda değinilen “*kabak*” ve “*kığaç*” atışları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶⁰ Ünlü Memlük silahşoru ve emiri Tayboga, okçuluk ilminin *tibak*larda daha kolay öğrenilmesini sağlamak ve askerlerin unutmamasını engellemek için şiir şeklinde yukarıda bahsedilen eseri kaleme almış, askerler de Memlük savaş kültürünü anlamak, kavramak ve uygulamak için bu eser ve benzer furûsiyye eserlerini öğrenip uygulamışlardır.⁵⁶¹

3.11. Okçuluk Kusurları ve Yaralanmaları

Okçuluk ilmi icra edilirken, gerek ekipmanlardan ve gerekse okçudan veya dış etkenlerden kaynaklı olarak birçok kusur meydana gelmektedir. Bu kusurların sonucunda atışta, isabette ve okçuda çeşitli hatalar ile yaralanmalar ortaya çıkmaktadır.

3.11.1 Malzeme ve Dış Etkenlere Bağlı Kusurlar

Malzeme kaynaklı kusurlar; yaydaki kusurlar, oktaki kusurlar, okçudaki kusurlar ve dış etkenler nedeni ile oluşan kusurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaydaki kusurlar genel olarak, yayın uzun ya da kısa olması, kabzanın kalın, ince veya dar olmasından kaynaklanmaktadır. Yayın kirişi, kalın, ince, uzun, kısa veya kiriş halkalarının dar ya da geniş olması durumunda yayın gerilimini olumsuz etkilediğinden dolayı yayın refleksini azaltır, atışı bozup okçuya zarar verebilir. Malzeme hatalarından önemli bir kısmı ok kaynaklı kusurlardır. Okun uzun ya da kısa olması, eğri veya yarık olması, ok gezinin dar, geniş, ağır yahut hafif olması, okun temreninin hafif, ağır veya hareketli olması, ok tüylerinin simetrik olmaması, uzun veya kısa olması, tüylerden birinin eski, diğerlerinin yeni olması ok kaynaklı kusurlardır. Okçu bu kusurları bilmeli ve gidermelidir. Aksi halde

⁵⁵⁸ Isolde Betty Nettles, *Mamluk Cavalry Practices: Evolution and Influence*, Arizona Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Arizona 2001, s.143.

⁵⁵⁹ Çetin, “Memlük Askeri’nin Eğitimi”, s. 226.

⁵⁶⁰ Nettles, *a.g.t.*, s. 144.

⁵⁶¹ Çetin, “a.g.m.”, s. 227.

gerek atış isabeti ve gerekse okçu sağlığı konusunda olumsuzlukların ortaya çıkacağını bilmelidir.⁵⁶²

Okçudan kaynaklı kusurlar, genel olarak sağlıkla ilgilidir. Okçunun elinden veya ayağından kaynaklı sakatlıklar, gözünden, başından, kol - omuz - bilek sakatlıkları ok atışını engellemektedir.⁵⁶³

Okçuluk ilminin öğrenilmesi veya uygulanması esnasında bazı dış etkenlerin okçuluk yapmayı engellediği hususu furûsiyye kaynaklarında dile getirilmiştir. Yayların üretilmesinde kullanılan malzemelerin doğal olması, birleşik yayların doğal etkenlerden zarar görmesine neden olmaktadır. Kiriş ve yayların aşırı soğuktan ve aşırı sıcaktan olumsuz etkilenmesi atışı ve isabet oranını bozmaktadır. Kirişin sıcaktan esnemesi, soğukta ise kısılması yayın duruşunu ve gerilimini etkilemektedir.⁵⁶⁴

3.11.2. Okçularda Oluşan Meslek Yaralanmaları

Ok atışı esnasında, okçuların sıklıkla maruz kaldığı sağlık problemleri ortaya çıkmaktadır. Bu yaralanmalar furûsiyye eserlerinde beş çeşit olduğu belirtilmekte, bunlardan başka sağlık sorunlarının görülmediği belirtilmektedir. Bunlar; *tarak* (kiriş çarpması, *akr* (bir yerin yolunması), *şakk* (elde oluşan çatlar ve yarılmalara), *zükra* (kızarıklık ve morarma) ve *irtiat* (titreme) şeklinde ifade edilmiştir.

Tarak (*tark*)⁵⁶⁵, ok atışı sırasında atıcıların en sık karşılaştığı sağlık sorunlarından biri olarak karşımıza çıkan kiriş çarpmasıdır. Tarak, okçunun vücudunda sekiz bölgede ortaya çıkmaktadır. Bilekte, pazıda, sol omuzda, yanakta, sakalda, göğüste, sağ elin şahadet parmağında, sağ kol üzerinde ve meme başında ortaya çıkmaktadır. Adı geçen vücut bölgelerine kirişin çarpması durumunda ciddi yaralanmalar meydana gelmektedir.⁵⁶⁶

Akr, diğer bir okçu sakatlığıdır. Akr, ok atılan organlardan birinin veya bir kaçının yolunması veya sürtünmesi durumudur. Akr, vücutta beş noktada ortaya çıkmaktadır: Kabzayı kavrayan sol avuç içinde, sol el başparmağın arka kısmında, başparmağın son

⁵⁶² Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi 'r - Remy ve 'n - Nüşşâb*, v. 14a.

⁵⁶³ Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi 'r - Remy ve 'n - Nüşşâb*, v. 14a.

⁵⁶⁴ Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi 'r - Remy ve 'n - Nüşşâb*, v. 14b.

⁵⁶⁵ Tayboğa'nın eserinde *tark* olarak geçer. Kesimli, *a.g.t.*, s. 119(57b).

⁵⁶⁶ El - Erzurumî, *Nüşşâb*, s.177.

boğumunda, sağ elin zihgir takılan parmakta, şehadet parmağında, şehadet parmağı ile başparmak arasındaki bölümde görülmektedir.⁵⁶⁷

Şakk, kabza tutan elde ve kırışi çeken el veya kolda meydana gelen deri yarılmalarına denir. Okçunun vücudunda dört yerde meydana gelmektedir: Bunlar, kabzayı kavrayan elin başparmak ile şehadet parmağı arasında, sağ elin başparmağının son boğumunda, sağ elin başparmağının tırnağının düz kısmında ve sağ el başparmak tırnağının uzunlamasına yarılması biçiminde oluşmaktadır.⁵⁶⁸

Zükra, okçuluk sanatı icra edildiği esnada ok ve yayın kullanıldığı organlarda meydana gelen kızarıklıklar ve morarmalar (göğërme) olduğu karşımıza çıkmaktadır. Zükra üç yerde gerçekleşmektedir: İlki, sağ elin başparmağında bulunan zihgirin uç tarafında, ikincisi şehadet parmağının ucunda ve üçüncü olarak sağ kolun başparmağının tırnak altında, mercimek büyüklüğünde gerçekleşmektedir.⁵⁶⁹

İrtidat, titremek anlamına gelmektedir. Ok atışı esnasında sağ kolun titremesi, sol kolun titremesi, tüm vücudun titremesi ve son olarak okçunun başının titremesidir.

3.12. Memlük Okçuluğu' nun Osmanlı Okçuluğu' na Etkisi

Memlük Devleti'nin son zamanlarına doğru furûsiyye eğitimleri azalmaya ve savaş disiplinlerinin öğrenilmesi hususunda gerilemeye başlamıştır. Tüm siyasi güçlerini güçlü ordu teşkilatına ve furûsiyye okullarına borçlu olan Memlükler, çağın gerektirdiği modern silahların öğrenilmesi konusuna pek fazla önem vermemişlerdir. Hatta modern silahlar ile ilgili önemli furûsiyye eserleri kaleme alınmasına rağmen, yenileşme çabası içine girmemişler, eski yöntemlerin eğitimlerine cılız bir biçimde devam etmişlerdi.⁵⁷⁰ Özellikle Yavuz Sultan Selim zamanında Memlük Devleti ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye Savaşlarında Memlük ordusunun mağlup olmasındaki temel etken, ateşli silahların kullanımının önemsenmemesi ve bilinmemesiydi. Osmanlı Ordusu savaş dizilimini orta kısımda kurşun atan tüfek kullanan piyadeler, ordunun iki

⁵⁶⁷ Kesimli, *a.g.t.*, s.121(v. 59a - 59b).

⁵⁶⁸ El - Erzurumî, *Hulasa*, s. 207.

⁵⁶⁹ El - Erzurumî, *aynı yer*.

⁵⁷⁰ Çetin, "Memlük Devletinde Okçuluk", s. 71.

kanadında da toplar şeklinde dizilmişti. Savaş sonunda Memlûk ordusu büyük bir mağlubiyet almış, Memlûk ordusu dağılmış, Mısır Osmanlı Devletinin eline geçmiştir.⁵⁷¹

Osmanlılar Mısır'a hâkim olunca, Memlûk sistemini kaldırmışlar ancak furûsiyye disiplin geleneğini ve kabak meydanlarındaki faaliyetleri devam ettirmişlerdir. 1661 - 1665 yıllarında Kahire'ye seyahat eden Evliya Çelebi, Kahire Kabak Meydanı'nın şeklini ve boyutlarını aktarmıştır. Ona göre, meydan zemininin kumla kaplı olduğunu, 700 adım uzunluğunda olduğunu, meydanın ortasına bir gemici direği dikildiğini ve direğin tepesinde altın yaldızlı bir top olduğunu belirtmiştir.⁵⁷² Bu meydanların benzer şekillerde farklı Osmanlı kentlerinde olduğu bilinmektedir. İstanbul Cirit Meydanı, Kâğıthane Meydanı, Edirnekapı Cirit Meydanı, Gülhane Meydanı, Bitlis Çevgan Meydanı, Edirne Kabak Meydanı, Trabzon Kabak Meydanı ve Gâvur Meydanı kabak oyunu oynanan bazı meydanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷³

Memlûk Okçuluğunun Osmanlı Devletindeki etkisi sadece uygulamada değil, teoride de görülmektedir. Çünkü Osmanlı zamanında telif edilen okçuluk ile ilgili eserlerin çok büyük bir bölümünde Memlûk okçuluk risalelerinin etkisi görülmekte, eserlerde verilen yay yapımı, ana maddeleri, ok yapımı, atış şekilleri, duruş şekilleri, tutuş ve duruş biçimleri, okçuluk sakatlıkları gibi birçok bilgi ya aynen verilmiş veya geliştirilmiş halleri aktarılmıştır. Türkçe yazılan bu eserlerden en önemlisi, Sultan II. Mahmut' un Kahvecibaşı Mustafa Kani Bey'e yazdırdığı *Telhis - i Resâilat - ı Rûmat* 'tır. Zira müellif, başta İmam Abdurrahman Taberî' nin *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb* eseri olmak üzere, daha önce yazılmış olan Arapça, Farsça ve Türkçe tüm okçuluk kitap ve risaleleri incelediğini ve eserini bu şekilde meydana getirdiğini yazmaktadır.⁵⁷⁴ Memlûk Okçuluğu ile ilgili kaleme alınan tüm risaleler, Taberî' nin eserini temel olarak almıştır. Kâtip Abdullah Efendi'nin kaleme aldığı *Tezkîre - i Rumât*, Fethizâde Seyyid Mustafa Efendi'nin *Okçuluk Risâlesi*, Muhammed Bin Yunus Ed - Dervâzî' nin yazdığı *Kavsnâme*, Katip Abdullah

⁵⁷¹ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsun Doruker, Bilgi Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 65. ; John Keegan, Memlûk askerlerinin tekrar furûsiyye eğitimlerine başladığını, ancak ateşli silahların eğitiminin verilmediğini belirtmektedir. Memlûk tarihçisi İbn - i İyas, *Bedâyi'üz - Zühûr Fî Vekayi'i'd - Duhûr* adlı eserinde Ridaniye Savaşına hazırlanırken Zerdhaneden çıkarılan silahların olduğu 100 araba ve bu arabaların bazılarında kurşun atan bakırdan imal edilmiş tüfeklerin olduğunu bildirmektedir. İbn - i İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi (Bedâyi'üz - Zühûr Fî Vekayi'i'd - Duhûr)*, Ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 125.

⁵⁷² İbrahim Yıldırım, "Osmanlılarda Atlı Hedef Okçuluğu: Kabak Oyunu, " *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, Ed. T. Gültekin, Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara 2012, s.162.

⁵⁷³ Yıldırım, "a.g.m.", s. 161 - 163.

⁵⁷⁴ Süleyman Kani İrtem, *Sultan II. Mahmud Devri ve Türk Kemankeşleri*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 143.

Efendi'nin diğeri eseri *Kavâidü'r Remy*, Mehmet Bin Şeyh Mustafa'nın tercüme ettiğı *Umdetü'l - Mütenazilîn*, Mehmet Emin Vahid Paşa'nın kaleme aldığı *Minhac - ı Rumât*, Kemankeş Mustafa Efendi'nin *Kavsnâme* isimli eseri, Geyveli Hüseyin Efendi'nin telif ettiğı *Kevserü'l - Hayât* gibi eserler Osmanlı Devleti zamanında kaleme alınan bazı okçuluk eserleridir.⁵⁷⁵ Ayrıca Osmanlı Arşiv Belgelerinde okçuluk ile ilgili birçok belge ve bilgiye ulaşılabilir.⁵⁷⁶ Günümüzde gerçekleştirilen geleneksel okçuluk faaliyetleri sportif faaliyetler olarak devam etmekte, gerek Osmanlı Devleti zamanında kaleme alınan mezkûr eserler ve gerekse Memlûk Devleti zamanında yazılan furûsiyye eserlerinde faydalanılarak icra edilmektedir. Ortaçağ İslam Tarihi silah teknolojilerinin ve silahlarının güçlü olarak kullanılması, Memlûk Devleti'nin uzun süre ayakta kalmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Memlûk Devleti'ne son vermesi ile birlikte de furûsiyye kültürü onları da derinden etkilemiştir.

⁵⁷⁵ İrtem, *Türk Kemankesleri*, s. 142.

⁵⁷⁶ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Türk Okçuluğı*, Haz. Hasan Şahintürk – Yılmaz Karaca – Ahmet Özkılınç – Ersin Kırcı – Mehmet Selim Temel – Kemal Gurulkan, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

SONUÇ

Furûsiyye, Abbasîler zamanında ortaya çıkan, önceleri genel olarak binicilik ve atlar üzerine çalışmalar yapan bir disiplin iken, Ahi Hizzâm Huttali' nin kaleme aldığı, *Kitâbü'l - Hayl ve'l - Furûsiyye* ve *Kitâbü'l - Furûsiyye ve'l - Baytara* isimli eserlerinde binicilik, baytarlık, nalbantlık, mızrak kullanımı, kılıç kullanımı, okçuluk ve polo gibi askerlikle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Ahi Hizzâm'ın başlattığı furûsiyye disiplini, özellikle Memlûk Askeri Teşkilâtı'nın temel taşı haline gelmiştir. Memlûk savaş kültürünün oluşumu, yayılması ve savaşlarda uygulanması, devleti tam bir militarist sistem içerisinde yükselmesini sağlamıştır.

Tibak adı verilen askeri okullarda, titiz bir askeri eğitimden geçirilen genç yaştaki askerler, gerek fizyolojik gerekse psikolojik olarak savaşa hazır hale getirilmektedir. Binicilik, okçuluk, topuz, mızrak, kalkan, kılıç gibi temel silahların kullanımı en küçük yaşlardan itibaren öğretilmeye başlanmaktadır. At sırtında ok atmak, at sırtında mızrak kullanmak, at sırtında kılıç kullanmak gibi savaş disiplinleri en küçük ayrıntısına kadar planlanarak askerlere öğretilmektedir. Bu eğitimlerin sevilerek yapılabilmesi için halk arasında da yaygınlaştırılması gerekli görülmüş ve bunun için çok kapsamlı kültürel ve sportif faaliyetler düzenlemişlerdir.

Furûsiyye disiplinleri içerisinde sadece askeri eğitimler verilmemektedir. Bunların yanında, dini eğitimler, İslam Hukuku, Kur'an - ı Kerîm, Hadis gibi dini ilimler konusunda da eğitilmekteydiler. Gazâ ve cihat aşıl原因arak yetiştirilen askerler komutanlarına tam bir itaatle bağlı hale gelmekte, bu itaat savaş taktik ve disiplininin uygulanması esnasında çok büyük faydalar sağlamaktaydı. Örneğin, Memlûklerin Haçlılara karşı mücadeleleri birçok Avrupalı müellif tarafından eserlerinde övgülere mazhar olmuş, Memlûk - Moğol mücadelesinin en önemli savaşı olan Ayn Calut'ta Memlûk askeri disiplini ve savaş taktiklerinin eksiksiz uygulanmasında furûsiyye eğitimlerinin büyük bir katkısı olmuştur.

Furûsiyye okullarında öğretilen en önemli savaş disiplinlerinde bir tanesi okçuluk sanatıdır. Memlûk askerleri içerisinde okçuluk, hem çok fazla talep gören hem de askeri eğitimleri en zor olan furûsiyye branşıdır. Türklerin tarih sahnesine çıkışları ile başlayan okçuluk, İskitler ile kompozit reflex yayları, diğer bozkır Türk kavimleri tarafından da imal edilerek kullanılmıştır. Özellikle atlı okçuların savaşlardaki etkin üstünlükleri, onların paralı

asker olarak Atina'ya gitmelerini sağlamıştır. Asya Hunları, kadim düşmanları olan Çin'e karşı yaptıkları mücadelelerde atlı okçularının hünerleri çok etkili olmuştur. Göktürklerle gelişen okçuluk sanatı, Uygurların son yıllarında sekteye uğramış olsa da, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başlaması ile beraber Arap okçuluğu ile Türk okçuluğu, savaş kültürü noktasında bir sentez oluşturarak ulaşılması zor bir noktaya erişmiştir. Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Devletleri'nde Türk okçuluğu çok önem kazanmış, hatta paralar üzerine ok ve yay figürleri basılmış, ok ve yay hâkimiyet sembolü olarak kullanılmaya başlamıştır. Selçukluların Memlükleri kurumsal olarak etkilemesi, okçuluk konusunda da etkilemesi ile sonuçlanmıştır.

Memlük okçuluğunu diğerlerinden ayıran en önemli özellik, furûsiyye disiplini içerisinde Tibak'larda verilen okçuluk eğitimidir. Okçuluk eğitimlerinin sadece uygulamada kalmamış, teorik bilgiler konusunda da önemli çalışmalar yapılmış, okçuluk üzerine mahir silahşörler ve emirler muhtasar risâleler yazmışlardır. Bu risâlelerin bir kısmı Türkçe yazılmış, Asya bozkırlarından gelen Türk paralı askerlerin anlaması sağlanmıştır. Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınan eserler, *Kitabü'n Fî İlmi'n - Nüşşâb* (Okçuluk İlminin Kitabı), *Kitâbü'n Fî Riyâzâtü'l Hayl* (Atıcılık Kitabı), *Münyetü'l Guzât* (Gazilerin Arzusu)'tır. Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerin haricinde, Arapça kaleme alınan birçok furûsiyye eseri bulunmakla birlikte okçuluk ile ilgili en mühim eserlerden biri ünlü Memlük Emiri ve silahşörü Tayboğa el - Eşrefi el - Beklemiş el - Yunânî'nin yazmış olduğu *Bugyetü ' l - Merâm Gayetü ' l - Garâm* (Kavsnâme) eseridir. Memlük okçuluğu ile ilgili yazılmış ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Temel olarak Ahi Hizzâm Huttâli'nin yukarıda zikredilen furûsiyye eseri ile Abdurrahman - Taberî'nin *Kitâbü'l - Vâzih fî'r - Remy ve'n - Nüşşâb* (Atıcılık ve Okçulukla İlgili Açık Kitap) almıştır. Eser, askerlerin kolay öğrenebilmeleri ve akılda kalması için şiir şeklinde kaleme alınmıştır. Okçuluk ile ilgili incelenen tüm furûsiyye kaynaklarında okçuluğa başlamak isteyenlerin hafif bir yay ile başlamasını, talimler ilerledikçe yayların kuvvetlerinin artırılmasını, en sonunda beşinci yay ile savaşlarda ok atabilen profesyonel okçu askerler yetiştirilmesi gerektiğini aktarmaktadır. Özellikle atlı okçuların orduda önemli bir misyona sahip olduğunu, atlı okçuların zorlu ve sürekli eğitimler yapmaları gerektiğini belirtmiş, bu talimlerin en önemlilerinin *kabak* talimi ve *kıgaç* talimi olduğunu, bu talimler için *kabak meydanları* inşa edildiğini bildirmektedir.

KAYNAKÇA

A. BOUDOT - LAMOTTE, "Contribution A L'etude De L'archerie Muslumane", *İ.F.D.* , Damas, 1968, s. 47 - 68.

ABDEL - HAMİD Tarek Galal, "The Development of Pyrotechnics and Firearms in the Mamluk Period", *Journal of the Faculty of Archaeology*, Vol. , 19, Cario Üniversty, 2016, s.1 - 11.

Abdurrahman - ı Taberî, *Kitâbü'l - Vâzih fi'r - Remy ve'n - Nüşşâb*, İstanbul, Ayasofya Kütüphanesi, Revan Köşkü, 1933.

AĞACIKOĞLU Kerem, "Bir 16. Yüzyıl El Yazması Olan "Arab Archery" (Arap Okçuluğu) Adlı Eserde Anılan Mecrâ ve Kullanımı", http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=2856, E.T. 05.04.2023.

AHMETBEYOĞLU Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V.Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991.

AKARSU Kerim, *Roma ve Batı Hunları Askeri Sistem Karşılaştırması*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2020.

AKBULUT Mürşit, *İslam Öncesi Dönemde Türklerle Çinliler Arasında Casusluk Faaliyetleri (Hunlar Örneği)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2019.

AKCAN Ayten, "Bozkır Türk Kavimlerinde Ordunun Temel Unsurları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.7, Sayı 4, s. 711 - 726.

AKKUŞ Fatma Yiğit, "Memlük Ermeni Münasebetleri", *Akademik Bakış*, C.8. , Sayı 16, 2015, s. 171 - 206.

AKSU Rabia, "Yabancılarla Türkçe Öğretimi İçin Hazırlanan Türkçe Sözlüklerde Metod: Divânü Lügâti'tTürk ve Bulgâtü'l - Müştak Örneği", *Aydın Tümer Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Sayı 2, 2016, 41 - 54.

ALİ Adam, *Mighty to the End: Utilizing Military Models to Study the structure, Composition and Effectiveness the Mamlûk Army*, University of Toronto, The Department

of Near and Middle Eastern Civilizations, A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Toronto 2017.

ALOFS Eduard, "Studies on Mounted Warfare İn Asia IV: The Turanian Tradition - The Horse Archers Of İnnner Asia", *War İn History*, Vol.22/3, s. 274 - 297.

ALPTEKİN Coşkun, "Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyûbi Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri", *Belleten*, C.54. , S ayı 209. , 1990, 117 - 120.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970.

ATALAY Besim, *Divanü Lûgat - it Türk Dizini - Endeks*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

ATALAY Besim, *Divanü Lûgat - İt - Türk Tercümesi*, C. I. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

AUELBKOVA Şınar, "Münyetü'l - Guzât'ın Dili Hakkında Bir Deneme", *Bilig*, Sayı 5, 1997, s.181 - 190.

AYDÜZ Salim, "Osmanlı Askeri Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2. , Sayı 4, 2004, s. 265 - 295.

AZİMLİ Mehmet, "Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4. , Sayı 2, Diyarbakır 2002, s. 29 - 47.

BALFOUR Hanry, "On The Structure And Affinities Of The Composite Bow", *The Journal Of The Anthropological İnstitute Of Great Britain And Ireland*, Vol.19, 1890, s. 220 - 250.

BEKTÛT Bedreddin er - Rammah el - Hâzindâri el - Zâhirî, *Kitâbü'l Fî'ilmü'l - Furûsiyye ve la'b el - Rummah*, Fransa Ulusal Kütüphanesi, Doğu El Yazmaları, Arapça 2830, v.2. , [www.gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits Arabe](http://www.gallica.bnf.fr/Bibliothèque_nationale_de_France.Département_des_manuscrits_Arabe) 2830.

BEYHAKÎ Şucâ'u'd - Dîn Dorûd - Bâşî - yi, *Câmi'i'ul - Hidâyet Fî'İlmi'r - Rimâyet (Okçuluk Sanatı)*, Çev. İbrahim Duman, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.

BİVAR A. D. H. , "Cavalry Equipment And Tactics On The Euphrates Fronteier", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks Trustees For Harward Üniversty, Vol.26. , 1972, 271 - 291.

BROCKELMANN Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratu*, E.J. Brill, Leiden 1937.

CARAYON Agnes, *La Furûsiyya Des Mamlûks Une E'lite Sociale Cheval (1250 - 1517)*, Universite De Provence Aix - Marseille, These De Doctorat D'histoire (Monde Arabe, Musluman Et Semitique), 26 Haziran 2012.

CARİM Fuad, *Haçlı Seferleri ve Kruvazadlar*, Ufuk Yayınları, İstanbul 1999.

CENGİZ Ercan, "Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Atları", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28. , 2021, s. 559 - 578.

ÇALIŞ Said Mübin, "Kimmer - İskit Ok Ucu Biçimindeki Paralar", *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 3/1, Samsun 2021, s. 68 - 80.

ÇAY Abdulhaluk M. - DURMUŞ İlhami, "İskitler", *Türkler I*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 477 - 479.

ÇERÇİ Hacı Yaver, *Memlük 'lu Zerdkâş Erenboğa 'nın Kitâbu Enik Fi'l - Menâcinik Adlı Eserinde Ateşli Silahlar*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

ÇETİN Altan, "Memlük Askeri'nin Eğitimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, 2003, 219 - 245.

ÇETİN Altan, "Memlük Devletin' nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dair", *Belleten*, C. LXXI, Sayı 262.2007, s. 909 - 922.

ÇETİN Altan, "Memlük Devletinde Okçuluk", *Gazi Türkiyat*, Sayı 9. , Ankara 2011, s. 67 - 86.

ÇETİN Altan, "Selçuklu Teşkilâtı' nın Memlûklere Tesiri", *Belleten*, C. LXVIII, Sayı 251, Nisan 2004, s.1 - 24.

ÇUBUKÇU Asri, "İbn - i Mengli", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, 182 - 183.

DEMİR Muzaffer, “İskit’li Okçuların Atina’ya Getirilişi Tarihi Üzerine Yeni Bir Yorum (M.Ö.5. Yüzyıl), *Belleten*, c.65, sayı 244, 2001, s. 905 - 910.

DEMİRCİ Jale , ”Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye’de Memlûk - Kıpçak Türkçesi Çalışmaları”, *Türkoloji Dergisi*, C. 16. , Sayı 2, 2003, s. 53 - 63.

DEVECİ Abdurrahman, ”Selçuklu Dönemi Resim Çalışmaları” , *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5. , Sayı 9. , 2015, s. 93 - 111.

DURMUŞ İlhami, ”Eski Türk Savaş Araç - Gereç ve Taktiği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 2019, s. 49 - 70.

DURMUŞ İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

EBERHARD Wolfram, *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara 1996.

ECKMAN, Janos ”The Mamluk - Kıpçak Literatüre”, *Central Asiatic Journal*, vol.8, N.4, 1963, 304 - 319.

ECKMANN Janos, “Memlûk Kıpçakçası’nın Oğuzcalaşmasına Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1964’ten Ayırbaşım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, 35 - 41.

ed - DERVÂZÎ Muhammed b. Yunus, *Kavsnâme (Dervâzî’nin Okçuluk Kitabı)*, Haz. Enes Azbay, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları - Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

el - AKSARÂÎ Muhammed b. İsa b. İsmâîl el - Hanefî, *Nihâyetü’s - Su’ul ve’l - Umniyye fî Ta’allumi’l - Furûsiyye*, Katar Digital Kütüphane, https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100126831768.0x000002, E.T. 28 Temmuz 2022.

el - BELAZÛRÎ Ahmed b.Yahyâ, *Fütûhu’l Büldan*, Çev.Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

el - CÂHİZ Ebu Osman Amr B. , *Hilâfet Ordusunun Menkîbeleri ve Türklerin Fazîletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967.

el - ERZURUMÎ Hüseyin b. Ahmed, *Hulasa – Atçılık ve Okçuluk*, Haz. H. İbrahim Delice, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

el - ERZURUMÎ Hüseyin B.Ahmed, *Kitâb Fî - Riyâzâtî'l - Hayl (Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Atçılık Kitabı)*, Haz. H. İbrahim Delice, Asitan Kitap, İstanbul 2018.

el - ERZURUMÎ Hüseyin b. Ahmet, *Hülâsa Kitâbü'n Fî İlmi'n - Nüşşâb (Okçuluk İlminin Kitabı)*, Haz. Zafer Karakuş, Olgunçelik Ofset Matbaa, Konya 2018.

el - HEREVÎ Ali bin Ebî Bekr, *Tezkiretü'l - Herevîye fu Hiyeli'l - Harbiyye*, Çev. Mehmed Arif Hilmi Efendi, Der. Sadık Yazar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

El - HÜSEYNÎ Şadrüddîn Ebu'l - Hasan 'Ali İbn - i Nâsır İbn - i Ali, *Ahbârü'd - Devleti's - Selçûkiyye*, Çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1943.

el - MESUDÎ Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürûc ez - Zeheb*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

el - SARRAF Shibab , "Close Combat Weaponsin to the Early "Abbâsîd Period: Maces, Axesand Swords", Ed. David Nicholle, Companion to Medieval Arms and Armour, 1994, s. 149 - 178.

el - SARRAF Shibab, "Mamluk Furûsiyyah Literature and Its Antecedents, "Mamluk Studies Rewiev, C.8/1. , 2004, s. 143 - 200.

el - SARRAF Shibab, "Mamlûk Furûsiyah Literatüre and İts Antecedents", *İnternational Center Furûsiyye Studies, The Middle East Documantation Center, MSR , VIII, 1. , 2004, 141 - 200.*

el - SUYÛTÎ Celaleddin Abdurrahman ibn - i Ebû Bekr *Gars el - Ensâb Fi - Ramy ve - Nüşşâb* Katar Digital Kütüphane, https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099022516.0x000001?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownload, E.T.20.11.2022.

el - TARABLÛSÎ Nâsır el - Dîn İbn, *Kitâbü'l - Mahzûn li - Erbâbi'l - Fünûn*, Fransa Ulusal Kütüphane, El Yazmaları Bölümü, Arapça 2826, v.35. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84061735#>. E.T.30.11.2022.

ERCİLASUN Ahmed Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

ERCİLASUN Ahmed, *Makaleler: Dil - Destan - Tarih - Edebiyat*, Haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

ERKAL Mehmet, "Arşın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3. , s. 411 - 413.

Erkan GÖKSU, "Mardî Al - Tarsûsî Entitled ,Tabsirat Arbâb Al - Albâb Fî Kayfiyyat Al - Najât Fi'l - Hurûb", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, Sayı 43, Erzurum 2010, s. 291 - 307.

er - RAMMAH , Hüsameddin Laçın Tarabluşî, '*Umdetü'l - Mücâhidîn fi'tertîb el - Meyâdîn*, Fransa Ulusal Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü, Arapça 6604, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10461477h> , E.T.08.12.2022.

er - RAMMAH Necmeddin Hasan el - Ahdâb, *Kitabü'l - Furûsiyye ve'l - Menâsibü'l - Harbiyye*, www.gallica.bnf.fr. Fransa Ulusal Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü, Arapça 2825.

er - RÂVENDÎ Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat - üs Südûr ve Âyet - üs Sürûr*, Çev. Ahmet Ateş, C.2. , TTK Yayınları, Ankara 1960.

ERSAN Mehmet - ALİCAN Mustafa, *Türkiye Selçukluları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

ERSOY Gülser, "Memlükler Döneminde Yazılan Karışık Dilli Bir Eser: Nüzhetü'n - Nüfûs Fî Lu'Bi'd - Debbûs, *Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2021, s. 41 - 51.

ESER Gökhan, *Asr - ı Saadette Okçuluk*, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.

FARİS Nabil Amin - ELMER Robert Potter, *Arab Archery (Arap Okçuluğu) An Arabic manuscript of about A.D. 1500 "Book on the Excellence of the Bow and Arrow"*, Princeton Universty Press, Princeton - New Jersey 1945.

FREEYL John, *At Üstünde Fırtına: Türkiye Selçukluları*, Çev. Neşenur Domaniç, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

GORDLEVSKİ V. , *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988.

GÖKSU Erkan, “Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri”, *Turkish Studies*, Vol.5/2, 2010, s. 986 - 1011.

GÖKSU Erkan, ”İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Antakiyat, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, Sayı 2, 2019, s. 159 - 175.

GÖKSU Erkan, ”Okla Yükselen Millet”, *Uluslararası Gazi Süleymanpaşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli 2017.

GÖKSU Erkan, *Okla Yükselen Millet: Türklerde Ok ve Okçuluk*, Okçular Vakfı, İstanbul 2018.

GÖKSU Erkan, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

GÖKSU Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

GÖKYAY Orhan Şaik, ”Dede Korkut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 77 - 80.

GÖKYAY Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

GÖRGÜN Hilal, ”İbnü'l - Münzire l - Baytâr”, *DİA*, C.21, s.157 - 158.

Gregory ABÛ'L FARAC, *Abû' Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

GRİGOR Aknerli, *Okçu Milletin Tarihi*, Çev. Hrand D.Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

GROS Henry - DELETTREZ Charles Edouard, *Livres, MAnuscrits & Photographies Orientalites*, Açık Artırma Usulü Mezat Katoloğu, Hotel Drouot, Paris 27 Haziran 2019.

GROUSSET Rene, *Step İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

GUMİLEV Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

GUMİLEV Lev Nikolayeviç, *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2005.

GUO Li, "Spots as Performance: The Qabaq - game and Celebratory Rites in Mamluk Cairo", *Ulrich Haarmann Memorial Lecture*, Ed. Stephan Conermann, EB - Verlag, Berlin 2013, s. 5 - 30.

GÜÇ Barış Bora, "Furûsiyya: Eserleriyle İslami Savaş Sanatının Tarihi ve Konularının Özeti", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C.2. , Sayı 5, 2018, s. 46 - 59.

GÜMÜŞ Tarık Tolga, "Cean'li Ralph'ın Gözünden Türkler: Birinci Haçlı Seferi", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5. , Sayı.14, s. 110 - 123.

GÜNALTAY M. Şemseddin, "Abbasoğulları İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Belleten*, C. VI. , Sayı 23 - 24. , Temmuz 1942, s. 177 - 205.

GÜNGÖR Okan Celal, "Tarihi Kıpçak Türkçesi ve Edebiyatı Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *ZfWT*, vol.4, Sayı 1, 2017, 191 - 213.

HACİYEV (ŞİRVANELİ) Asif, *Dede Korkut Kitabının Şerhli Okunuşu*, C.II, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2014.

HACİYEV (ŞİRVANELİ) Asif, *Dede Korkut Kitabının Şerhli Okunuşu*, c. II, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2019.

HACİYEV (ŞİRVANELİ) Asif, *Dede Korkut Kitabının Şerhli Okunuşu*, c. I, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2014.

HASANOV Zaur, "İskit ve Türk - Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler", Çev. Bağdagül Musa, *Belleten*. C.LXXX, Sayı, 288, Ankara 2016, s. 639 - 658.

HEATH Ian, *Bizans Orduları 900 - 1461*, Çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Heredot Tarihi, Ter. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

HOLT P. M. , *Haçlılar Çağı II. Yüzyıldan 1517'ye Kadar Yakındoğu*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

HUDYAKOV Yuliy S. , "Eski Türklerde Silah", *Türkler III*, Edt. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

İbn Akhî Hizâm, Muḥammad ibn Yakup, *Kitāb al - furūsīyah wa - shiyāt al - khayl*, Katar Dijital Kütüphane, qdl. qa/archive/81055/vdc_100022599339.0x000001 , E.T.28.07.2022.

İbn Bîbî (El - Hüseyin b. Muhammed b. Ali El - Câ'feri Er - Rugadi), *El Evamirü'l - Alâ'iyе fi'l - Umuri'l - Alâ'iyе (Selçukname)*, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İbn'ül Esir, *El Kâmil - Fi't - Târih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, C.10. , İstanbul 1991.

İbn - i Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, C. I. , İmaj Yayınları, Ankara 2004.

İbn - i İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi (Bedâyi'üz - Zühûr Fî Vekayi'i'd - Duhûr)*, Ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.

İbn - i RÛŞEN, *Fazâ'il - i Remy (Okçuluğun Faziletleri)*, Haz. Recep Selman Doğru, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları - Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

İbn - i Tağriberdi, *En - Nücûmu'z - Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İbnü'l Adım , *Bugyetü't - taleb fi Tarihi Haleb Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1982.

İKİBEŞ Samet, "Savaş Tarihine Yön Veren Silah: Türk Kompozit Yayı ve Tamamlayıcı Unsurları", *Journal of Universal History Studies*, Sayı 5 (1), Kocaeli 2022, s. 32 - 50.

İNAN Abdülkadir, "XIII. - XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz - Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1954, s. 53 - 71.

İRTEM Süleyman Kani, *Sultan II. Mahmud Devri ve Türk Kemankeşleri*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

İZGİ Cevat, "Canı Bek Han Devrinde (1342 - 1357) Altınordu Hanlığında Bilim Hayatı, *Divan*, Sayı 2, 1996, s. 147 - 172.

J.D.LATHAM - W.F.PATERSON, *Saracen Archery (An English Version And Exposition Of A Mameluke Work On Archery M.S.1368)*, The Holland Press, London 1970.

JANİNE Sourdel - Thomine, , "Les conseils du Şayh al - Harawī a un prince Ayyūbide", *Bulletin d'Études Orientales*, XVII, 1961 - 1962, s. 205 - 266.

Jean De JOİNVİLLE, *Bir Haçlının Hatıraları*, Ter. Cüneyt Kanat, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.

JENSEN Kjersti Enger, *The Mamluk Lancer A Philological Study Of Nihāyat al - su'l wa - 'l - 'umnīya fī ta'līm 'a'māl al - furūsīya*, Department of Culture Studies and Oriental Languages, Master Theses, Universt Of Oslo, Oslo 2013.

KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.

KANAT Cüneyt, "Memlük Devleti'nde Askeri Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CIEPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyum Bildirileri*, 18 - 22 Eylül 2000, Çeşme, Yay. Haz. Tuncer Baykara, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 371 - 379.

KARPOWİCZ Adam, *Osmanlı Türk Yayları İmali ve Tasarım*, Ter. Mehmet Yılmaz Akbulut, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2018.

Kaşgarlı Mahmut, *Divan ü Lügat - it Türk*, Haz. Ali Çiçekli, May Yayınları, İstanbul 1970.

Katib Abdullah Efendi, *Tezkire - i Rumat (Okçular Tezkiresi)*, Haz. Şükrü Seçkin Anık, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Okçular Vakfı, İstanbul 2020.

KAZİMİRSKİ A. De Biberstein, *Arabe - Français Dictionarie*, Maisonneuve et cie Editeurs, Paris 1860.

KEEGAN John, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsün Doruker, Bilgi Yayıncılık, İstanbul 2015.

Kemankeş Mustafa Efendi, *Kavsnâme (Kemankeş Mustafa Efendi'nin Okçuluk Kitabı)*, Haz. Hanefi Vural - Yaşar Metin Aksoy, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı - Okçular Vakfı, İstanbul 2021.

Kerîmüddin Mahmud - i Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KESİK Muharrem, "Sultan Alparslan Nasıl Öldürüldü?", *Türkiyat Mecmuası*, 2016, s.95 - 115.

KESİMLİ Kutlay Reyhan, *Kavsnâme: İnceleme - Metin - Dizin*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017.

KHONİATES Niketas, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995.

KIRBIYIK Kasım, "Baytarlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5. , s.279.E.T.02.08.2022/ <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/5/C05001938.pdf>

KIRCA Celâl, "İbn - i Hüzeyl", *DİA*, C.20, s.85.

Kitâb Fi'l Furûsiye ve'l Muhârebe, British Library, Doğu El Yazmaları Bölümü, 9015. http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099021814.0x000001 , E.T.15.12.2022.

KİTAPÇI Zekeriya, "Tarih Objektifinde Hz. Peygamber' in (S.A.V.) Hadisleri ve Türkler", *Belleten*, C.48. , Sayı 191 - 192, Temmuz 1984, s. 417 - 452.

KLOPSTEG Paul E. , *Türk Okçuluğu*, Çev. Ömer Seyfi Saruhanlıoğlu - Uğur Kâşif Boyacı, Erdem Yayınları, İstanbul 2019.

KOCA Ferhat, "Mendup", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29. , s.128.

KOMNENA Anna, *Alexiad - Malazgird'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.

KÖPRÜLÜ M. Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.

KÖYMEN Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

KÖYMEN Mehmet Altay, "Alparslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı", *Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.V. , Sayı 8 - 9, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, s.1 - 73.

KÖYMEN Mehmet Altay, "Selçuklu Ordusu", *Belleten*, C. LII, Nisan 1988, s.91 - 100.

KUBAT Abdullah, *Eyyûbilerde Askerî Teşkilat*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2020.

KURT Aslıhan, *Baytarâtü'l Vâzih'ta Hal Ekleri*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2021.

KUŞEYRÎ Abdülkerim, *Letâifü'l - İşârât (İlâhi Kelâmın Sırları Kur'an - ı Kerîm Tefsiri)*, Çev. Ekrem Demirli, Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, İstanbul 2020.

KÜÇÜK Mehmet Alparslan, "İslam Öncesinden Sonrasına Türk Geleneğinde Bir Yaşam Stili: Okçuluk", *International Journal of Cultural and Social Studies*, Vol.4, Haziran 2018, s. 178 - 191.

M. F. KÖPRÜLÜ, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983.

Mahmûd el - Kaşgarî, *Dîvânü Lugâti't - Türk*, Çev. Serap Tuba Yurteser - Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

MAOLOUF Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M. A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, İstanbul 1997.

Marco POLO, *Marco Polo Seyahatnamesi*, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, s.72.

MCEVEDY Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, Promat Basım, İstanbul 2004.

Mehmed Emin Vahid Paşa, *Minhâc - Rumât (Okçuluk Rehberi)*, Haz. Nurettin Gemici, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları - Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

MEMİŞ E. , *İskitlerin Tarihi*, Konya 1987.

MERCIER Louis, *La Parure Des Cavaliers Et L'ingigne Des Preux (Abderrahman Ben Hodeil El Andalusy)*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1922.

MERÇİL Erdoğan , *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

METİN Tülay, "Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi*, S.XVII. , s. 131 - 153.

MORRISON Cecile, *Haçlılar*, Çev. Nermin Acar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

MUHAMMAD Tarek M. , " Ibn Manglî between the Arab and Byzantine Worlds: New Evidence", *Journal of Medieval and Islamic History (JMIH)*, Vol.3, Ain Shams University, Egypt 2003, 25 - 43.

Muhammed İbn - i MENGLİ, *Kitâbü't - Tedbîrâtî's - Sultâniyye fî Siyâseti's - Sînâ'ati'l - Harbiyye (Harp Sanatı Taktikleri - İnceleme - Metin - Tıpkıbasım)*, Haz. Salim Aydın, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Ertem Matbaacılık, Ankara 2012.

Mustafa Kâni Bey, *Telhis - i Resâilât - ı Rumât (Okçuluk Kitabı)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2010.

MÜNKİZ Üsâme B. , *İbn - i Münkiz Haçlılara Karşı*, Çev. Selâhattin Hacıoğlu, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2006.

NEMETH Gyula, *Atilla ve Hunları*, Çev. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982.

NETTLES Isolde Betty, *MAmluk Cavalry Practices: Evolution and İnfulence*, Arizona Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Arizona 2001.

NİCOLLE David, *Haçlılar Çağın'nda İslâm Orduları 1071 - 1300*, Çev. Kahraman Şakul, Osprey Tarih Dizisi Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

NİCOLLE David, *İslam Orduları 600 - 110*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

NİCOLLE David, *Üçüncü Haçlı Seferi*, Çev. L. Ece Sakar, Askeri Tarih Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

NİCOLLE, David, *Attila ve Göçer Kavimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Nizamü'l - Mülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

O'KANE Bernard, "The Uses Of Captions in Medieval Literary Arabic Manuscripts", Edt. Anna Contadini, *Arab Painting Text and Imagine in Illustrated Arabic Manuscripts, Handbook of Oriental Studies*, Brill, Boston 2007, 135 - 144.

OLSEN Sandra L. - CULBETSON Cyntia CULBETSON, *Gift Desert The Art History and Culture of the Horse*, International Museum of the Horse, Kentucky Horse Park, Kentucky 2010.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Türk Okçuluğu, Haz. Hasan Şahintürk – Yılmaz Karaca – Ahmet Özkılınç – Ersin Kırca – Mehmet Selim Temel – Kemal Gurulkan, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, C.I., Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004, s. XLIX.

OTURAKÇI Nigar, *On Beşinci Yüzyıla Kadar Tarihi Türk Lehçelerinde +sIz / +sUz*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006.

PERRON, M. PAR, *Le Nâceri, La Perfection Des Deux Art - Ou Traite Complet - D'hippologie Et D'hippiatre*, Imprimerie Et Librairie D'agriculture Et D'horticulture, Paris 1852.

ÖGEL Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984.

ÖNGEL Hasan Basri, "Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu", *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.21, sayı 2, 2001, s. 189 - 205.

ÖZAYDIN Abdülkerim, "Râvendi, Muhammed b. Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, s.471, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/34/C34011291.pdf>, e.t.23.07.2022.

ÖZDAL Ahmet, *Türklerin Savaş Sanatı (Aldatıcı Taktikler ve farklılaşan stratejiler*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2008.

ÖZGÜDENLİ Osman G. - DUMAN İbrahim, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bir Ok Mancınığı: Küşkencîr", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.III, Sayı 1, 2016.

ÖZGÜR Can , "Kıpçakça'nın Türkmenceleşmesi Üzerine", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 9 - 16.

ÖZGÜR Can, "Asıl Memlük Kıpçakçasıyla Yazılmış Münyetü'l - Guzât Üzerine Tespitler", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 237 - 244.

ÖZGÜR Can, "İlk Türk At ve Atçılık Eseri Kitâbü'l - Hayl'da Tıp Terimleri", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 87 - 90.

ÖZGÜR Can, "Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili Terminoloji", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.4, Sayı 4, 2009, s. 891 - 905.

ÖZGÜR Can, *Baytarat'l - Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakça'nın Oğuzcalaşması (Türkmenceleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994.

ÖZGÜR Can, " Türkçe Yazılmış En Eski Atçılık - Veterinerlik Kitabı Baytaratü'l Vâzih'ta Geçen At İle İlgili Kelimelerin At Üzerinde Gösterimi", *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 1 - 4.

ÖZGÜR Can. "Memlük Kıpçakçasıyla Yazılmış Okçuluk Kitabı Hulâsa Üzerine Tespitler", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.10. , Sayı 24, Nisan 2021, s. 95 - 101.

ÖZGÜR Can, “Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Baytaratü'l - Vâzih Üzerine Tespitler”, *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 253 - 260.

ÖZTOPÇU Kurtuluş, *A 14 th Century Mamluk - Kipchak Military Treatie: "Munyetü'l - Guzât"*, Doctor Of Philosophy İn Near Eastern Languages And Cultures Universty Of California, Los Angeles 1986.

ÖZTOPÇU Kurtuluş, *Kitâb Fî - 'ilm an - Nüşşâb (MEMLÛK Kıpçakçasıyla 14. Yüzyûlda Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 34, İstanbul 2002.

ÖZTOPÇU Kurtuluş, *Münyetü'l - Guzât (14. Yüzyıla ait Memlûk - Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Risale)*, Harward Üniversitesi Basımevi, Cambridge 1989.

PARKER Geoffrey, *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. Füsün Tayanç - Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

PARTINGTON J. R. , *A History of Greek Fire and Gunpowder*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1999.

PEACOCK A. C. S. , "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Genişleme Politikası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.29, Sayı 47, 2010, 70 - 92.

R.MİLLER - E. Mc. EVEN - C. BERGMAN, "Experimental Approaches to Ancient Near Eastern Archery", *Word Archaeology*, vol. , 18/2, 1986.

REİNAULD Joseph Toussaint, *De l'Art Militarie Chez Les Arabes au Moyen Âge*, Imprimeire Nationale, MDCCC XLVIII, 1848.

RİTTER Helmut, "Ata Binmek Ok Atmak", *Türkoloji Dergisi*, C.4. , Aralık 2010.

RUNCAMAN Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, s.142.

SABBAĞ Abbas - HALLÂK Hasan , *El - Mu'cemü'l - Câmi' fi'l - Mustalahâtü'l - Eyyûbiyye ve'l - Memlûkiyye ve'l - Osmâniyye Zâtu'l - Usûli'l - Arabiyye ve'l - Fârisiyye ve't - Türkiyye.* , Darü'l - İlm li'l - Melâyîn, Beyrut, 1420 / 1999.

SABBAĞ Abbas, "Mîrâhur", *TDVİslamAnsiklopedisi*, C.30. , s.141.

SAN Oya, “Bazı Bulgular Işığında Anadolu’da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler”, *Belleten*, C.LXIV, s.239, Ankara 2000, 1 - 22.

SARI Mevlüt, *el - Mevârid Arapça - Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul 1982.

SCANLON George T. , *A Muslim Manuel Of War By Tafrij AL - Kurûb Fî Tadbîr AL - Hurûb Umar İbn İbrahim AL - Awsî AL - Ansârî*, The American Universty At Cairo Press, Kahire 1961.

SEVİM Ali, ”İbnü’l - Cevzî’nin El - Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XXVI, Sayı 30, 2005, 1 - 84.

SEZGİN Fuat, *İslam’da Bilim ve Teknik*, Çev. Abdurrahman Aliy - Eckhard Neubeuer, C.IV. , İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008.

SÜLÜKÇÜ Yusuf, “Memlükler Döneminde Mısır’da Araplara Türkçe Öğretmen İçin Yazılmış Türkçe Öğretim Kitaplarının Karşılaştırmalı İncelemesi”, *International Journal of Language Academy*, Vol.5, 2007, 423 - 436.

ŞAHİNTÜRK Hasan, CAN Barış, ANIK Şükrü Seçkin, *Türk Okçuluğunun Tarihi Serüveni*, Okçular Vakfı - Yunus Emre Enstitüsü, İstanbul 2019.

ŞENARSLAN Necip Fazıl, ”Mahmud b. Muhammed b. El - Hasan El - Ezheri Es - Sarayî Ed - Derbendî’nin Bugyetü’l - Merâm Gâyetü’l - Garâm Şerhi: Kavs - nâme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 64, 2018, s.412 - 426.

ŞEŞEN Ramazan, *Selâhaddîn Eyyûbi ve Devlet*, Çağ Yayınları , İstanbul 1987.

TARGAÇ M. İskender, ”Nadir Birkaç Sikke”, *Türk Nümismatik Derneği (TND) Bülteni*, Sayı 41, İstanbul 2009, s. 42 - 60.

TAŞAĞIL Ahmet, *Göktürkler*, C.1. , TTK Yayınları, Ankara 2003.

Tayboğa el - Eşrefi El - Beklemişi el - Yunâni, *Güneytü’l - Tüllâb fî - Mârifeti’remy’nüşşâb*, Katar Digital Kütüphane, http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099022995.0x000001,E.T. , 14.09.2022.

TEKİN Oğuz, “Sikke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37. , s.181.

TEMİZKAN Abdullah - ÇOBAN Recep Efe, "Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 15/2, 2015, s. 15 - 28.

TERZİ Mustafa Zeki TERZİ, "Gulam", TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, s.178.

TEYEK Süleyman, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.

TEZCAN Semih - BOESCHOTEN Hendrik, *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

THORAU Peter, "Die Ritterorden In Kampf Mit Ayyûbiden und Mamlûken", *Die Welt Orient*, b.d.31, 2000/2001, s. 145 - 164.

TOGAN, Zeki Velidi *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.

TOPARLI Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Erzurum Fen - Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 1993.

TURAN Osman, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, C.IX, Sayı 35, 1945, s. 305 - 318.

TUZCUOĞULLARI Ömer Tarkan, "İslık Çalan Oklar ve İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal Of Social And Humanites Sciences Research (JSHSR)*, vol.7/61, 2020.

TWEEDE Major General W. , *The Arabian Horse*, William Blackwood and Sons, India Office Library, London 1894.

UĞURLU Mustafa, *Münyetü'l - Guzât Metin - İndeks*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.

UĞURLU Mustafa, *Münyetü'l - Guzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Urfalı Mateos Vekâyînamesi (952 - 1136) ve Papaz Grigor' un Zeyli (1136 - 1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar, Eduardo Dulaurer - M. Halil Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2000.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “ Osmanlı Devirli Teşkilâtına Medhal”, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1988.

YALÇIN M.Fatih - KAYMAK Suat, ”Ebü’l - Hasan ‘Ali El - Herevî ve et - Tezkîretü’l - Hereviyye fi’l - Hiyeli’l - Harbiyye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, 2016, s. 39 - 56.

YAVAŞ Alptekin, ”Ortaçağ’ın Ölümcül Silahı Çarh ve Onun “Gizemli” Uçları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 2019, s. 259 - 280.

YAVAŞ Alptekin, *Ortaçağ Temrenleri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2020.

YENİGÜN Atilla, *Tefrîc el - Kürûb Fî - Tedbîr el - Hurûb Adlı Esere Göre Orta Çağda Savaş Sanatı (Tercüme ve Değerlendirme)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020.

YILDIRAN İbrahim , "Osmanlılarda Atlı Hedef Okçuluğu: Kabak Oyunu, " *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, Edt. T. Gültekin, Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara 2012.

YILDIRIM Avşar, *Selçuklu Devrinde Ani Şehri (1064 - 1200)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010, s. 158 - 169.

YILMAZ Recep, *Ed - Dürretü’l - Mudiyye Fi’l - Lugati’it Türkiye’nin Memlûk Türkçesi ve Oğuz Türkçesi Nüshalarının Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

YILMAZ Seda, *Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Okçuluk ve Atçılık Mecmuası (Hüsrev Paşa 816) Metin ve Gramer İncelemesi*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

YİĞİT Ali, ”İlm - i Fûrusiyyet” İsimli Baytarnamenin Veteriner Hekimliği Tarihi, At Yetiştiriciliği ve Hastalıklarının İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

YÜCEL Mualla Uydu, ”Kıpçaklar”, DİA, C.25, s.419 - 420. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/25/C25023953.pdf.E.T.17.08.2022>

YÜCEL Ünsal, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

YÜCEL Ünsal, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

ZAKY A. Rahman, "A Preliminary Bibliography of Medieval Arabic Military Literature", *Gladius*, IV, 1965.

Zikrû'l - 'Amâl bi's - Seyf, British Library, Doğu El Yazmaları Bölümü, 7514, Katar Digital Kütüphane, http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100073295176.0x000001, E.T.19.12.2022.

ZOPPOTH Gerhard, "Muhammed ibn Mangli: Ein agyptischer Offizier und Schriftsteller des 14. Jh. s", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol.153, 1957, s. 288 - 299.

ZOUACHE Abbes, "Western v.s. Eastern Way of War in the Late Medieval Near East: An Unsuitable Paradigm: A Review Essay of David Nicolle's Late Mamluk Military Equipment", *Mamluk Studies Review*, Vol. XVIII, 2014 - 2015, s. 301 - 325.

ZOUACHE Abbes, "Une Culture en Partage: La furûsiyya a l'épreuve du Temps", *Medievales*, Vol.64. , 2013, s. 57 - 76.

<http://www.museum.com.ua/en/editing/period1/%20>, E.T.30.01.2022.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80774/urfali-mateos.html>, E.T.18.06.2022.

https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100099021625.0x000001 E.T.28.07.2022.

<https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc30741q/cd0e56>. E.T.26.10.2022.

<https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc30750p> . E.T.03.12.2022.

<https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc33563p> , E.T.08.12.2022.

[https:](https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099021814.0x000001?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownloadb)

[//www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099021814.0x000001?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownloadb](https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099021814.0x000001?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownloadb). E.T.15.12.2022.

[https:](https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100098480068.0x00001e?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownload)

[//www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100098480068.0x00001e?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownload](https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100098480068.0x00001e?utm_source=testpdfdownload&utm_medium=pdf&utm_campaign=PDFdownload) . , E.T.19.12.2022.

<https://anthromuseum.missouri.edu/e-exhibits/pellet-bows>, E.T.21.03.2023.

<https://tr.frwiki.wiki/wiki/Hippologie>, E.T. 18.08.2022.



ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ali Kemal BİRİNCİ

Uyruğu: Türkiye (T.C)

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Anadolu Üniversitesi, Tarih Bölümü	2001
Lise	Trabzon Fatih Lisesi	1993

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2001 - 2023	Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Bilgiler Öğret.	22